

HET RANDGEBIED VAN DE NOORD-OOSTPOLDER

Een economisch-sociografisch onderzoek

door

De Economisch-Technologische Instituten
voor Friesland en Overijssel

De Provinciale Planologische Diensten
in Friesland en Overijssel

De Rijkscultuurconsulenten voor Friesland
en West-Overijssel

en

Het Landbouw-Economisch Instituut.

Juni 1951.

3/15/10

Dit rapport is getoetst aan het oordeel van een Commissie van Advies ad hoc. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het rapport berust evenwel bij de samenstellers.

De genoemde commissie bestaat uit:

Prof. Dr Sj. Groenman, hoogleraar te Utrecht, voorzitter;

J. Aaten, Vollenhove, dijkgraaf van het Waterschap "Vollenhove";

H.L. Dedden, Wolvega, voorzitter van de Friesche Maatschappij van Landbouw;

H. Huisman, burgemeester van de gemeente Weststellingwerf;

Ir L.J.A. de Jonge, Kuinre, Rijkslandbouwconsulent in algemene dienst;

Ir H.J. Louwes, namens de Directie van de Wieringermeer (Noord-oostpolderwerken);

L.J. de Ruiter, burgemeester van Kuinre en Blankenham;

M. Vos, hoofd van de Christelijke Lagere Landbouwschool te Vollenhove;

A. Wska, Kampen, namens de Unie van Landarbeidersbonden.

Het rapport is verkrijgbaar, zolang de voorraad strekt, bij het Landbouw-Economisch Instituut, van Stolkweg 29, 's Gravenhage.
Prijs f. 5,-.

	INLEIDING	1
HOOFDSTUK I	DE CULTUURTECHNISCHE TOESTAND	
	§ 1. De verdrogende gronden in het Randgebied	4
	§ 2. De waterbeheersing en ontsluiting in het Randgebied in Overijsel	5
	§ 3. De waterbeheersing en ontsluiting in het Randgebied in Friesland	10
	§ 4. De gebruiksverkaveling in het Randgebied	13
HOOFDSTUK II	DE HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET ECONOMISCH LEVEN EN DE DEMOGRAFISCHE AANTALVERSCHIJNSELEN	
	§ 1. De historische ontwikkeling in de afzonderlijke gemeenten	17
	§ 2. De demografische ontwikkeling	20
	§ 3. Berekening van het aantal mannelijke beroepspersonen in de periode 1947-1962	26
	Conclusies	27
HOOFDSTUK III	DE HUIDIGE ECONOMISCHE STRUCTUUR	
	§ 1. Het randgebied in Friesland	29
	§ 2. Het randgebied in Overijsel	31
	§ 3. De beroepsstructuur van het Randgebied in zijn geheel	32
	Conclusies	37
HOOFDSTUK IV	STUWENDE BEDRIJVEN	39
	Conclusies	42
HOOFDSTUK V	DE LANDBOUW	
	§ 1. Aantal bedrijven, ontginning en splitsing	43
	Conclusies	46
	§ 2. De betekenis van het nevenberoep bij het grondgebruik	47
	Conclusies	49
	§ 3. Pacht en eigendom	50
	Conclusies	56
	§ 4. De structuur van de landbouw	57
	a. De huidige bedrijfsvoering	57
	b. Mogelijkheden tot verbetering en intensivering van de bedrijfsvoering	62
	Conclusies	64
	§ 5. De financiële positie der bedrijven	65

	Blz.
§ 6. De arbeidsprestatie	66
a. Methode ter bepaling van de arbeidsprestatie	66
b. De arbeidsprestatie in de gemeenten van onderzoek	68
c. De arbeidsprestatie op de grote bedrijven	71
d. De arbeidsprestatie op de kleine bedrijven	72
Conclusies	74
§ 7. De stand van de agrarische bevolking	76
§ 8. Afvloeiing en generatiedruk	77
§ 9. Analyse van het arbeidsaanbod	79
Conclusies	82
§ 10. Het onderwijs	83
HOOFDSTUK VI SAMENVATTING EN CONCLUSIES	86
BIJLAGE I Standaarduren	
BIJLAGE II Grafiek en staten	

INLEIDING

Het onderzoek in het Randgebied van de Noord-Oostpolder werd destijds bij het Landbouw-Economisch Instituut aanhangig gemaakt door de Stichting voor de Landbouw in Den Haag. Dit Randgebied staat bekend als een technisch onontwikkeld en weinig welvarend gebied; op zichzelf al een voldoende reden om hier een nader onderzoek in te stellen. Voor dit onderzoek was te meer aanleiding, omdat de Noord-Oostpolder bijna voltooid is, zodat binnenkort aan gene zijde van de Zuiderzeedijk een landbouwgebied zal verschijnen, dat aan de hoogste eisen voldoet. Echter ook aan deze zijde van de dijk zijn grote cultuurtechnische werken in uitvoering. Wij denken hierbij aan de werkzaamheden van de N.V. Ontginningsmaatschappij "Land van Vollenhove" en aan de in uitvoering zijnde ruilverkavelingen "Oldemarkt" en "De Kampen". Hiernaast liggen echter in het Randgebied nog gebieden waaraan weinig aandacht wordt besteed en die straks welvaartsverschillen met de omgeving te zien zullen geven; verschillen, welke ongetwijfeld tot ongewenste sociale spanningen zullen leiden. Om dit zo veel mogelijk te voorkomen zullen maatregelen dienen te worden getroffen. Het economisch-sociografisch onderzoek moet worden gezien als de voorbereiding hiertoe. De optredende verdrogingsverschijnselen ten gevolge van de Zuiderzeewerken vormden bovendien nog een directe aanleiding tot het onderzoek. Het Dagelijks Bestuur van het L.F.I. heeft dan ook in zijn vergadering van 21 Maart 1949 besloten om in het Randgebied een streekonderzoek in te stellen.

Op voorstel van de Provinciale Stichtingen voor de Landbouw in Friesland en Overijssel hebben de Provinciale Besturen van Friesland en Overijssel hierna een vergadering belegd, waarop alle belanghebbenden bij het Randgebied waren uitgenodigd. Op deze vergadering kwam men tot de conclusie, dat het onderzoek zich niet moest beperken tot de agrarische bedrijfstak, maar dat ook de andere bedrijfstakken in het onderzoek zouden worden betrokken. Het onderzoek zou dus inzicht moeten verschaffen in de welvaartsproblemen van het gebied en zo mogelijk richtlijnen ter sanering aangeven. Hiertoe was het noodzakelijk om de relatie, welke er tussen de Noord-Oostpolder en het Randgebied bestaat, zo duidelijk mogelijk aan te tonen en tevens aan te geven in hoeverre eventueel de Noord-Oostpolder een bijdrage zou kunnen leveren ter sanering van het gebied.

In dit verband werd het van belang geacht om ook de Provinciale Planologische Diensten en de Economisch Technologische Instituten in de beide provincies bij het onderzoek te betrekken. Tevens werd bij deze werkgroep nog uitgenodigd een vertegenwoordiger van de consultants van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Aangezien de cultuurtechnische toestand in dit gebied verre van ideaal is en dus in het onderzoek een belangrijke plaats zou innemen, werden hiervoor de cultuurconsultanten voor Friesland en West-Overijssel uitgenodigd.

De wijze van werken is als volgt geweest: Na een uitvoerige bespreking over de opzet van het onderzoek en de taakverdeling hebben

daarop alle medewerkers hun bijdrage ingezonden. Deze bijdragen zijn in Januari jl. besproken, waarbij men het volledig eens is geworden over de inhoud van het uit te brengen rapport. Om het rapport, ook wat de verwoording betreft, een zekere uniformiteit te geven, werd besloten de eindredactie op te dragen aan het L.E.I.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de begrenzing van het gebied. In de provincie Overijssel leverde deze weinig moeilijkheden op. In deze Noordwest-hoek van Overijssel kan men naast een onverveende randzone een uitgeveende zone met de typische ribben en trekken onderscheiden.

De gemeente Giethoorn ligt geheel in het uitgeveende gebied en de gemeenten Steenwijkerwold en Oldemarkt gedeeltelijk. De bewoners, hoofdzakelijk koeboeren, vissers en rietsnijders, zijn samengetrokken in de dorpen (gehuchten): Kalenberg, Wetering, Nederland, Muggenbeet, Dwarsgracht en Giethoorn. In 1943 is voor heel dit gebied, in opdracht van de N.V. Ontginningsmaatschappij "Land van Vollenhove" een rapport uitgebracht onder de naam "Algemeen plan voor de verbetering van de uitgeveende gronden in het Land van Vollenhove". Volgens dit rapport is het de bedoeling om vrijwel het gehele gebied te ontginnen in acht polderafdelingen, cultuurrijp te maken en daarna uit te geven. Een polder is reeds uitgegeven. In de toekomst kan aan alle thans aanwezige grondgebruikers in dit gebied een behoorlijk bedrijf worden gegeven en bovendien is hier dan nog voldoende grond over om ook de overige gedeelten van Steenwijkerwold en Oldemarkt, althans wat de grootte der bedrijven betreft, te saneren.

Uit het bovenstaande blijkt dus dat deze uitgeveende zone in Overijssel de volle aandacht heeft van deskundige instanties en dat men reeds bezig is met de uitvoering van cultuurtechnische werken. Een onderzoek in dit gebied was daarom niet meer noodzakelijk. Voor het in te stellen onderzoek kwam in Overijssel dus alleen in aanmerking de onverveende randzone. In deze randzone liggen de gemeenten: Vollenhove, Blokzijl, Blankenham en Kuinre.

In de provincie Friesland, waar de gemeenten Weststellingwerf en Lemsterland gedeeltelijk tot het randgebied kunnen worden gerekend, was de begrenzing van het gebied minder eenvoudig, speciaal voor de gemeente Weststellingwerf. Deze gemeente - in N.O. richting ongeveer 30 km lang - bestaat uit twee in bodem- en landbouwkundig opzicht sterk verschillende delen, t.w. een westelijk veengedeelte en een oostelijk zandgedeelte. Het veengedeelte kan tot de bovengenoemde uitgeveende zone worden gerekend, hoewel hier de verveening minder ver is voortgeschreden dan in Overijssel. Uit een oogpunt van geografische ligging moet dit gedeelte van Weststellingwerf dan ook stellig tot het Randgebied van de Noord-Oostpolder worden gerekend. De boeren uit dit gebied pachtten in 1950 bijna 150 ha los land in de Noord-Oostpolder. Het oostelijk deel, overwegend zandgrond, kan men wat geografische ligging betreft, moeilijk meer tot het Randgebied rekenen. Doet men dit wel, dan moet men in beginsel alle zandgronden op een afstand

van minder dan 30 km van de Noord-Oostpolder tot het Randgebied rekenen. De strook langs de Noord-Oostpolder wordt dan evenwel zo breed, dat men moeilijk meer van een "Randgebied" kan spreken. Vandaar, dat er in dit rapport de voorkeur aan is gegeven om de grens ongeveer bij de scheiding van veen- en zandgrond te leggen, dus juist achter de uitgeveende zone.

Aan de andere kant moet evenwel worden vermeld, dat enkele grotere boeren uit het zandgedeelte van Weststellingwerf wél relaties hebben met de Noord-Oostpolder; er wordt door hen ongeveer 35 ha land in de Noord-Oostpolder gepacht. Tevens zij vermeld, dat ettelijke boeren in de omgeving van Blesdijke, straks, na het gereedkomen van de ruilverkaveling "Oldemarkt", geen los land meer in deze gemeente kunnen pachten. In het algemeen kan nog worden opgemerkt, dat in de zandgedeelten van het Oosten van Weststellingwerf, waar veel kleine bedrijven voorkomen (o.a. Noordwolde, Westersche- en Oostersche veld), een grotere behoefte aan grond bestaat dan in het veengedeelte van Weststellingwerf. De samenstellers van het rapport hebben evenwel om bovenvermelde redenen gemeend het zandgedeelte van Weststellingwerf niet tot het eigenlijke Randgebied van de Noord-Oostpolder te moeten rekenen. Aangezien het gemeentebestuur van Weststellingwerf een opdracht gaf voor een onderzoek van de gehele gemeente zal nu een afzonderlijk rapport over de gemeente Weststellingwerf verschijnen.

Tot het veengedeelte van Weststellingwerf zijn gerekend: De Grote Veenpolder van Weststellingwerf, het Waterschap Oldelamor, het Waterschap de Ontginning en een gebied ten Oosten van de Helomavaart tot ongeveer de o-lijn op de topografische kaart, dat o.m. het Waterschap Weeren omvat.

In Lemsterland was de begrenzing voor de hand liggend. Tot het Randgebied zijn gerekend: de Veenpolder van Echten en het Waterschap Oosterzee. De plaats Lemmer werd niet bij het onderzoek betrokken.

De op alle landbouwbedrijven boven 1 ha gehouden enquête is verricht in samenwerking met de Provinciale Voedselcommissarissen voor Friesland en Overijssel en de betrokken plaatselijke bureauhouders.

-o-o-o-o-o-o-o-o-

HOOFDSTUK I

DE CULTUURTECHNISCHE TOESTAND

§ 1. De verdrogende gronden in het randgebied.

Alvorens dieper wordt ingegaan op de cultuurtechnische toestand in het Randgebied van de Noord-Oostpolder, volgen hier eerst enkele opmerkingen over de verdrogingsverschijnselen in het Randgebied.

Rondom de Noord-Oostpolder komen in een betrekkelijk smalle randstrook in het oude land verdrogingsverschijnselen voor. Deze waren in dit gebied reeds voor de drooglegging der Noord-Oostpolder bekend en kwamen voor daar waar verveende gronden met laag waterpeil (ondergronden) grensden aan nog niet verveende gebieden met hoog waterpeil (bovengronden). De verdroging werd dan geconstateerd in de bovengronden en was een gevolg van het wegzakken van water uit deze hoge gronden naar de ondergronden.

Na de inpoldering der Noord-Oostpolder in 1942 werd de toestand en de omvang der verdroging in vrij snel tempo verergerd en was het nemen van maatregelen dringend noodzakelijk. Door bepaling van de grondwaterstand in het oude land kon worden geconstateerd, dat sedert de drooglegging een aanmerkelijke daling was ontstaan. Deze daling nam af naarmate de afstand tot de Noord-Oostpolder groter werd. De daling der grondwaterspiegel had in vele gevallen zeer funeste gevolgen. De gronden hadden een zeer onvoldoende opbrengst, welke tevens van zeer inferieure kwaliteit was; de "grasmat" bestond soms vrijwel geheel uit onkruiden. Boerderijen en andere bouwwerken verzakten, doordat de houten heipalen, voor zover ze boven het grondwater kwamen, verrotten.

Het was dus noodzakelijk in deze gronden water in te voeren ten einde de grondwaterspiegel weer op het juiste peil te brengen. Het bleek reeds spoedig, dat alleen door het omhoogbrengen van het slootwaterpeil door opmaling of inlaten van water het doel niet werd bereikt. Dit was aanleiding om aan het vraagstuk meer aandacht te besteden. Ingesteld werd daarom de Commissie inzake Indrogende Gronden rondom de Noord-Oostpolder, die dit vraagstuk ging bestuderen en het tot een oplossing heeft gebracht.

De verdrogende gronden moeten op intensieve wijze van water worden voorzien door infiltratie vanuit de poldersloten. Voor praktische toepassing is infiltratie met behulp van de moldrainploeg het beste; bovendien is deze methode het goedkoopst.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat hiermede niet in één slag alle verdrogingsverschijnselen en wat daarvan het gevolg was, zijn opgeheven. De infiltratie moet met zorg worden toegepast; er moet terdege op worden gelet, dat men niet in een ander uiterste vervalt, nl. dat te veel water wordt gegeven. Met het inbrengen van water alleen is men er echter nog niet, hiernaast moet de kwaliteit van het grasland nog zeer veel worden verbeterd. De Commissie heeft door graslandonderzoek, bemestingsproeven e.d. tevens richtlijnen aangegeven voor een spoedig herstel van de grasmat.

Wij mogen dan ook zeggen, dat het probleem van de verdroging van het randgebied theoretisch zowel als praktisch als opgelost is te

beschouwen.

Tenslotte zij nog opgemerkt, dat de Dienst van Zuiderzeewerken in zeer belangrijke mate medewerkt aan de voltooiing van deze sanering door het maken van plannen, het bouwen en het bekostigen van de voor het inbrengen van water vaak kostbare kunstwerken.

§ 2. De waterbeheersing en ontsluiting in het Randgebied in Overijsel.

I. Inleiding.

Het Overijsselse gedeelte van het Randgebied van de Noord-Oostpolder, voor zover dit in het onderzoek is betrokken, valt bodemkundig gezien in drie duidelijk te onderscheiden gebieden uiteen:

1. De hooggelegen zandgronden met keileem-ondergrond van ongeveer eivormige afmetingen, waarvan de stad Vollenhove de westelijke uitloper vormt en die aan de Noord-, Oost-, Zuid- en Westzijde door de ring van bebouwing van resp. de buurtschappen Leeuwte, St.Jansklooster, Barsheek en Kadoelen wordt afgesloten.
2. Een laaggelegen veengebied, voor een belangrijk gedeelte afgedekt met een kleilaag van variabele dikte en hoedanigheid. Zowel naar de oppervlakte als naar de landbouwkundige betekenis is dit het voornaamste deel van het betrokken gebied.
3. De uitgeveende gronden aan de Oostzijde van het onderzochte gebied gelegen.

Deze zeer summiere bodemkundige indeling kan zeer goed worden gebruikt voor een onderscheiding in cultuurtechnisch opzicht van de verschillende gronden.

De gronden onder (1) hebben in landbouwkundig opzicht de eigenschappen, welke leemgronden in het algemeen bezitten. In regenrijke perioden zijn ze zeer slempig en nat, waardoor de bewerkbaarheid wordt bemoeilijkt en een goede wortelontwikkeling van vooral overjarige en wintergewassen wordt benadeeld. In droge tijd zijn deze gronden zeer stug en hard en ook dan moeilijk te bewerken. In hoeverre deze gronden door cultuurtechnische verbeteringen een beter rendement zouden kunnen geven, is moeilijk te zeggen. Verbetering van de winterontwatering, wellicht gecombineerd met drainage, kan hier van belang zijn.

De veengebieden (2) zullen afzonderlijk naar de verschillende onderdelen worden besproken.

De uitgeveende gronden (3) eisen een aparte bespreking. Door inpoldering gecombineerd met wegeaanleg, egalisatie en bezanding van de terreinen kan de landbouwkundige waarde van deze gronden, welke thans practisch nihil kan worden genoemd, belangrijk stijgen. Voor het Randgebied van de Noord-Oostpolder zijn deze gronden met het oog op toekomstige inpolderingen echter van weinig betekenis en wel om de volgende redenen:

- a. De in te polderen gronden zullen voor verreweg het grootste gedeelte nodig zijn voor sanering van de landbouwbedrijven, welke zich in het uitgeveende gebied bevinden.

- b. Voor bepaalde gedeelten is inpoldering uit technische en landbouwkundige overwegingen niet verantwoord te achten, technisch niet, omdat het veelal kleine complexen betreft van ongunstige vorm, waardoor de kosten voor dijkaanleg en stichting van de gemalen onevenredig zwaar op de gronden komen te drukken, terwijl bovendien op een belangrijke kwel dient te worden gerekend, welke enerzijds de poldergronden zwaar zal belasten en anderzijds de omliggende, niet verveende gronden met uitdroging zal bedreigen.
- c. Gedeelten van het uitgeveende gebied zullen vooreerst niet voor inpoldering worden bestemd, omdat deze van belang zijn in verband met de rietcultuur en/of omdat van overheidswege deze terreinen zullen worden bestemd voor natuurreservaat.

Hoewel derhalve bepaalde gedeelten van het Randgebied door inpoldering het areaal aan landbouwgronden zullen vergroten, is niet te verwachten, dat hiervan de landbouwbedrijven buiten het uitgeveende gebied zullen kunnen profiteren.

Verhoging van de landbouwproductie in het Randgebied zal dus slechts kunnen geschieden door een intensiever gebruik te maken van de bestaande oppervlakte cultuurgrond. Deze intensivering kan slechts worden toegepast, indien de cultuurtechnische toestand van het gebied bevredigend kan worden genoemd. Voor belangrijke delen van het Randgebied van de Noord-Oostpolder nu is dit niet het geval. Deze cultuurtechnische tekortkomingen zijn van drieërlei aard en wel:

1. De verkaveling (zie hiervoor ook § 3)
2. De ontsluiting
3. De waterbeheersing.

II. Bespreking van de cultuurtechnische toestand van elk van de gemeenten en onderdelen daarvan.

a. V o l l e n h o v e.

In deze gemeente zijn de landbouwbedrijven voor een gedeelte gevestigd in de oude stad en voor de rest voornamelijk op en vooral aan de rand van de hooggelegen zandgronden, in de inleiding genoemd. De vrijwel rondom deze kern gelegen lagere gronden zijn grotendeels onbebouwd. De verwachting, dat bij een dergelijke concentratie van de boerderijen de verkaveling gebrekkig zal zijn en een sterk verspreide ligging van de gronden behorend bij een bedrijf zal optreden, wordt door nader onderzoek volkomen bevestigd en versterkt (§3). De ontsluiting is eveneens verre van ideaal te noemen. Het hoge zandgebied is van een redelijk weggennet voorzien, al bestaan ook hier nog tekortkomingen; de lagere gronden daarentegen hebben een nijpend gebrek aan behoorlijke ontsluitingswegen. Hierdoor wordt een intensieve exploitatie van deze graslanden in ernstige mate belemmerd. Bij de bespreking van de onderdelen wordt hier nader op ingegaan. De waterstaatkundige toestand tenslotte is in vele gevallen gebrekkig te noemen. Dit vindt zijn oorzaak gedeeltelijk in een onvoldoende mogelijkheid voor wateraan- en afvoer door de gebrekkige toestand, waarin de waterleidingen verkeren, gedeeltelijk door onvoldoende capaciteit van de kunstwerken voor in- en uitlaat (sluizen, duikers en gemalen).

1. Barsbekerpolder.

Deze polder, in de Zuid-Oosthoek van de gemeente gelegen, ter grootte van rond 500 ha, behoort tot de gebieden in de gemeente Vollenhove, waar de gebreken met betrekking tot de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing het grootst zijn. De perceelsvormen zijn hier zeer ongunstig, smal en lang. Er komen percelen voor van + 40 m breed bij een lengte van meer dan 1000 m. De ontsluiting vindt plaats:

- (a) Vanuit de op de grens van hoog en laag gelegen gronden gelegen weg, waarlangs boerderijen zijn gebouwd.
- (b) Langs een weg gelegen aan de binnenkant van de dijk langs het Zwarte Meer en Zwarte Water.
- (c) Langs een aan de Noordzijde van de polder gelegen zandweg (de Woldweg).

Dit wegnnet is zeer onvoldoende om een behoorlijke ontsluiting te verkrijgen en bovendien verkeren de bestaande wegen veelal in zeer slechte conditie.

Ook het stelsel van waterleidingen verkeert in zeer slechte toestand. Behoorlijk onderhoud van de zeer grote lengte aan waterleidingen en kavelsloten is bij de slechte verkaveling ook moeilijk te verwachten. De slechte cultuurtechnische toestand van dit gebied is een belangrijk knelpunt om tot een behoorlijke intensivering van het bodemgebruik te geraken. Aanbrengen van de noodzakelijke cultuurtechnische verbeteringen, gepaard met verplaatsing van boerderijen van de hoge gronden naar deze polder, betekent een belangrijk middel tot intensivering en rationalisering van de landbouw.

2. De hoge zandgronden, genoemd in de inleiding, met de randgebieden hiervan.

In tegenstelling met de lage veengronden is van dit gebied de ontsluiting voldoende te noemen. Zoals op de topografische kaart uitkomt, wordt dit gebied doorsneden en omringd door een zeer dicht wegnnet, dat voor een belangrijk gedeelte is verhard. De doortrekking van de provinciale weg Wanneperveen - St.Jansklooster naar Kadoelen met aansluiting naar de Noord-Oostpolder zal de ontsluitingsmogelijkheden nog vergroten. Door een meer rationele indeling van de bodem is opheffing van enkele wegen wellicht zelfs mogelijk. Van een behoorlijk waterleidingstelsel in dit gebied is geen sprake, zodat vooral des winters in regenrijke perioden bepaalde relatief lager gelegen gebieden wateroverlast ondervinden. Anderzijds komt in droge, regenarme zomers droogteschade voor. De aanwezigheid van leem op vrij geringe diepte onder de bouwvoor maakt, dat deze gronden moeilijk zijn geschikt te maken voor bouwland. Het zou interessant zijn te onderzoeken of door drainage verbetering in de detailontwatering kan worden verkregen.

Aan de Oostzijde duikt de zandbodem zeer snel weg onder het veenpakket, dat in voorgaande eeuwen grotendeels is verveend. Verlanding vindt daar thans weer plaats. Deze gronden zijn gedeeltelijk in gebruik als rietland, gedeeltelijk liggen ze braak, zodat zich al spoedig een bosvegetatie ontwikkelt met veel els en berk, terwijl de voor de bedrijven gunstigst gelegen gedeelten in gebruik zijn als

hooiland. Bezanding van dit kraggenland kan de productiviteit belangrijk verhogen. Dit is echter slechts voor beperkte gevallen financieel mogelijk, nl. indien het zand voor bezanding zich op korte afstand bevindt. Verlaging van het waterpeil, gepaard met ontginning, is de enige mogelijkheid om de productiviteit van deze gronden te verbeteren. Zoals in de inleiding reeds werd opgemerkt, hebben deze mogelijke inpolderingen voor de gemeente Vollenhove weinig betekenis.

3. De Bentepolder.

Deze polder, gelegen ten Zuiden van de stad Vollenhove, ligt zeer gunstig, vooral voor de bedrijven, welke nog in de stad zijn gevestigd. Desondanks is de landbouwkundige toestand ook in deze polder verre van ideaal. De slechte ontwateringstoestand gepaard met gebrekkige watervoorziening in droge perioden en de slechte ontsluiting verhinderen vooral een intensief bodemgebruik. Ook de verkaveling is hier slecht te noemen.

4. Leeuwterveld.

Dit gebied, gelegen ten Noorden van de hoge zandgronden en ten Oosten van de oude zeedijk maakt nog de meest gunstige indruk van de lage gronden in de gemeente Vollenhove. Toch kan ook hier door verbetering van de verkaveling, verbetering van het wegensstelsel en een verbeterd stelsel van watergangen en sloten, gepaard met verplaatsing van boerderijen van de hoge zandgronden, het bodemgebruik belangrijk worden geïntensiveerd.

Aan de Zuidoostzijde van dit gebied komt een uitgeveend gebied voor; de zgn. "Achterweide", dat door zijn ligging dichtbij de bestaande bedrijven aantrekkelijk zou zijn voor inpoldering. De geringe omvang van het gebied, de diepe ligging van de vaste zandbodem en de gevaren voor verdroging door wateronttrekking aan de onverveende gronden maken een inpoldering hiervan niet verantwoord.

5. De Uiterdijken.

Deze voor het gereedkomen van de Afsluitdijk regelmatig aan overstroming blootstaande gronden hebben van ouds een zeer extensief gebruik, zoals dit veelal bij dergelijke gronden het geval is. Hoewel in de wijze van gebruik van deze gronden in de laatste jaren enige verbetering is gekomen - jaarlijkse grasverpachtingen, welke hier tot voor enkele jaren vrij algemeen waren, komen praktisch niet meer voor -, kan het bodemgebruik door het tot stand brengen van een betere verkaveling over het gehele gebied van Vollenhove met verplaatsing van bedrijfsgebouwen belangrijk worden geïntensiveerd.

Deze gronden kenmerken zich in het bijzonder nog door een dikwijls ongelijke ligging van het maaiveld. Egalisatie op technisch verantwoorde wijze kan hier belangrijke verbeteringen brengen.

b. B l o k z i j l.

De gronden tot deze gemeente behorend stemmen bodenkundig gezien in belangrijke mate overeen met de lage gronden in Vollenhove. Het gebruik daarentegen vertoont een merkwaardig verschil. In de stad Blokzijl wonen maar weinig boeren. Langs de oude zeedijk en de zgn. Nieuwe Weg door het Leeuwterveld staan enkele boerderijen. Een aan-

zienlijk gedeelte van de grond is evenwel in gebruik bij boeren van buiten de gemeente, veel uit Giethoorn en Vollenhove. De grote afstand van de grond ten opzichte van de bedrijfsgebouwen verhindert hier een intensieve exploitatie. Daarnaast zijn er belangrijke gebreken ten opzichte van de ontsluiting, terwijl ook de waterbeheersing onvoldoende is geregeld.

1. Duinlanden, Hoge Broek ^{c.} s.a.

Dit gedeelte, aansluitend bij het Leeuwterveld van Vollenhove, vertoont hiermede grote overeenstemming. Enkele boerderijen zijn in dit gedeelte gevestigd. De grond is van prima kwaliteit, een behoorlijk dikke zavel op veen. Er komen enkele zandkoppen in voor, welke minder goed zijn.

2. De Heven.

Een merkwaardig gebied gelegen ten Noorden en Zuiden van het Duininger Meer. Hoewel doorsneden door de Hevenweg, waarlangs een verbinding bestaat met Vollenhove, worden deze gronden voor het grootste gedeelte over water bereikt door de boeren uit Giethoorn, die deze landen veel in gebruik hebben. Bij verder gaande inpoldering en rationalisering van de bedrijfsvoering in Giethoorn zullen deze gronden voor de Gieterse boeren van minder belang worden. Door verbetering van de Hevenweg kan de ontsluiting belangrijk worden verbeterd; ook de waterstaatkundige toestand is niet ideaal en eist nadere studie.

3. Land tussen beide Diepen.

Dit gebied heeft geen enkele verbinding over land. De verkaveling is zeer onregelmatig. Belangrijke intensivering is mogelijk door verbetering van ontsluiting en verkaveling.

4. Baarloër- en Noorder Polder.

Ook hier is de ontsluiting onvoldoende, de verkaveling is onregelmatig en de waterbeheersing eist verdere voorzieningen.

5. De Uiterdijken.

Verwezen kan worden naar hetgeen hierover onder Vollenhove werd medegedeeld.

c. B l a n k e n h a m.

Deze gemeente steekt wat de verkaveling betreft gunstig af bij de gemiddelde toestand in Vollenhove en Blokzijl. De boerderijen liggen alle langs de dijk op vrij regelmatige onderlinge afstand, de kaveldiepte is wel wat groot - minimaal 1000 m - maar het is twijfelachtig, of wegeaanleg hier wel rendabel is. In het Bedijkte Rondebreek is door de Dienst der Zuiderzeewerken een ideale waterbeheersing mogelijk gemaakt; enkele ontsluitingswegen dienen thans nog te worden verbeterd. De Zuider- en Noorderpolder vertonen geen belangrijke verdrogingschade door wateronttrekking door de Noord-Oostpolder. Geheel anders is dit voor de Binnenpolder aan het Noordeinde van Blankenham en de polders in de gemeente Kuinre. Het zou te ver voeren in het kader van dit rapport een ook maar enigszins volledig overzicht

te geven van de toestand, waarin deze gronden zich bevinden na het droogkomen van de Noord-Oostpolder en het werk, dat hier in de laatste jaren is geschied. Verwezen moge worden naar de reeds verschenen en nog te verschijnen verslagen over dit werk van de Commissie Indroegende Gronden langs de Noord-Oostpolder. Vermeld kan slechts worden, dat door uitvoering van uitgebreide cultuurtechnische werken vanwege de Dienst Zuiderzeewerken en de Directie van de Noord-Oostpolder in samenwerking met genoemde Commissie niet alleen de droogteschade is weggenomen, maar in dit gebied mogelijkheden liggen voor een zeer sterke intensivering van het bodemgebruik, vooral een gevolg van het feit, dat de watervoorziening van de grond na gereedkoming van de werken naar behoefte kan worden geregeld.

De in het algemeen relatief grote bedrijfs grootte in deze polders en het gebrek aan bedrijfsruimte maakt het twijfelachtig, of de mogelijkheden voor intensivering wel volledig zullen worden benut.

d. K u i n r e.

Behalve hetgeen hierboven over de indroging is medegedeeld, eist nog een aparte bespreking: De Buitenpolder achter Kuinre. Aannemende, dat ten gevolge van het werk van de Dienst Zuiderzeewerken de waterstaatkundige toestand in orde komt, kan toch niet worden gezegd, dat daarmede deze polder landbouwkundig gezien af is. Deze polder is geheel onbewoond, zodat de gronden in gebruik zijn bij boeren, die op grote afstand wonen. Het gebruik is dan ook zeer extensief en dit kan alleen verbeteren, wanneer hier bedrijfsgebouwen komen.

Resumerende kan over het Overijsselse gedeelte van het Randgebied van de Noord-Oostpolder worden gezegd, dat door uitvoering van cultuurtechnische werken belangrijke mogelijkheden ontstaan voor intensivering en rationalisering van de landbouwbedrijven. Door het stichten van nieuwe boerderijen in bepaalde gedeelten van de gemeenten Kuinre, Blankenham en Blokzijl zullen deze mogelijkheden sneller verwezenlijkt worden. De grootte der bedrijven levert in deze gemeenten geen bijzondere moeilijkheden op, zodat de sanering in deze gemeenten zich niet behoeft uit te strekken tot de bedrijfs grootte.

Het gebied Vollenhove o.a. met het grootste percentage kleine grondgebruikers kan zonder een vergroting van de kleine bedrijven niet voldoende worden gesaneerd. Herverkaveling, waarbij een bepaalde oppervlakte Noord-Oostpolder-grond ter beschikking zou zijn voor saneringsdoeleinden, zou een belangrijke mogelijkheid bieden voor het op hoger peil brengen van de landbouw in dit gebied. Dit zou gepaard moeten gaan met verplaatsing van boerderijen, zodat de afstand van de gebouwen tot de bij het bedrijf behorende cultuurgrond tot redelijke proporties wordt teruggebracht.

§ 3. D e w a t e r b e h e e r s i n g e n o n t s l u i t i n g i n h e t R a n d g e b i e d i n F r i e s l a n d.

De grens tussen Friesland en Overijssel wordt in het Randgebied gevormd door de Linde en de Bij-Linde. Waterstaatkundig behoort het gebied ten Noorden van de Linde en de oude zeedijk van Slikkenburg tot Lemmer, tot Frieslands boezem. Van West naar Oost treffen wij aan:

het waterschap Oosterzee, de Veenpolder van Echten, het waterschap "de Kampen", de Grote Veenpolder van Weststellingwerf en het waterschap Oldelamer.

Het waterschap Oosterzee (525 ha) wordt bemalen door twee elektrische gemalen aan het Tjeukemeer en aan de Lemster Rijn. Het is één bemalingsgebied met eenzelfde peil, dat goed wordt beheerst. Er kan op 3 punten water worden ingelaten. De dijken zijn na de verbeteringen in 1950 uitstekend. De ontsluiting is voldoende. Voor scheepvaart is het waterschap niet toegankelijk.

De veenpolder van Echten (2377 ha) is, voor zover het veen daartoe geschikt was, grotendeels uitgeveend. Een strook langs het Tjeukemeer moet als waterkering blijven zitten. Bij de vervening ontstaan strooksgewijze plassen (petgaten), waar het veen ontgraven is en ribben (zetgaten), waar men de turf op heeft laten drogen. In de petgaten vormt zich langzamerhand een rietvegetatie. Wil men een dergelijk landschap ontginnen tot cultuurland, dan brengt men eerst de waterstand omlaag en gaat vervolgens egaliseren. Er kan dan zeer bruikbaar weiland ontstaan, dat een lagere ligging heeft dan het onvergraven veen en daarom ondergrond wordt genoemd, in tegenstelling met de bovengronden. Bij de ontwatering moet men ook 2 peilen aanhouden: een laag ondergronds- en een hoger bovengronds peil.

In de veenpolders liggen de boven- en ondergronden willekeurig door elkaar, al naarmate de vervening en de herontginning gevorderd is. Doordat deze gronden met verschillende peilen aan elkaar grenzen is de kwel groot en bestaat het gevaar, dat de bovengrond plaatselijk te diep wordt ontwaterd, wat verdrogingsverschijnselen tot gevolg kan hebben. Daarom is het inlaten van water voor de bovengronden even belangrijk als het ontwateren van de ondergronden. De hier beschreven verdrogingsverschijnselen van de bovengronden komen in iedere veenpolder voor en zijn dus van interne aard. Als belangrijke nevenoorzaak treedt in het Randgebied dan nog op de wateronttrekking ten gevolge van het diepe maalpeil van de Noord-Oostpolder.

Terugkerende tot de veenpolder van Echten kan worden gezegd, dat vrijwel alle uitgeveende grond in cultuur is gebracht. Het nog aanwezige veen leent zich niet voor verturving, zodat deze bovengronden als weiland worden geëxploiteerd. In 1950 is het tweede elektrische gemaal gereed gekomen, staande naast het oude aan het Tjeukemeer. Het oude verzorgt dan de ondergrondsmaling (1,63 m - F.Z.P. = 2,29 m - N.A.P.), het nieuwe de bovengrondse (0,30 m - F.Z.P.), maar omkering en combinaties zijn ook mogelijk. De totale maalcapaciteit is dan ruim voldoende. Instroming is mogelijk op 4 punten. Door de Dienst der Zuiderzeewerken wordt een grote inlaatduiker bij Schoterzijl aangelegd ten behoeve van de veenpolder. De waterbeheersing kan dan volledig worden genoemd. De ontsluiting en de dijken zijn voldoende.

Buiten de veenpolderdijk bleef tot voor kort een smalle strook boezemland uitgespaard: in het Oosten langs het dal van de Tjonger (de Schoteruiterdijken) en in het Z.W. langs de oude zeedijk. Deze beide stroken vormen samen het waterschap "de Kampen"

(500 ha). Afgezien van enkele poldertjes was dit gebied onbedijkt en onbemalen. Aangezien behalve de ontwatering speciaal in het Z.W. deel de kavelindeling, de eigendomstoestand en de ontsluiting te wensen overlieten, wordt in 1950-51 ruilverkaveling toegepast op de strook langs de zeedijk (215 ha). Hierop aansluitend wordt in de Schoteruiterdijken langs de Tjonger een dijk aangelegd van dezelfde afmetingen als de veenpolderdijk. Het hele gebied van de Kampen wordt in de toekomst bemalen als bovengronden door de Veenpolder van Echten. Ook met het oog hierop, is het tweede gemaal in de veenpolder gesticht.

De landerijen in de Schoteruiterdijken zijn door de Tjonger van de weg (Langelilleweg) gescheiden. Door verharding van de oude Oostelijke veenpolderdijk zou hierin voorzien kunnen worden. Ten gerieve van de boeren uit Oosterzee, die land in de Kampen gebruiken, zou een wegverharding op de Westelijke veenpolderdijk overweging verdienen.

De driehoek tussen Tjonger, Linde en Helomavaart wordt ingenomen door de G r o t e V e e n p o l d e r v a n W e s t s t e l l i n g - w e r f (3500 ha), welke de Westelijke afsluiting van de gelijknamige gemeente vormt.

Het Oostelijk deel van de Grote Veenpolder wordt ingenomen door de zgn. Scheenekavel, het Westelijk en Zuidelijk deel is de Grachtkavel. Deze namen zijn ontleend aan de hoofdwijk de Scheene resp. de Gracht, welke de ruggengraat vormen van de vervening en waardoor de afwatering plaats heeft.

De waterstaatkundige scheiding van beide kavels dateert van 1928, toen de Grachtkavel een onderbemaling kreeg ten einde ontginning van de vele rietplassen mogelijk te maken. Een electrisch gemaal aan de Tjonger brengt de Gracht op ondergronds peil (1,65 m - F.Z.P.) terwijl de bovengronden hun water via stuwen hierop kunnen lozen. Ieder perceel kan dus het meest gewenste peil handhaven. Waterinlaat is mogelijk uit de Tjonger en uit de Scheenekavel, wat niet wegneemt, dat de verdrogingsverschijnselen plaatselijk ernstig zijn. Hoewel het aantal maaluren abnormaal hoog is heeft men de ontwatering volkomen in de hand.

In de Scheenekavel is met ontginning van de petgaten nog nauwelijks begonnen. De meeste dienen voor de rietcultuur, waartoe vele windmotoren voorkomen om het water (s winters laag en's zomers hoog te kunnen houden. Bovendien krijgt men door uitmalen en inlaten stromend water, waarvoor het riet zeer dankbaar is, zodat verdere bemesting achterwege kan blijven. De ontwatering geschiedt door windkracht en door afstromen op de Grachtkavel. Een ondergronds bemaling heeft de Scheenekavel niet, hetgeen ontginning der rietplassen in de weg staat. Tegen eventuele bemalingsplannen zullen (evenals dat in 1928 in de Grachtkavel gebeurde) riettelers en een deel van de varende veeboeren zich met hand en tand verzetten.

In grote trekken is de ontsluiting van de Grote Veenpolder voldoende. Er zijn plannen om de aarden baan langs de Gracht aan de Oostzijde te verharderen, hetgeen voor bewoners en bedrijven een grote verbetering zou betekenen. Ook bestaan er plannen om Slijkenburg rechtstreeks met Scherpenzeel te verbinden, als schakel in de weg van Wollega via Kuinre naar de Noord-Oostpolder; ter ontsluiting van de Veenpolder heeft deze

weg weinig betekenis, omdat hij ongunstig loopt t.o.v. de verkaveling.

Onder het veengebied van Weststellingwerf is ook het waterschap Oldelamer (2200 ha) gerekend, dat grenst aan de Tjonger en de Helomavaart. Hoewel geen veenpolder, is er veel verveend. Een deel van de uitgeveende grond is aangemaakt tot ondergronden, een deel bestaat nog uit petgaten. De bemalingstoestand is zeer verward. Er zijn 3 elektrische gemalen, welke ieder bemalen op een boven- en een ondergronds peil, terwijl bovendien nog enkele particuliere poldertjes een eigen onderbemaling hebben.

Verschillende percelen strekken zich uit van de verkeersweg Munnekeburen-Wolvega tot aan de Tjonger, een lengte van ruim 3 km. De boerderijen staan langs de verkeersweg, de Tjongerdijk is niet begaanbaar. Voor een goede ontsluiting is een weg onontbeerlijk, welke de percelen ongeveer halverwege loodrecht snijdt en welke aansluit op de reed in Boelstra's Polder. Hiervoor zijn reeds plannen gemaakt, maar tot uitvoering is het nooit gekomen. Deze weg kan tevens als waterscheiding dienen tussen het hoge gebied langs de Tjonger en het lagere complex langs de verkeersweg.

Bovendien zou kunnen worden overwogen langs de nieuwe weg enige boerderijen te bouwen, welke land tot de Tjonger in gebruik kregen. Verder zijn er nog vele petgaten, welke kunnen worden ontgonnen en onvolledig uitgeveende gronden, welke een herontginning behoeven. Een volledige sanering van de waterstaatkundige en van de eigendomstoestand zou mogelijk zijn in de vorm van ruilverkaveling of door onteigening tot Domeingrond, zoals momenteel in het Zwettegebied plaatsvindt.

Buiten de oude zeedijk liggen de buitenpolders, te weten het Lemster Hop en het Buitendijks Veld. Voorheen loosden zij rechtstreeks op het buitenwater. Tegenwoordig op de Noord-Oostpolder. Waterinlaat is mogelijk, o.a. bij Lemmer.

§ 4. De gebruiksverkaveling in het Randgebied.

Om een kwantitatief inzicht in de verkavelingstoestand te verkrijgen, zijn aan alle grondgebruikers boven 1 ha vragen gesteld over het aantal kavels¹⁾, het aantal percelen²⁾ bouwland en grasland en het aantal stukken, waarin het grasland wordt beweide. Van de kavels is voorts de ruimtelijke verspreiding gevraagd, verdeeld in 5 groepen: kavels bij huis en de kavels op afstanden van resp. 200-500 m, 500-2000 m, 2000-5000 m en verder dan 5 km van de bedrijfsgebouwen. De resultaten van deze vragen zijn neergelegd in tabel 1.

1) Als een kavel wordt beschouwd een stuk grond, dat geheel omgeven is door land van anderen.

2) Een perceel is een stuk land, dat wordt begrensd door greppel, sloot, heg of wal.

Voor het gehele Randgebied bedraagt het gemiddelde aantal kavels per bedrijf ongeveer 4 bij een gemiddelde grootte van 4 ha. In 9 agrarische gemeenten op de Zandgronden komen gemiddeld 5 kavels bij een grootte van 2 ha voor. In dit opzicht is de toestand in het eerste gebied gunstiger. Het gemiddelde van 4 kavels geeft reeds aan, dat er bedrijven zijn met minder dan 4 en meer dan 4 kavels. In tabel 1 is ook van de spreiding van het aantal kavels rond het gemiddelde een indruk gegeven. De bedrijven met 1 of 2 kavels maken 28% van het totale aantal uit; die met 3 of 4 kavels 35% en met 5, 6 of 7 kavels 28%. Het percentage bedrijven met 8 of meer kavels bedraagt 9%. Vergelijking met de overeenkomstige cijfers in de 9 agrarische gemeenten op de Zandgronden toont een iets gunstiger toestand in het Randgebied, ofschoon deze toestand nog verre van bevredigend is.

De verdeling van de kavels in percelen geeft als resultaat bijna 8 percelen grasland op gemiddeld 4 kavels; de landbouwpercelen zijn voor het gehele gebied van weinig betekenis. Het is opvallend, dat het gemiddelde aantal beweidingspercelen zo nauw aansluit bij het aantal graslandpercelen.

Het aantal kavels en percelen geeft op zichzelf nog geen volledig beeld van de gebruiksverkaveling. Daartoe moet ook de ruimtelijke verspreiding van de kavels worden gezien, d.w.z. de ligging van de kavels ten opzichte van de bedrijfsgebouwen.

Gemiddeld blijken 31% van het totale aantal kavels bij huis te liggen, 14% op een afstand van 200-500 m, 26% tussen 500 en 2000 m, terwijl 28% verder dan 2 km van de bedrijfsgebouwen liggen. De toestand op de Zandgronden vertoont voor de ligging der kavels zelfs een wat minder somber beeld.

Voor het gehele Randgebied zijn de voorgaande karakteristieken van de gebruiksverkaveling ook gegroepeerd naar grootteklassen. De kleinere bedrijven hebben wat de ligging der kavels betreft een gunstiger positie dan de grotere. Hierbij moet men bedenken, dat de grotere bedrijven meer land pachten in de Noord-Oostpolder (zie hoofdstuk V), hetgeen ook in het percentage kavels op meer dan 5 km afstand tot uitdrukking komt. Het gemiddelde aantal kavels is op de bedrijven boven 10 ha ongeveer gelijk, nl. $\pm 4,3$; de spreiding rond dit gemiddelde loopt in deze grootteklassen enigzins uiteen. De bedrijven <10 ha bezitten gemiddeld 3 tot 3,6 kavel bedrijf.

Vergelijken wij tenslotte de toestand van de gebruiksverkaveling tussen de gemeenten van het onderzoek, dan blijken er nogal enkele verschillen te bestaan. In Vollenhove is de situatie zeer slecht; het aantal kavels per bedrijf bedraagt gemiddeld 6 en de ligging der kavels is ook ongunstig; een gevolg van de concentratie van de bedrijfsgebouwen op de "Zandkop". Hetzelfde kan van Kuinre worden gezegd. In Blankenham en Blokzijl is het nauwelijks heter. Weststellingwerf en Lemsterland geven een gunstiger beeld. Het gemiddeld aantal kavels per bedrijf bedraagt hier slechts 3, terwijl de schommeling rond het gemiddelde zeer beperkt is. Met behulp van een grondgebruikerskaart van de Rijksconsulent voor Grond- en Pachtzaken in Friesland is voor een gedeelte van het veengebied van Weststellingwerf - m.n. de Grachtkavel - nog nagegaan, of de uitkomsten van de enquête over het aantal kavels

VERKAVELINGSTOESTAND NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Groep: A.

Tabel 1.

Gemeenten	grootte- klassen in ha	Aan- tal bedrij- ven	Gemiddeld aantal per bedrijf					Gemiddelde grootte in ha					Ligging der kavels Aantal in % v/h totaal					To- taal aan- tal ka- vels	Aantal bedrijven met				
			Ka- vels	Per- celen bouw- land	Per- celen gras- land	Bewe- dings- celen	Ka- vels	Per- celen bouw- land	Per- celen gras- land	Bewe- dings- celen	Bij- huis	0,2 - 0,5 km	0,5 - 2,0 km	2,5 km	> 5 km	1,2	3,8		5,6,7	8,9,10	>10		
Weststellingwerf (Veen)		237	3,1	0,1	9,0	9,8	5,80	1,32	1,99	1,82	57,9	5,3	20,0	13,3	3,5	736	42,6	39,7	15,2	2,1	0,4		
Lemsterland		156	3,2	0,1	8,2	9,6	5,47	2,36	2,14	1,83	40,5	13,4	16,2	10,7	19,2	506	40,4	39,7	17,3	1,3	1,3		
Kuine		23	4,6	0,1	6,2	7,6	3,84	-	2,66	2,17	9,5	11,4	46,7	31,4	1,0	102	13,0	34,8	43,5	8,7	-		
Blankenham		61	3,7	0,2	7,9	9,8	5,25	1,14	2,44	1,95	32,7	9,7	27,4	23,9	6,2	226	26,2	42,6	29,5	1,7	-		
Blokkzijl		34	5,1	0,8	7,3	8,7	3,51	1,88	2,26	1,89	22,4	14,9	43,7	16,7	2,3	174	14,7	23,5	47,1	11,8	2,9		
Vollenhove		186	5,9	2,0	5,7	7,3	2,18	0,50	2,10	1,63	21,8	16,5	29,8	23,8	8,1	1104	4,9	26,3	45,2	27,7	5,9		
Totaal		697	4,1	0,7	7,7	9,0	4,08	0,71	2,12	1,81	31,4	14,6	26,0	18,7	9,3	2848	28,4	35,4	27,5	6,7	2,0		
Randgebied																							
Totaal 9 gemeenten op de zandgronden		4586	5,1	3,7	4,2	5,7	1,99	1,07	1,45	1,09	30,6	14,6	32,5	18,1 ¹⁾	-	23325	32,4	24,0	21,3	12,0	10,3		
1-5		33	2,9	0,8	3,0	4,3	1,34	0,23	1,22	0,87	40,6	24,1	22,9	6,2	6,2	96	50,0	50,0	-	-	-		
5-10		166	3,6	0,8	4,9	6,0	2,07	0,30	1,45	1,20	28,2	15,9	28,7	21,0	6,2	596	52,7	34,5	12,8	-	-		
10-15		148	4,2	0,6	6,8	8,0	2,95	0,55	1,76	1,50	30,4	13,7	29,1	18,6	8,2	619	41,9	41,9	16,2	-	-		
15-20		135	4,4	0,7	7,8	9,4	3,97	0,62	2,18	1,80	28,8	17,6	24,0	20,0	9,6	591	47,4	31,6	18,4	2,6	-		
20-30		147	4,4	0,5	10,0	11,3	5,46	1,13	2,37	2,09	33,8	11,3	24,6	19,7	10,7	654	30,3	47,0	16,7	6,0	-		
>30		68	4,3	0,4	13,0	14,9	8,63	2,36	2,76	2,43	37,0	11,6	22,9	13,4	15,1	292	44,4	37,0	14,8	-	3,8		

1) op een afstand van 2 km en verder.

per bedrijf geen te gunstige indruk gaven van de feitelijke toestand in verband met de vorm der kavels. Dit bleek, althans voor de Gracht-kavel, niet het geval te zijn.

Uit tabel 1 blijkt, dat in verschillende gemeenten op de grotere bedrijven een hoog percentage kavels op een afstand van meer dan 5 km voorkomt. Merendeels zijn dit kavels, welke in de Noord-Oostpolder worden gepacht. In tabel 2 is een overzicht gegeven van het aantal bedrijven per gemeente, dat in de Noord-Oostpolder pacht en de afstand van de gepachte kavels tot de bedrijfsgebouwen.

AFSTAND VAN DE N.O.P. KAVELS TOT BEDRIJFSGEBOUWEN

Groep A.

Tabel 2.

Gemeenten	Aantal bedr., dat pacht in de N.O.P.	Aantal bedrijven ingedeeld naar de afstand van bedrijfsge- bouwen tot N.O.P.kavels				Aantal bedr., waarvan Gegevens niet bekend
		200 - 500 m	500 - 2000 m	2000 - 5000 m	> 5000 m	
Weststellingwerf	9	-	-	-	9	-
Lemsterland	46	-	-	2	43	1
Kuinre	2	-	-	1	1	-
Blankenheim	18	1	8	6	3	-
Blokzijl	2	-	-	2	-	-
Vollenhove	47	1	11	19	14	2
Totaal	124 (100%)	2 (2%)	19 (15%)	30 (24%)	70 (57%)	3 (2%)

Van het totaal aantal kavels ligt meer dan de helft verder dan 5 km van de bedrijfsgebouwen, terwijl nog eens 24% op een afstand van 2 tot 5 km ligt. In Lemsterland en Weststellingwerf vallen nagenoeg alle kavels in de groep van 5 km en verder. In Blankenheim en Vollenhove is de afstand bedrijf-Noord-Oostpolder kavels gunstiger.

--O-O-O-O-O-O-O-O--

HOOFDSTUK II

DE HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET ECONOMISCH LEVEN EN DE DEMOGRAFISCHE AANTALSVERSCHIJNSELEN

In de bij het onderzoek betrokken gemeenten van het Randgebied is de agrarische bedrijfstak heden het belangrijkste middel van bestaan. In het verleden zijn echter ook andere bestaansbronnen in dit gebied van betekenis geweest. Hiervan getuigt het feit, dat Kuinre, Blokzijl en Vollenhove tot de zgn. "villes mortes" van de oude Zuiderzee kunnen worden gerekend. Het is van belang om te weten, wanneer en door welke oorzaken de veranderingen in de economische structuur van dit gebied zijn teweeggebracht. Dit is des te noodzakelijker, omdat soms de stelling wordt geponeerd, dat de economische achteruitgang een min of meer direct gevolg zou zijn geweest van de afsluiting van de Zuiderzee en het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder. In dit hoofdstuk dient dus mede te worden vastgesteld of en in welke mate er verband bestaat tussen deze twee factoren. Dit zal het onderwerp van de eerste paragraaf zijn. In de tweede paragraaf zal de demografische ontwikkeling worden nagegaan, welke uiteraard nauw verband houdt met de ontwikkeling in economische zin, m.a.w. met de bestaansmogelijkheden. Deze demografische beschouwingen resulteren in de derde paragraaf in een berekening over het in de toekomst te verwachten natuurlijke bevolkingsoverschot. Deze berekening is gebaseerd op de bevolking in zijn huidige omvang en samenstelling en houdt alleen rekening met de natuurlijke aanwas. De migratoire factor blijft hier dus buiten beschouwing.

§ 1. De historische ontwikkeling in de afzonderlijke gemeenten.

a. Vollenhove

De gemeente Vollenhove in zijn huidige omvang is pas in 1942 ontstaan door de vereniging van een deel van het voormalig "Ambt van Vollenhove" met de gemeente "Stad Vollenhove". De gemeente Vollenhove kenmerkt zich door twee geheel verschillende nederzettingvormen. In Stad-Vollenhove, het oude vissersstadje, is de bevolking op een kleine oppervlakte geconcentreerd, terwijl in het voormalige Ambt-Vollenhove de bebouwing voorkomt langs de rand van de diluviale gronden in de gemeente; deze bebouwing is ovaalvormig verspreid met op slechts enkele plaatsen een grotere concentratie van de bevolking. In het gebied van het Ambt-Vollenhove is de landbouw het belangrijkste middel van bestaan. In het midden van de vorige eeuw is er tijdelijk een katoenweverij gevestigd geweest, doch overigens heeft dit gebied altijd een volkomen agrarisch karakter gehad. In tegenstelling hiermee staat Stad-Vollenhove, welke van oudsher een belangrijk deel van zijn betekenis aan de Zuiderzeevervisserij heeft ontleend. Dit wordt geïllustreerd door de cijfers in tabel 1, welke het verloop van de Zuiderzeevloot sedert 1880 weergeven.

AANTAL VISSERSSCHEPEN IN VOLLENHOVE
IN DE PERIODE 1880 - 1950.

Tabel 1

Jaar	Aantal schepen	Aantal vissers
1880	72	145
1900	105	210
1915	90	180
1930	75 1)	150
1940	40	80
1950	15	35

1) waarvan 12 niet in gebruik

Hoewel men reeds sinds 1900 een teruggang van het aantal zeilen kan opmerken, zet de grote achteruitgang pas goed door na 1920, toen het eenmaal vaststond, dat de afsluiting en de drooglegging van de Zuiderzee een feit zou worden. Sedert 1900 is het aantal werkzamen in de visserij teruggelopen van ruim 200 tot 35 personen in 1947.

Naast de visserij en de daaraan verwante bedrijven - zoals de visverwerkingsbedrijven (o.a. rokerijen), de vishandel en ten dele ook de scheepsbouw - kende Stad-Vollenhove geen andere bestaansbronnen, welke van enig belang waren. Door het beperkte territorium van de gemeente was ook de landbouw van weinig betekenis. Omstreeks 1850 is hier evenals in het Ambt-Vollenhove tijdelijk een katoenweverij gevestigd geweest.

In de gemeente Vollenhove - en hiermee wordt dan speciaal het gebied van de voormalige gemeente Stad-Vollenhove bedoeld - dateert de economische achteruitgang van omstreeks 1900 af, welke ontwikkeling vooral na 1920 aanzienlijk is versneld, hetgeen rechtstreeks verband houdt met de plannen t.a.v. de Zuiderzee. Als bijkomstige oorzaak kan nog worden genoemd, dat door het beter worden van de verbindingen met de grotere plaatsen in de provincie tevens de verzorgende functie, welke Stad-Vollenhove ten opzichte van het omliggende gebied vervulde, in betekenis achteruit is gegaan.

b. Blokzijl

Deze stad aan de rand van de voormalige Zuiderzee heeft vroeger een geheel andere functie in het economisch leven gehad dan Vollenhove. Opgekomen door de doorgaande scheepvaart, welke destijds voor Steenwijk van groot belang was, ontwikkelde zich in Blokzijl in vorige eeuwen een eigen handel, welke nauw met de scheepvaart was verbonden. Een belangrijk handelsartikel vormden van oudsher de biezenmatten, welke in Blokzijl en in andere plaatsen van de Noord-Westhoek van Overijssel werden vervaardigd. Daarnaast was er handel in kleden, tapijten, boter en vruchten. Toen handel en scheepvaart zich omstreeks 1850 meer naar het Westen des lands gingen verplaatsen, was het met de nabloei van Blokzijl, als reeds min of meer verlopen centrum van handel en scheepvaart gedaan en ging ook de industriële bedrijvigheid tekenen van achteruitgang vertonen. De afsluiting van de laatste fase van de industriële bedrijvigheid in Blokzijl was de opheffing van de

"Maatschappij voor Houtindustrie en Transport" in 1931, waarin in 1930 nog ongeveer 120 personen werkzaam waren.

De Zuiderzeevervisserij heeft in Blokzijl in tegenstelling met Vollenhove nooit veel te betekenen gehad. Ook de agrarische bedrijfstak was door de geringe oppervlakte van de gemeente relatief van weinig belang. Door de samenvoeging van het Noordelijk deel van het Ambt-Vollenhove met Blokzijl in 1942, is de landbouw thans van meer betekenis.

c. Blankenham

In de gemeente Blankenham, ingesloten tussen het Land van Vollenhove enerzijds en de oude Zuiderzeedijk anderzijds, ontbreekt een eigenlijke woonkern geheel en staan de huizen verspreid langs de weg van Vollenhove naar Kuinre.

De economische structuur van deze gemeente is altijd zeer weinig gedifferentieerd geweest. Als middel van bestaan was altijd alleen de landbouw van betekenis. Illustratief voor deze geringe differentiatie is het feit, dat zelfs de verzorgende bedrijven voor de dagelijkse behoeften in de gemeente bijna geheel ontbreken. De bevolking is hiervoor aangewezen op Kuinre en Blokzijl. Industriële bedrijvigheid heeft de gemeente nooit gekend.

d. Kuinre

Als nederzettingsvorm is Kuinre het type van een streekwegdorp langs de straatweg van Blokzijl naar Lemmer. De handel en scheepvaart waren vroeger naast de landbouw de belangrijkste bestaansbronnen van Kuinre. Vooral de turfafvoer uit de Friese en Drentse venen, welke gedeeltelijk langs Kuinre plaats vond, betekende een belangrijke bron van inkomsten voor het stadje. De handel was voornamelijk gericht op agrarische producten (boter en varkens). Over de Zuiderzee werden beurtvaartdiensten op Amsterdam onderhouden. Verder is de visserij er nog van enige betekenis geweest. Deze werd de laatste tijd van de Lemmer uit beoefend; de vissers woonden in Kuinre, maar hun schepen lagen in Lemmer.

De teruggang van het economisch leven dateert reeds van het midden van de vorige eeuw. De beurtvaartdiensten werden reeds in 1860 opgeheven. Naarmate de vervening van het Friese achterland zijn beslag kreeg, nam ook de drukte van de turfafvoer af. De concentratie van het marktwezen en het zich verplaatsen van de handel hadden ook hun terugslag op het economisch leven in het stadje. Naarmate de overige middelen van bestaan in betekenis verminderden, kreeg de gemeente een steeds meer agrarisch karakter.

e. Veengebied van Weststellingwerf en oostelijk Lemsterland.

Het gedeelte van de gemeente Weststellingwerf, dat bij het onderzoek is betrokken, kan worden gekarakteriseerd als het "veengebied" en het bijzondere karakter ervan wordt dan ook bepaald door de veenexploitatie en haar gevolgen.

De laagveenexploitatie nam vanaf omstreeks 1750, toen een nieuwe methode van vervening werd ingevoerd, een hoge vlucht. In verband met de door het toepassen van deze methoden ontstane veenplassen, werd later (1822) bepaald, dat van de reeds in vervening zijnde of nog te vervenen gronden een cijns zou worden geheven (slikgelden) ten behoeve van inpoldering en droogmaking en tot onderhoud van de armen. Men had dus reeds een open oog voor het feit, dat de veenexploitatie als bron~~x~~ van werkgelegenheid en inkomsten een tijdelijk karakter had en dat de belangen van de landbouw, het voornaamste middel van bestaan, niet verwaarloosd mochten worden. Naast de veenexploitatie en de landbouw zijn in het verleden geen andere bestaansbronnen van belang geweest in dit gebied.

Over het gedeelte van de gemeente Lemsterland, dat bij het onderzoek is betrokken - veenpolder van Echten en waterschap Oosterzee - kan hetzelfde worden opgemerkt als over het veengebied van Weststellingwerf. Ook hier is de landbouw, naast de vroegere veenexploitatie, altijd van overwegend belang geweest.

§ 2. D e d e m o g r a f i s c h e o n t w i k k e l i n g

Zonder uitvoerig in te gaan op de huidige beroepsstructuur van de bevolking in het Randgebied - hiervoor verwijzen wij naar hoofdstuk III - kunnen wij uit de voorgaande schets van de ontwikkeling van het economisch leven de conclusie trekken, dat in dit gebied de a g r a r i s c h e b e d r i j f s t a k in steeds sterker mate het belangrijkste middel van bestaan is geworden. Nu moet het verloop van de aantalsverschijnselen van de bevolking in nauw verband worden gezien met de ontwikkeling van het economisch leven. Hoewel de mogelijkheden in de agrarische sector in de loop der tijd belangrijk groter zijn geworden - ten aanzien van de ontginning in de beide Friese gemeenten komen wij hier in hoofdstuk V nader op terug - kan toch worden gezegd, dat de opname-capaciteit van het Randgebied als landbouwgebied beperkt was. Het gevolg hiervan is geweest, dat het gebied als een e x p u l s i e - g e b i e d bekend staat, d.w.z., dat de natuurlijke aanwas van de bevolking, welke wordt bepaald door het verschil tussen geboorte en sterfte, zich door gebrek aan bestaansmogelijkheden in het gebied zelf een uitweg naar andere streken met grotere mogelijkheden heeft moeten zoeken. Het Randgebied is sedert decennia niet meer in staat aan de bevolkingsaanwas voldoende werkgelegenheid te verschaffen met als gevolg, dat het bevolkingsoverschot is afgevoerd. Bij vergelijking van de relatieve bevolkingsgroei in Randgebied en Rijk, blijkt deze in het Randgebied dan ook achter te blijven bij de groei in het Rijk als geheel.

a. Randgebied in Overijssel

Allereerst wordt een overzicht gegeven van de loop van de bevolking sedert 1830.

DE LOOP VAN DE BEVOLKING IN HET RANDGEBIED IN OVERIJSSEL
IN DE PERIODE 1830 - 1948

Tabel 2

Jaar	Kuinre	Blanken- ham	Blok- zijl	Vollen- hove (Stad)	Vollen- hove (Ambt)	Randgebied Ov.	
						Abso- luut	Index- cijfer
1830	782	242	1523	1246	1304	5097	100
1879	941	518	1630	1652	2214	6955	136,5
1899	807	549	1401	1728	2222	6707	131,6
1909	747	561	1436	1691	2458	6893	135,2
1920	692	541	1358	1707	2451	6749	132,4
1930	668	527	961	1485	2471	6112	119,9
1940	657	569	1049	1524	2790	6589	129,3
1948	838	543	1391		4962	7734	151,7

In de tabel springen drie typische verschijnselen in het oog, nl. het nagenoeg stationnair blijven van de bevolking in de periode 1880-1920; een sterke ontvolking na 1920 en in de derde plaats de sterke groei der bevolking sedert 1930, waardoor de ontvolking in de voorgaande periode weer teniet gedaan wordt en in 1948 een ongekend hoog aantal wordt bereikt.

Wat het eerste feit betreft, kunnen wij aanknopen bij de historische beschouwing in § 1. In Kuinre en Blokzijl neemt de bevolking na 1879 aanzienlijk af in verband met de achteruitgang van de economische functie van deze stadjes. De afnemng wordt in deze periode echter nog grotendeels gecompenseerd door een toeneming van de bevolking in de drie andere gemeenten, speciaal in het Ambt van Vollenhove.

In de periode 1920-1930 daalt de totale bevolking in het Overijssels Randgebied met ruim 600 zielen, hetgeen in hoofdzaak toegeschreven kan worden aan de vermindering van de bevolking in Stad-Vollenhove en Blokzijl. Voor Vollenhove is de sterke teruggang van de vissersbevolking na 1920 hiervoor oorzaak. In Blokzijl is vooral de vermindering van de industriële bedrijvigheid hierop van invloed geweest. De grotere mogelijkheden in de andere delen des lands in de jaren der hoogconjunctuur hebben de bevolking uit deze gemeenten doen wegtrekken.

Uit gedetailleerde jaarcijfers per gemeente blijkt, dat de groei van de bevolking in de periode 1930-1948 pas omstreeks 1938 begint; van 1930 tot 1938 blijft de bevolking vrijwel stationnair. Deze groei moet in verband worden gebracht met de meerdere werkgelegenheid, welke ontstaan is door het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder. Als begeleidende oorzaak treedt de geremde migratie

ten gevolge van de oorlogsomstandigheden op.

Om een dieper inzicht in de factoren, welke de loop van de bevolking bepalen, te verkrijgen, zullen deze factoren - de natuurlijke aanwas en de migratie - hieronder in het kort worden besproken.

De natuurlijke aanwas wordt bepaald door de componenten geboorte en sterfte. Als indicatie voor de geboorte- en sterfrequentie wordt het aantal geborenen of overledenen per duizend voor de totale bevolking berekend. Deze geboorte- en sterftecijfers kunnen echter bij kleine bevolkingsgroepen belangrijke afwijkingen vertonen.

Het is gebleken, dat de geboortefrequentie van de bevolking in het Randgebied van Overijssel tot 1900 beneden die van het Rijk lag, maar sedertdien is het aantal geborenen per duizend van de totale bevolking in het Randgebied hoger dan van de gehele Nederlandse bevolking. Dit hogere geboortecijfer wordt voornamelijk veroorzaakt door het grotere aantal geboorten in de gemeente Vollenhove (zie ook § 7, hoofdstuk V). Wat de sterfte betreft, blijkt de sterfrequentie in het Overijssels Randgebied de laatste halve eeuw boven die van het Rijk te liggen. De voornaamste oorzaak hiervan is de sterkere bezetting van de oudere leeftijdsgroepen in dit gebied tengevolge van de emigratie van personen, die vooral tot de jongere leeftijdsgroepen behoren (20-40 jaar).

Van de resultaten van geboorte en sterfte - het geboorte-overschot of de natuurlijke aanwas - wordt in tabel 3 een overzicht gegeven.

GEBOORTE-OVERSCHOT PROMILLE VAN DE GEMIDDELTE BEVOLKING IN
RANDGEBIED EN RIJK PER VIJFJAARLIJKE PERIODE.

Tabel 3

Periode	Geboorte- overschot Rijk	Geboorte- overschot Randgebied	Verschil Rijk - Randgebied	Door hogere geboorte- frequentie Rijk ‰	Door lagere sterfte- frequentie Rijk ‰
1901/1905	15,6	15,4	0,2	-0,5	0,7
1906/1910	15,3	17,0	-1,7	-2,6	0,9
1911/1915	15,0	13,0	2,0	0	2,1
1916/1920	12,3	9,9	2,4	1,4	1,0
1921/1925	15,4	13,7	1,7	-0,2	2,0
1926/1930	13,4	12,6	0,8	-1,7	2,5
1931/1935	12,3	12,7	-0,4	-1,6	1,3
1936/1940	11,6	12,5	-0,9	-3,1	2,1
1940/1945	10,9	15,0	-4,1	-3,4	-0,7
1946/1948	19,5	22,9	-3,4	-4,4	1,0

Uitgezonderd de periode 1906-1910 blijkt het relatieve geboorte-overschot van het Overijsels Randgebied tot 1930 beneden dat van het Rijk te liggen. Na genoemd jaar overtreft het geboorte-overschot promille dat van het Rijk. Zoals uit de tabel kan worden afgeleid is de geboortefrequentie van het Randgebied relatief hoger dan die van het Rijk; de sterftefrequentie daarentegen is relatief lager. Het geboorte-overschot in dit gebied wordt dus gedrukt door de relatief hogere sterfte, maar sedert 1930 is de geboorte-frequentie in het Randgebied zodanig, dat het relatieve geboorte-overschot hier hoger ligt dan bij het Rijk.

De demografische aantalsverschijnselen worden eveneens beïnvloed door de m i g r a t i e van personen, d.w.z. vestiging en vertrek. In vele gevallen is deze factor een belangrijke aanwijzing voor de ontplooiing van het economisch leven in een bepaald gebied. In grafiek 2.1 van Bijlage II zijn de componenten vestiging en vertrek, welke tezamen de migratoire groei bepalen, uitgezet. Sedert 1885 blijkt het vertrek de vestiging van personen te overtreffen. Van 1900 tot 1925 bedraagt het vertrekoverschot ongeveer 500 personen per vijfjaarlijkse periode. In het tijdvak 1925-1930 neemt dit aantal zelfs toe tot 1000 inwoners. Daarentegen vertoont de periode 1931-1935 tengevolge van de depressie een afnemend vertrekoverschot (ongeveer 250 personen), welke ontwikkeling zich ook na 1935 voortzet. In de periode 1940-1945 is er zelfs voor het eerst weer een vestigingsoverschot. De werkzaamheden in de Noord-Oostpolder doen dan hun invloed gelden, alsmede ook de door de oorlogsjaren geremde migratie. Dit laatste blijkt uit het migratieverloop na 1945. In de jaren 1946 t/m 1948 vertoont het Randgebied nl. weer een vertrekoverschot. In totaal verlieten in die jaren bijna 400 personen deze streek.

Samenvattend kan worden gezegd, dat alle gemeenten in de periode 1885-1938 een vertrekoverschot vertonen, terwijl daarna tot 1945 de vestiging gaat overheersen, met uitzondering echter van de gemeente Blankenham, welke ook in deze periode een gering vertrekoverschot blijft houden.

Ten aanzien van de plaats van bestemming van de migrerende personen uit Vollenhove en Blokzijl kan worden opgemerkt, dat een voorkeur schijnt uit te gaan naar streken, welke niet té ver van de kop van Overijssel zijn gelegen. Van een speciale trek naar bepaalde delen in de rest van het land kan niet worden gesproken. Het is voorts gebleken, dat de vertrokken bevolking ongeveer voor de helft uit personen bestaat in de productieve leeftijd. Daardoor zal - hoewel de jeugdige leeftijdsgroep (0-15 jr) in het Randgebied sterker is bezet dan bij het Rijk - het aandeel van het productieve deel van de bevolking in dit gebied kleiner zijn dan bij het Rijk.

Na deze korte beschouwingen over de componenten, welke de loop van de bevolking bepalen, geven wij tenslotte in tabel 4 de quantitatieve invloed van deze componenten op de demografische ontwikkeling sinds 1899 weer.

DE LOOP DER BEVOLKING IN HET RANDGEBIED IN OVERIJSEL
IN DE PERIODE 1899 - 1948.

Tabel 4

Jaar of periode	Groei van de bevolking door de componenten:					
	Geboorte- overschot	Vesti- gings- overschot	Geboorte- en vesti- gings- overschot	Geboorte- overschot	Vesti- gings- overschot	Geboorte- en ves- tigings- overschot
	in absolute aantallen			relatief		
1899	6707	6707	6707	100	100	100
1900	6826	6627	6746	101,7	98,9	100,6
1901/1905	7350	6212	6855	109,6	92,6	102,2
1906/1910	7935	5650	6878	118,3	84,2	102,6
1911/1915	8377	5248	6918	124,9	78,3	103,1
1916/1920	8720	4736	6749	130,0	70,6	100,6
1921/1925	9183	4247	6723	136,9	63,3	100,2
1926/1930	9578	3241	6112	142,8	48,3	91,1
1931/1935	9969	2995	6257	148,6	44,7	93,3
1936/1940	10366	2930	6589	154,6	43,7	98,2
1941/1945	10925	3365	7583	162,9	50,2	113,1
1946/1948	11452	2989	7734	170,6	44,6	115,3

Het blijkt, dat zonder migratie het Randgebied thans 11452 inwoners geteld zou hebben, waarbij dan de natuurlijke aanwas van de geëmigreerde personen nog geheel buiten beschouwing wordt gelaten. Zou men alleen rekening houden met de migratie, dan zou het aantal inwoners van ruim 6700 in 1899 zijn gedaald tot bijna 3000 in 1948. Het werkelijke verloop van de bevolking is in kolom 3 vermeld; dit zijn uiteraard dezelfde cijfers als in tabel 2, waarmee het overzicht van de demografische ontwikkeling in het Randgebied in Overijssel is ingeleid.

b. Randgebied in Friesland

De beschrijving van de demografische ontwikkeling in de delen van de beide Friese gemeenten, welke bij het onderzoek zijn betrokken, moet beknopter zijn dan van de Overijsselse gemeenten van het Randgebied. In de eerste plaats zijn vele historische gegevens alleen voor de gemeenten als geheel bekend. En voor zover deze cijfers voor afzonderlijke wijken in de gemeenten beschikbaar zijn, stuit men in Weststellingwerf op de moeilijkheid, dat de voor dit onderzoek gemaakte scheiding tussen veen- en zandgebied niet aansluit bij de wijkindeling. In de tweede plaats maakte de geïsoleerde ligging van de Overijsselse gemeenten het mogelijk om de demografische aantalsverschijnselen te zien als een weerspiegeling van de economische mogelijkheden in deze gemeenten (weinig forensenverkeer). Voor de beide Friese gemeenten is dit in veel geringere mate het geval, omdat de economische ont-

wikkeling van de kernen Wolvega en Lemmer van invloed is op de aantalsverschijnselen van de bevolking in de beide bij het onderzoek betrokken delen. Tussen deze delen en de kernen zal zich nl. een zeker forensenverkeer ontwikkelen, d.w.z. dat personen werkzaam in de kernen daarbuiten woonachtig zijn.

Het belangrijkste verschijnsel, dat in de Overijsselse gemeenten naar voren is gekomen, kan ook hier worden geconstateerd. Het gebied van onderzoek moet als een expulsie-gebied worden beschouwd, waaruit steeds een belangrijk deel van de bevolking is weggetrokken door gebrek aan bestaansmogelijkheden. Zoals in § 1 is gezegd, was na afloop van de vervening alleen de landbouw als middel van bestaan voor de bevolking van belang. Deze bedrijfstak vertoonde aanvankelijk nog een zekere opname-capaciteit door de ontginning ("aanmaken") van de vergraven veengronden. Daar deze ontginning meer en meer zijn beslag heeft gekregen zijn de mogelijkheden in dit opzicht beperkt. Dit is uiteraard van invloed geweest op de loop van de bevolking, waarvan in tabel 5 een overzicht sinds 1920 wordt gegeven.

Tabel 5 DE LOOP VAN DE BEVOLKING IN
HET RANDGEBIED IN FRIESLAND.

Jaar	Veengebied van Weststellingwerf	Lemsterland (Oost)	Randgebied in Friesland
1920	3080	2774	5854
1925	3006	2845	5851
1930	2873	2752	5625
1935	2990	2871	5861
1940	2954	2899	5853
1948	3140	3100	6240

Men ziet uit de tabel, dat de ontwikkelingstendenties in het Friese Randgebied ongeveer dezelfde zijn, als die in het Overijsselse gebied. Ten tijde van de hoogconjunctuur tussen 1925 en 1930 verlaten vele personen deze streek om elders emplooi te vinden. Door de intrede van de crisis in 1930 wordt de migratie geremd en neemt de bevolking weer toe; dit is vooral het geval in de periode 1940-1946. Hieraan zijn behalve de oorlogsomstandigheden (opstuwing der bevolking) vooral ook de inpoldering en het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder debet.

Aangezien er geen cijfers beschikbaar zijn voor de afzonderlijke delen van de gemeente moeten de twee componenten, die het verloop van de bevolking bepalen, hier onbesproken blijven. Bovenstaande cijfers geven echter aanleiding tot de voor de demografische ontwikkeling meest belangrijke conclusie, nl. dat de streek als een expulsie-gebied beschouwd moet worden door de beperkte mogelijkheden in het gebied zelf.

§ 3. Berekening van het aantal mannelijke beroepspersonen in de periode 1947 - 1962.

Na de voorgaande beschouwingen over de demografische ontwikkeling in het verleden, is het gewenst om het toekomstig verloop hiervan zo nauwkeurig mogelijk aan te geven. Hierbij stuit men op de moeilijkheid, dat de migratie-resultante, als één der componenten, die het verloop van de bevolking bepalen, niet te voorspellen is. Deze resultante wordt door velerlei factoren beïnvloed, zoals de werkgelegenheid in het gebied zelf, de mogelijkheden om elders emplooi te vinden en zich ook elders te kunnen vestigen (woningnood), etc. Daardoor is - zoals hierboven herhaaldelijk is gebleken - de migratieresultante zeer variabel. Voor een bevolkingsprognose zal men voor een klein gebied als het Randgebied de migratiefactor geheel buiten beschouwing moeten laten en zich uitsluitend moeten baseren op de natuurlijke aanwas.

a. Randgebied in Overijsel

Voor dit gebied is, op grond van de opbouw naar leeftijd van de mannelijke en vrouwelijke bevolking in 1947, met behulp van de sterftetafel (1931-'40) de overlevende bevolking berekend voor 3 vijfjaarlijkse perioden. Door de overlevenden in leeftijdsgroepen in te delen kan het aantal productieve personen (15-65 jaar) in de komende 15 jaar worden bepaald.

BEREKENING VAN HET AANTAL PRODUCTIEVE PERSONEN IN DE PERIODE 1947 - 1962

Tabel 6

Leeftijdsgroepen	1947		1952		1957		1962	
	Aantal	Indexcijfer	Aantal	Indexcijfer	Aantal	Indexcijfer	Aantal	Indexcijfer
Mannen								
15 t/m 19 jaar	305	100	340	111	367	120	456	150
20 t/m 24 "	321	100	303	94	337	105	364	113
25 t/m 39 "	941	100	968	103	967	103	942	100
40 t/m 49 "	434	100	519	120	564	130	631	145
50 t/m 64 "	424	100	453	107	552	130	655	154
Totaal								
15 t/m 64 jaar	2425	100	2583	107	2787	115	3048	126
Vrouwen								
15 t/m 19 jaar	270	100	326	121	348	129	445	165
20 t/m 24 "	303	100	268	88	324	107	345	114
25 t/m 39 "	847	100	886	105	873	103	876	103
40 t/m 49 "	366	100	453	124	513	140	568	155
50 t/m 64 "	411	100	431	105	487	118	568	138
Totaal								
15 t/m 64 jaar	2197	100	2364	108	2545	116	2802	128

Duidelijk blijkt uit de tabel, dat het aantal mannelijke werknemers in de komende 15 jaar sterk zal toenemen (ruim 600). Voor de vrouwelijke bevolking in de productieve leeftijd is deze toeneming ongeveer even groot. Uiteraard zullen de vrouwen in veel mindere mate dan de mannen als werknemers optreden; dit zal in hoofdstuk III nog nader blijken. De raming van de toeneming van de beroepsbevolking moet als een maximum worden beschouwd. Immers in het verleden is er in deze streek een sterke ontlasting geweest van de bevolkingsdruk door vertrek naar elders; bij de berekening is de migratoire factor buiten beschouwing gelaten.

b. Randgebied in Friesland

Aangezien de leeftijdsopbouw van de bevolking in de bij het onderzoek betrokken delen van beide gemeenten niet bekend is, kan bovenstaande methode hier niet worden toegepast en kan alleen het geboorte-overschot - als resultante van geboorte- en sterfte-frequentie - worden berekend.

Het veengebied van Weststellingwerf telt ongeveer 3100 inwoners. Als benadering kan men aannemen, dat de geboorte- en sterftecijfers ongeveer gelijk zijn aan die van de gehele gemeente. De geboorte-overschotten in het verleden schommelden tussen 8,9 en 16,3 ‰. Voor de toekomst zou men 10 ‰ als maximum kunnen aanhouden. Dat wil zeggen, dat het geboorte-overschot voor het veengebied als maximum onstreeks 30 personen per jaar zal bedragen. Hetzelfde geldt in grote trekken voor het oostelijk deel van de gemeente Lemsterland, waarin eveneens rond 3100 inwoners woonachtig zijn. De berekening van het te verwachten natuurlijke bevolkingsoverschot komt zodoende vanaf 1947 tot 1962 tot rond 900 zielen (als maximum). Voor de mannelijke beroepsbevolking zou dit dus ongeveer 270 personen betreffen.

C o n c l u s i e s

- 1.a. De landbouw is in de Overijsselse gemeenten van het Randgebied als middel van bestaan relatief steeds belangrijker geworden door het in betekenis afnemen of verdwijnen van andere historische bestaansbronnen, met uitzondering van Blankenham, waar van oudsher alleen de landbouw van belang is geweest.
- b. De economische achteruitgang van Blokzijl en Kuinre is reeds omstreeks 1850 begonnen. Door het zich meer naar het Westen des lands verplaatsen van de handel, verminderde ook de nauw met de handel verbonden scheepvaart en industrie in Blokzijl snel in betekenis. Het economisch leven bereikte in deze gemeente omstreeks 1930 een dieptepunt. In Kuinre waren de voornaamste oorzaken van de achteruitgang de vermindering van de doorgaande scheepvaart (turfaafvoer) en het zich verplaatsen van de handel. De scheepvaart en visserij zijn thans vrijwel geheel verdwenen.

- c. De economische achteruitgang van Vollenhove houdt verband met de afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee, waardoor de voor deze gemeente belangrijkste bestaansbron, de visserij, zwaar werd getroffen. Als verzorgings-centrum voor de omgeving dateert de achteruitgang reeds van omstreeks 1900.
 - d. In het veengebied van Weststellingwerf en het oostelijk deel van Lemsterland is behalve de landbouw de veenexploitatie nog van betekenis geweest.
- 2.a. Parallel met de economische ontwikkeling van het Randgebied loopt de demografische ontwikkeling. Door gebrek aan bestaansmogelijkheden kan het gehele Randgebied als een *e x p u l s i e - g e b i e d* worden gekarakteriseerd.
- b. In het Randgebied in Overijssel wordt in de periode van 1880-1920 de afnemng van de bevolking in Kuinre en Blokzijl nog gecompenseerd door een toeneming in de andere gemeenten, speciaal in Ambt-Vollenhove. Tussen 1920-1930 is er sprake van een sterke afnemng door de ontvolking van Blokzijl en Vollenhove (stad). Na 1930 wordt de migratie als gevolg van de depressie geremd. Na 1938 neemt de bevolking weer toe onder invloed van de grotere werkgelegenheid tengevolge van het in cultuur brengen der Noord-Oostpolder en door de opstuwing van de bevolking tengevolge van de oorlogsomstandigheden.
 - c. In het Randgebied in Friesland treden dezelfde verschijnselen naar voren: afnemng van de bevolking tussen 1925-1930, daarna een vrij sterke toeneming door dezelfde oorzaken.
- 3.a. De te verwachten toeneming van het productieve deel van de bevolking (15 t/m 64 jaar) in de Overijsselse gemeenten is in de perioden 1947-1952, 1952-1957 en 1957-1962 voor mannen maximaal resp. 158, 204 en 261 personen; in totaal ruim 600 beroepspersonen.
- b. Een berekening van de te verwachten natuurlijke bevolkingsaanwas komt in het Friese gebied in de periode 1947-1962 neer op rond 900 personen, waarvan ongeveer 270 mannelijke beroepspersonen.
 - c. De berekeningen over het te verwachten bevolkingsoverschot in het Randgebied in Overijssel en Friesland mogen niet zonder meer vergeleken worden, aangezien verschillende berekeningsmethoden zijn gebezigd.

—o—o—o—o—o—o—o—o—o—o—

HOOFDSTUK III

DE HUIDIGE ECONOMISCHE STRUCTUUR

In het voorgaande hoofdstuk is duidelijk de geringe differentiatie in de economische structuur van het Randgebied naar voren gekomen. Het is echter eveneens gebleken, dat in een zeer recent tijdsbestek zich enige belangrijke structurele veranderingen in dit gebied hebben voorgedaan. De bevolking is sinds 1938 aanzienlijk in aantal toegenomen, voornamelijk door de meerdere werkgelegenheid, welke door het in cultuur brengen van de N.O.P. is ontstaan. Het is daarom gewenst de huidige structuur van het economisch leven te analyseren en tevens aan te geven of de structuurveranderingen, welke in verband met de Noordoostpolder staan, een constant element vormen of van tijdelijke aard zijn. Aan de hand van de uitkomsten van de Volks- en beroepstelling 1947 zal in dit hoofdstuk de structurele opbouw van het Randgebied worden nagegaan.

§ 1. Het Randgebied in Friesland.

In staat 3.1 wordt een overzicht gegeven van de beroepsstructuur van Weststellingwerf en Lemsterland. Het veengebied van Weststellingwerf omvat geheel wijk 2 (Grote Veenpolder) en ongeveer $\frac{1}{3}$ van wijk 1. Delen van enkele andere wijken, welke ook tot het veengebied moeten worden gerekend, zijn uit hoofde van de geringe belangrijkheid niet opgenomen. De totale aantallen mannelijke en vrouwelijke beroepspersonen zijn dus in staat 4.1 voor het veengebied niet geheel juist opgenomen. Veel belangrijker is echter de verhouding, waarin de beroepsbevolking over de verschillende bedrijfsklassen is verdeeld, omdat dit een indruk geeft van de bestaande structuur. Hiertoe is staat 4.1 zeer goed bruikbaar. Van de gemeente Lemsterland komt het gedeelte, dat bij het onderzoek is betrokken, overeen met het gebied van wijk Oost.

a. Lemsterland

In 1947 vond 49% van de mannelijke beroepsbevolking van wijk Oost werk in de landbouw en 30% in nijverheid en ambacht. In handel en verkeer werkte 13%, terwijl de overige 8% een werkkring vond in diverse bedrijfsklassen, zoals visserij, overheidsdienst, onderwijs, etc. Vergelijkt men de cijfers van wijk Oost met die van de kern Lemmer, dan blijkt duidelijk het meer agrarische karakter van het Oostelijk deel van de gemeente. Opvallend is echter, dat het aantal werkzamen in de bedrijfsklasse voedings- en genotmiddelen in wijk Oost relatief groter is dan in Lemmer. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de in wijk Oost gevestigde zuivelfabriek (Oosterzee) en door de omstandigheid, dat er in wijk

Oost in deze bedrijfsklasse nogal wat forensen voorkomen (24). Overigens kan wel worden aangenomen, dat Lemmer binnen de gemeente het industriële-, verkeers- en handelscentrum is, terwijl ook de visserij - annex de daarop ingestelde industrie - geheel in Lemmer is gevestigd. De landbouw vindt men voornamelijk in de wijken Oost en West.

In verband met het forensenverkeer, zowel binnen als buiten de gemeente, geeft staat 3.1 geen indruk van de in wijk Oost gevestigde nijverheid, ambacht, handel, etc. Het percentage van de mannelijke beroepsbevolking, dat buiten de gemeente werk vindt, blijkt voor Lemmer belangrijk groter te zijn dan voor wijk Oost, nl. 26% tegenover 15%. Dit grote verschil wordt in sterke mate veroorzaakt door de visserij, de bouwnijverheid (N.O.P. en kanaal Lemmer-Groningen) en de landbouw (werkzaamheden in de N.O.P.). Laten wij deze drie bedrijfsklassen buiten beschouwing, dan worden de percentages resp. 8 tegenover 6%.

Met betrekking tot de v r o u w e l i j k e beroepsbevolking kunnen wij beknopt zijn. Uit staat 3.1 blijkt, dat in wijk Oost de vrouwen vnl. haar werkkring vinden in de landbouw (49%), handel (16%), huiselijke diensten (25%) en nijverheid en ambacht (5%). In totaal hebben zich in wijk Oost 226 vrouwen als beroepspersonen opgegeven. Vooral ten aanzien van de landbouw - wij verwijzen hier naar § 9 van hoofdstuk V - zijn deze cijfers echter van weinig waarde.

Op het grote aantal personen, dat in de handel tewerk is gesteld en op degenen, die in de N.O.P. werken en hier onder de bedrijfsklasse landbouw gerubriceerd zijn, komen wij in § 3 nader terug, wanneer het Randgebied in zijn geheel wordt gezien.

b. Weststellingwerf

Bij de cijfers van staat 3.1 moet men er op bedacht zijn, dat niet meer dan rond $\frac{1}{3}$ gedeelte van wijk 1 tot het veengebied behoort. Deze wijk draagt een nog sterker agrarisch stempel dan wijk 2 (Grote Veenpolder). Om deze reden zullen wij hieronder alleen de cijfers van wijk 2 vermelden.

Verreweg het grootste deel van de m a n n e l i j k e beroepsbevolking vindt werk in de landbouw, nl. 62% tegenover 24% in nijverheid en ambacht, 6% in handel en 8% in overige beroepen. Van de nijverheid zijn het voornamelijk de bouwnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie (w.o. de zuivelfabrieken), welke van enig belang zijn. Evenals in Lemsterland geven de cijfers over de beroepsstructuur nog geen indruk van de in het veengebied gevestigde industrie en nijverheid. Men kan gevoeglijk aannemen, dat een deel van de in de nijverheid en ambacht werkzame personen - en hetzelfde geldt ook voor andere beroepsgroepen - in Wollega of elders, althans buiten het veengebied werkzaam is. De meeste industriële vestigingen in de gemeente Weststellingwerf kunnen wij in Wollega of Noordwolde aantreffen.

Van de v r o u w e l i j k e beroepsbevolking kan hetzelfde worden gezegd als van die in Lemsterland; zij zijn bijna allen werkzaam in landbouw, huiselijke diensten of handel (winkels).

§ 2. Het Randgebied in Overijsel.

De gegevens over de beroepsstructuur van de 4 Overijsselse gemeenten zijn verzameld in staat 3.2 Vooraf moet worden opgemerkt, dat de bedrijfsklasse handel en de agrarische beroepspersonen, die in de Noord-Oostpolder werken, in § 3 zullen worden besproken.

a. Kuinre

Zoals uit staat 3.2 blijkt, is in Kuinre 45% der mannelijke beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. De 28% werkenden in de nijverheid vinden voornamelijk een plaats in de bouwnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie (w.o. zuivelfabriek). De visserij blijkt in Kuinre zo goed als verdwenen te zijn. De relatief sterke bezetting van de bedrijfsklasse overheidsdiensten en vrije beroepen is een normaal na-oorlogs verschijnsel.

Van de vrouwelijke beroepsbevolking is vooral opvallend het grote aantal, dat in de handel (winkels) werkzaam is; daarnaast vinden zij vnl. werk in landbouw en huiselijke diensten.

b. Blankenham

Wat deze gemeente betreft, kunnen wij kort zijn; de cijfers in staat 3.2 spreken voor zichzelf. Van de mannen is rond 90%, van de vrouwelijke beroepspersonen 85% in de landbouw werkzaam. Verder is in de gemeente geen enkele bedrijfsklasse als tak van werkgelegenheid van enige betekenis.

c. Blokzijl

In deze gemeente vindt ongeveer een gelijk aantal -- 35% van de mannelijke beroepsbevolking -- werk in landbouw en nijverheid en ambacht. Van deze laatste groep hebben de bouwnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie weer de grootste betekenis. De werkgelegenheid in de bouwnijverheid blijkt sinds 1930 te zijn verdubbeld, hetgeen vnl. wordt veroorzaakt door een aantal in de Noord-Oostpolder werkzame personen (grond- en waterbouwkundige werken). Verder zijn nog van belang handel en verkeer met resp. 10 en 6% van de mannelijke beroepsbevolking. De toeneming van het aantal personen in overheidsdienst en vrije beroepen staat vooral in verband met de ontginning van de Noord-Oostpolder. De invloed van het forensisme is vooral te merken in de bedrijfsklassen, welke op de Noord-Oostpolder georiënteerd zijn, nl. de bouwnijverheid, landbouw, overheidsdiensten en vrije beroepen. In alle overige klassen is het forensisme zeer gering (geïsoleerde ligging).

d. Vollenhove

Men dient bij het zien van de cijfers over de gemeente Vollenhove in staat 3.2 voor ogen te houden, dat de gemeente in feite uit twee delen met een geheel verschillende economische

structuur bestaat. In het voormalig Ambt-Vollenhove neemt de landbouw als middel van bestaan veruit de eerste plaats in, terwijl de structuur van Stad-Vollenhove veel meer gedifferentieerd is.

De cijfers in staat 3.2 laten zien, dat van de 32% der in de nijverheid en ambacht werkzame mannen ongeveer de helft in de bouwnijverheid een bestaan vindt. Dit is een gevolg van het feit, dat in verband met de Noord-Oostpolder zich twee grote aannemers-bedrijven 1) hier hebben gevestigd. In de andere bedrijfsklassen van nijverheid en ambacht zijn t.o.v. 1930 slechts incidentele veranderingen te constateren; zij zijn overigens ook van weinig belang. Verder nemen de overheidsdiensten een betrekkelijk belangrijke plaats in; het aantal werkzamen in deze bedrijfsklasse is vergeleken met 1930 sterk gestegen. Naast de na-oorlogse omstandigheden houdt dit ook verband met de vestiging van het waterschap Vollenhove in de gemeente, terwijl ook anderszins veel administratief personeel, werkzaam in de Noord-Oostpolder, in Vollenhove woonachtig is.

§ 3. De beroepsstructuur van het Randgebied in zijn geheel.

In staat 3.3 wordt een overzicht gegeven van de beroepsstructuur van de bevolking in het Randgebied in zijn geheel 2), waarnaast nog eens de cijfers van de samenstellende delen in Friesland en Overijsel zijn geplaatst. Tevens zijn ter vergelijking de cijfers van de beroepsstructuur van het Rijk opgenomen.

Van de bijna 4900 mannelijke beroepspersonen werkt 54% in de landbouw. Blankenham en Weststellingwerf zijn de meest agrarische gemeenten, terwijl deze bedrijfstak in Blokzijl het minst belangrijk is. Vergelijkt men de aantallen mannelijke beroepspersonen in 1930 en 1947 met elkaar (tabel 1), dan blijkt er een belangrijke toeneming van het aantal in de landbouw werkzame personen te zijn geweest. Deze cijfers zijn alleen beschikbaar voor de Overijsselse gemeenten; er is alle reden om aan te nemen, dat deze toeneming ook in de beide Friese gemeenten heeft plaats gevonden.

1) Deze twee bedrijven hadden eind 1950 resp. 240 en 105 arbeiders in dienst; deze arbeiders woonden uiteraard niet allen in Vollenhove.

2) Van het veengebied in Weststellingwerf zijn de totaal cijfers verkregen door de aantallen personen in wijk 1 of 2 te sommeren. Daar slechts 1/3 van wijk 1 tot het veengebied kan worden gerekend, is dit niet geheel juist.

HET AANTAL MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSPERSONEN IN 1930 EN 1947

Tabel 1

Gemeenten	1930	1947
Kuinre	44	125
Blankenham	144	180
Vollenhove + Blokzijl	583	740

Zoals uit § 1 van hoofdstuk V nog zal blijken moet de oorzaak van de toeneming van het aantal agrarische beroepspersonen niet in de landbouw op het oude land worden gezocht. Het aantal bedrijven, dat tussen 1930 en 1947 nieuw ontstaan is, is nl. gering. De oorzaak ligt in de meerdere werkgelegenheid, welke is ontstaan door het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder. Volgens een opgave van de Directie van de Noord-Oostpolder waren eind 1950 de volgende aantallen landarbeiders uit de gemeenten van het Randgebied bij de Noord-Oostpolderwerken tewerkgesteld:

Lemsterland		Weststellingwerf		Kuinre	Blankenham	Blokzijl	Vollenhove
Totaal	Oost-Lemsterl.	Totaal	Veen-gebied				
79	30	52	26	26	7	15	204

Er dient te worden opgemerkt, dat deze cijfers uitsluitend betrekking hebben op de bij de Landbouwkundige Afdeling werkzame arbeiders. Het totale aantal in de polder werkzamen uit deze gemeenten zal belangrijk hoger liggen 1). Het gevolg van deze werkgelegenheid in de Noord-Oostpolder is geweest, dat de agrarische werkloosheid in het Randgebied, welke vooral in het Ambt-Vollenhove belangrijk was (in 1937 nog 167 personen) thans vrijwel geheel is verdwenen. De landarbeiders kunnen, voor zover zij niet op de bedrijven op het oude land werkzaam zijn, thans in de polder emplooi vinden. Dit betreft niet alleen de oude landarbeiders van voor 1940, doch ook vele van de jongeren, die door de geremde migratie ten gevolge van de oorlogsomstandigheden in de streek zijn gebleven. Zoals uit hoofdstuk V nog zal blijken, is er op de grotere bedrijven op het oude land zelfs in feite een tekort aan arbeidskrachten. Hoe zal deze situatie zich nu echter in de toekomst ontwikkelen?

1) Naar het totale aantal in de polder werkzamen is nog nader geïnformeerd. De gegevens waren bij het gereedkomen van het rapport nog niet ontvangen, zij zullen evenwel zo spoedig mogelijk als aanvulling worden nagezonden.

In de eerste plaats zal de werkgelegenheid, naarmate de cultuurtechnische werken in de polder hun voltooiing naderen, afnemen. Voorts kan worden verwacht, dat mettertijd vele landarbeiders - ook uit andere delen des lands - zich in de polder zullen vestigen. En hoewel rekening kan worden gehouden met een vergrote vraag naar arbeidskrachten van de grotere bedrijven op het oude land, bestaat de mogelijkheid dat in de toekomst in Vollenhove de agrarische werkloosheid weer zal toenemen. Overigens wordt op deze kwestie in § 6 van Hoofdstuk V nog nader teruggekomen.

In nijverheid en ambacht werkt volgens staat 3.3 gemiddeld 27% van de mannelijke beroepsbevolking. Dit percentage is het hoogst in Blokzijl (36%) en het laagst in Blankenham (4%) en Weststellingwerf (19%). Bezieet men de bedrijfsklassen, welke tot nijverheid en ambacht worden gerekend, dan blijken in alle gemeenten er slechts twee van belang te zijn, nl. de bouwnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie. Wat de eerste bedrijfsklasse betreft kan worden aangetekend, dat dit hoge percentage - het percentage van het Rijk ligt aanzienlijk lager - ook weer voor een belangrijk deel wordt beïnvloed door de Noord-Oostpolder. In deze bedrijfsklasse zijn nl. naast degenen die in de burgerlijke- en utiliteitsbouw werkzaam zijn, ook de personen ondergebracht, die hun werk vinden bij de uitvoering van grond- en waterbouwkundige werken (vnl. in de Noord-Oostpolder). Het ligt voor de hand, dat naarmate de polder zijn definitieve voltooiing nadert, de bedrijvigheid in dit opzicht zal afnemen. Wel kan worden verwacht, dat de bouwbedrijven op het oude land een deel van het normale onderhoudswerk in de polder tot zich zullen weten te trekken, waardoor de werkgelegenheid in deze bedrijfsklasse zich in de toekomst wel op een enigszins hoger niveau dan het vooroorlogse zal stabiliseren.

Het agrarische karakter van het Randgebied is oorzaak, dat het percentage werkzamen in de voedings- en genotmiddelenindustrie hoger is dan het percentage van het Rijk. Tot deze bedrijfsklassen worden nl. ook de zuivelfabrieken gerekend; in het gebied van onderzoek komen er 5 voor.

De industriële bedrijvigheid in de metaalnijverheid is, ondanks een toeneming in de laatste tijd, gering. De toeneming wordt hier vooral veroorzaakt door de auto-monteurs, arbeiders van electro-technische bureaux etc., hetgeen een normaal verschijnsel kan worden genoemd. De overige beroepspersonen in deze klasse zijn werkzaam als smeden, rijwielherstellers etc., dus in de verzorgende beroepen.

Van enig belang zijn voorts nog de bedrijfsklassen h a n d e l en o v e r h e i d s d i e n s t e n + v r i j e b e r o e p e n, waarin resp. 7% en 5% van de totale mannelijke beroepsbevolking in het Randgebied een bestaan vindt. Over de toeneming van het aantal beroepsbeoefenaren in Overheidsdienst en vrije beroepen is hiervoor reeds een en ander gezegd. Behalve dat hierin een typisch na-oorlogs verschijnsel tot uiting komt, schuilt hierin ook weer de factor

van de ontginning van de Noord-Oostpolder, met als gevolg een sterke uitbreiding van de hierbij betrokken Diensten. Naarmate het in cultuur brengen van de polder zijn voltooiing nadert, zullen deze Diensten weer worden ingekrompen en gedeeltelijk in de nieuwe woonkernen van de Noord-Oostpolder worden ondergebracht.

Bij de bedrijfsklasse handel (winkels) willen wij iets langer blijven stilstaan. Het is nl. een opmerkelijk verschijnsel, dat in alle gemeenten van het Randgebied - met uitzondering van Blankenham, dat deels op Kuinre en deels op Blokzijl georiënteerd is - een sterke overbezetting van het verzorgend apparaat te constateren valt. Het betreft hier veelal kleine, gelijksoortige winkeltjes, waarin artikelen uit diverse branches worden verkocht (parallelisatie), terwijl het winkelbedrijf in vele gevallen met een ander beroep wordt gecombineerd (zie hiervoor ook § 2 van hoofdstuk V). Dit laatste is ook mede een verklaring voor het grote aantal vrouwen, dat in de winkelstand werkzaam is en zich als beroepspersoon heeft opgegeven. Van de winkeldichtheid geeft tabel 2 een indruk.

DE WINKELDICHTHEID IN HET RANDGEBIED

Tabel 2

Gemeenten	Aantal winkels per 1000 inwoners (Bedrijfstelling 1950)	Aantal inwoners per beroepsbeoefenaar in winkels werkzaam (1947)
Lemsterland (wijk Oost)	9,0	48 1)
Weststellingwerf (veengebied)	10,9	44 1)
Kuinre	23,4	23
Blankenham	3,8	93
Blokzijl	25,2	30
Vollenhove	14,7	51

1) 1950

Deze overbezetting van het winkelapparaat moet in enkele gemeenten tegen een historische achtergrond worden gezien. Kuinre en Blokzijl hadden eertijds een belangrijke verzorgende functie ten aanzien van de doortrekkende scheepvaart, terwijl Vollenhove vooral als verzorgingscentrum voor het omliggende gebied optrad. Het wegvallen van een deel van de verzorgende functie dezer gemeenten en de sterke ontvolking - vooral na 1920 - is echter niet gevolgd door een evenredige vermindering van het verzorgende apparaat. Daarnaast zijn er op het platteland vele kleine winkeltjes als nevenberoep aangetrokken. Het was vóór 1937, toen de Vestigingswet voor het kleinbedrijf tot stand kwam, vrij eenvoudig een winkel te beginnen.

Men kan zich nu afvragen, welke mogelijkheden er voor het winkelbedrijf bestaan. Enerzijds heeft er vergeleken met de toestand in 1930 reeds een gedeeltelijke sanering plaats gehad, terwijl anderzijds de middenstand door de ontginning van de

Noord-Oostpolder haar debiet wist te vergroten, zowel door de toename van het aantal inwoners in het Randgebied als door het op zich nemen van de verzorgende functie van een gedeelte van de Noord-Oostpolder. Van dit laatste krijgt men een indruk, als men het door het Openbaar Lichaam "De Noordoostelijke Polder" uitgereikte aantal ventvergunningen beziet;

	Randgebied in Friesland	Kuinre	Blankenham	Blokzijl	Vollerhove
Aantal geldige ventvergunningen in 1950	6	14	3	12	29

Het feit, dat de Directie van de Noord-Oostpolder jaarlijks vaststelt, hoeveel ventvergunningen er mogen worden uitgegeven, houdt reeds een waarschuwing in voor wat er in de toekomst zal gebeuren. In de Polder zelf zullen immers langzamerhand woonkernen verrijzen, welke een eigen verzorgende functie in de omgeving zullen gaan vervullen, hetgeen door de Directie van de Noord-Oostpolder zal worden aangemoedigd. Zo zijn langs het Randgebied op een afstand van 6 km dorpen in de polder geprojecteerd. Uit de aard van de zaak zal in de toekomst dan het rayon van de winkels van het Randgebied niet verder reiken dan ongeveer 3 km in de polder. Al zal er natuurlijk van enige overlapping sprake kunnen zijn, veel zal er dan niet voor de verzorgende bedrijven van het oude land overblijven. Ook ten aanzien van de groothandels- en tussenbedrijven zijn de verwachtingen niet hoog gespannen.

Samenvattend kan worden geconcludeerd, dat hoewel de handel enigszins zal profiteren van de Noord-Oostpolder hiervan geen overdreven verwachtingen dienen te worden gekoesterd. Er kan worden aangenomen, dat het verzorgend apparaat, gezien de bestaande overbezetting, deze meerdere werkgelegenheid gemakkelijk zal kunnen opvangen. Temeer, omdat de bestaande bevolking in het Randgebied zich zeker niet verder zal uitbreiden, eerder is het tegengestelde te verwachten.

Uit bovenstaande beschouwingen over de beroepsstructuur van de bevolking in het Randgebied, is wel zeer duidelijk de belangrijke plaats naar voren gekomen, welke de landbouw als middel van bestaan inneemt. In een afzonderlijk hoofdstuk (V) zal daarom de structuur van de landbouw in het Randgebied nader worden geanalyseerd. Voorts is het gewenst een scheiding te maken tussen de zgn. stuwende en verzorgende bedrijven in het Randgebied; de eerste groep is nl. van essentieel belang voor het bestaan van de bevolking. Van de stuwende bedrijven in de industrie wordt in hoofdstuk IV een overzicht gegeven.

C o n c l u s i e s.

1. Van de ongeveer 4900 mannelijke beroepspersonen werken er 2650, dit is 54% in de landbouw.
 - a. Het percentage in de landbouw werkzaam is het grootst in Blankenham en Weststellingwerf met resp. 91 en 69%. In de andere gemeenten is de economische structuur meer gedifferentieerd; in Kuinre, Vollenhove en Oostelijk Lemsterland werkt 45 tot 49% in de landbouw, terwijl dit percentage voor Blokzijl het laagst is, nl. 34%.
 - b. Het aantal in de landbouw werkzaam blijkt vergeleken met 1930 belangrijk te zijn toegenomen. Dit houdt rechtstreeks verband met het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder; de werkgelegenheid in de landbouw op het oude land is slechts in zeer geringe mate vergroot. De ontginningswerkzaamheden in de Noord-Oostpolder dragen echter een tijdelijk karakter. Voor zover het hier gaat om landarbeiderswerkzaamheden kan worden verwacht, dat zich mettertijd vele landarbeiders in de Noord-Oostpolder zullen vestigen. Er bestaat de mogelijkheid, dat in de toekomst de agrarische werkloosheid in Vollenhove weer van betekenis zal worden.
2. In alle gemeenten, uitgezonderd Blankenham, zijn buiten de landbouw alleen de bedrijfsklassen bouwnijverheid, voedings- en genotmiddelenindustrie, handel en overheidsdienst, etc. van belang.
 - a. In de bouwnijverheid vindt 12% van de mannelijke beroepsbevolking een bestaan, dit percentage is voor het gehele Rijk 8%. Dit grote verschil vindt zijn oorzaak in de Noord-Oostpolder. Behalve de werkzaam in de burgerlijke en utiliteitsbouw zijn in deze bedrijfsklassen nog opgenomen degenen, die werkzaam zijn bij het uitvoeren van grond- en waterbouwkundige werken (vnl. in de Noord-Oostpolder). In de toekomst zal deze bedrijfsklasse veel aan betekenis inboeten, hoewel de bedrijvigheid in verband met het te verwachten onderhoudswerk in de polder, wel blijvend op een hoger niveau dan het vooroorlogse zal liggen. De bouwnijverheid is vooral geconcentreerd in Vollenhove en Blokzijl met 16% en in Kuinre en Lemsterland met 11% van de mannelijke beroepsbevolking hierin werkzaam.
 - b. De voedings- en genotmiddelenindustrie, met gemiddeld 7% van de mannelijke beroepsbevolking, wordt in hoge mate beheerst door het agrarische karakter van het gebied; in deze bedrijfsklasse zijn nl. degenen begrepen, die in de zuivelindustrie werkzaam zijn.
 - c. In de bedrijfsklasse handel werkt 7% van de mannelijke beroepsbevolking. In alle gemeenten - uitgezonderd Blankenham - blijkt er een overbezetting van de winkelstand te zijn. Vooral in Blokzijl is dit het geval. Ook al houdt men rekening met

een vergroting van het verzorgingsgebied (Noord-Oostpolder), dan moet het bestaande apparaat, gezien de huidige overbezetting, meer dan voldoende worden geacht. Als tak van werkgelegenheid biedt de handel in de toekomst dus geen g r o t e r e mogelijkheden.

d. In de overheidsdiensten en vrije beroepen vindt 5% der mannen een bestaan. De toeneming, welke in vergelijking met 1930 is opgetreden, is behalve door de normaal sterkere na-oorlogse bezetting te verklaren door het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder. Als de verschillende diensten zich mettertijd in de Polder vestigen, zal het percentage van de bevolking, dat in deze bedrijfsklassen werkt, weer afnemen.

e. In de overige bedrijfsklassen komen slechts plaatselijk nog enkele bedrijven voor, welke van belang kunnen worden geacht. Voor zover zij niet tot de verzorgende bedrijven kunnen worden gerekend, komen zij in hoofdstuk IV aan de orde.

3. Van de vrouwen, die zich als beroepspersoon hebben opgegeven, werkt 51% in de landbouw, 13% in de handel en 22% in huiselijke diensten. In nijverheid en ambacht werkt gemiddeld 4% van de vrouwelijke beroepsbevolking in het Randgebied.

-o-o-o-o-o-o-o-o-

HOOFDSTUK IV

STUWENDE BEDRIJVEN

Het belangrijkste kenmerk van de stuwende bedrijven in een gemeente of streek is, dat zij in beginsel niet van de plaatselijke gemeenschap afhankelijk zijn. Integendeel, de stuwende bedrijven bepalen in eerste instantie omvang en bestaan van de bevolking. Door de wijze, waarop de producten worden afgezet of de diensten worden verleend, verschaffen deze bedrijven aan de betrokken personen een zgn. primair inkomen. In vele gevallen zal deze afzet het karakter hebben van een export van goederen (bv. industrie) of diensten (bv. verkeersondernemingen). Het is echter ook mogelijk, dat deze afzet binnen de gemeente of streek plaats vindt, zoals bv. bij het vreemdelingenverkeer voorkomt. In beide gevallen is er echter sprake van de vorming van primair inkomen voor de in deze bedrijven werkzame bevolking en dit moet het belangrijkste criterium worden geacht voor het maken van onderscheid tussen de stuwende bedrijven en de overige bedrijven. Deze laatste groep - de zgn. verzorgende bedrijven - draagt als kenmerk, dat zij geheel is ingesteld op en ook afhankelijk is van de plaatselijke gemeenschap, d.w.z. haar bestaan ontleent aan het feit, dat de beroepsbevolking, werkzaam in de stuwende bedrijven, haar primair inkomen voor een groot deel ter plaatse besteedt. De verzorgende bedrijven hebben dus een sterk lokaal of regionaal karakter. Tot deze groep kunnen worden gerekend de winkelstand, ambachten, openbare utiliteitsbedrijven, etc. voor zover de verzorgingsfunctie zich niet buiten de betrokken gemeente of streek uitstrekt.

Het zal duidelijk zijn, dat de stuwende bedrijven voor het bestaan van de bevolking van essentieel belang zijn. Neemt men uit een industriestad als Eindhoven Philips en enkele andere bedrijven met de daarbij betrokken personen weg, dan zal het overblijvende deel van de beroepsbevolking zich niet staande kunnen houden. Hetzelfde geval doet zich voor als men uit een zuiver agrarisch dorp de landbouw met de agrarische beroepsbevolking elimineert. Gezien het grote belang, dat aan de stuwende bedrijven gehecht kan worden, zal het voorkomen er van in het Randgebied thans worden nagegaan.

Het percentage van de beroepsbevolking, dat in de i n d u s t r i e werkzaam is, blijkt in 1947 ongeveer even groot te zijn als in 1930; het lag echter zowel in 1930 als in 1947 belangrijk beneden dat van Provincie en Rijk. Van stuwende bedrijven is evenwel nagenoeg geen sprake. De bedrijfsklassen bouwnijverheid en voedings- en genotmiddelen hebben de hoogste percentages.

Wat de bouwnijverheid betreft is hiervoor reeds op het tijdelijke karakter van de bedrijvigheid in deze sector gewezen, omdat de activiteit vnl. op de Noord-Oostpolder is gericht. Eén van de twee grote aannemersbedrijven, welke zich in Vollenhove hebben gevestigd

met het oog op de Noord-Oostpolder, hoopt ook in de toekomst in deze gemeente te blijven voor de uitvoering van grondwerken en wegeaanleg. Men zal deze onderneming echter niet als een stuwend bedrijf kunnen kwalificeren.

Het hoge percentage werkzamen in de voedings- en genotmiddelen-industrie wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van 5 zuivel-fabrieken in dit gebied, nl. de Coöperatieve Zuivelfabriek "Lemsterland" te Oosterzee (+ 50 personen), de Coöperatieve Zuivelfabriek te Munnekeburen (60 personen), de "Lyempf" te Kuinre (29 personen), de "Volharding" te Blokzijl (28 personen) en de "Eendracht" te Vollenhove (21 personen). Het ligt in de lijn der verwachtingen, dat de dichtst bij de Noord-Oostpolder gelegen fabrieken een verhoogde melkaanvoer door de veeteeltbedrijven uit de Polder zullen krijgen, aangezien zeer waarschijnlijk in de Noord-Oostpolder geen zuivelfabriek zal verrijzen. Samenvattend kan men zeggen, dat de zuivelindustrie een vrij constant element van het economische leven in het Randgebied vormt en dat er voor een sterke uitbreiding van de werkgelegenheid in deze bedrijfstak weinig perspectieven zijn. De andere stuwende bedrijven, welke onder de voedings- en genotmiddelen worden gerekend, zijn enkele visverwerkende industrieën (o.a. palingrokerijen) te Vollenhove - het grootste bedrijf had 8 arbeiders in dienst - en een koffiesiroopfabriekje met 4 man personeel, eveneens in Vollenhove.

In de metaalnijverheid komen vrijwel alleen verzorgende bedrijven voor. De stuwende bedrijven in deze bedrijfsklasse - een scheepswerfje in Ambt-Vollenhove en een in verband met de Noord-Oostpolder nieuw gevestigde garage te Vollenhove voor reparatie en verkoop van tractoren - zijn van weinig betekenis. Ook de textielnijverheid heeft in het Randgebied geen vaste voet kunnen krijgen, hoewel in het midden van de vorige eeuw twee bedrijven te Vollenhove waren gevestigd. Thans is er nog slechts één bedrijf in deze bedrijfsklasse van enig belang, nl. de Overijsselse Jute- en Cocos-fabriek te Blokzijl met 18 arbeiders. Verder dient de bedrijfsklasse hout, kurk en stro genoemd te worden, welke voor de depressie der dertiger jaren speciaal in Blokzijl van betekenis was. De enige vestiging, welke thans als een stuwend bedrijf is te beschouwen, is een fabriek voor machinale houtbewerking voor de zuivelindustrie, kuipwerk en luxe-meubelen te Echtenerbrug met + 30 man personeel. De in het Randgebied voorkomende timmerbedrijven - o.a. in het veengebied van Weststellingwerf 2 bedrijven met tezamen 23 arbeiders - moeten tot de verzorgende bedrijven worden gerekend.

Van de resterende bedrijfsklassen dient tenslotte nog de Handel genoemd te worden. Hoewel van bepaalde winkels, etc. het verzorgingsrayon buiten het Randgebied valt - verzorgingsfunctie van een deel van de Noord-Oostpolder - kan slechts één vestiging in deze bedrijfsklasse als een zuiver stuwend bedrijf worden beschouwd, nl. de Benzine- en Petroleum Handel Mij N.V. te Blokzijl, waarin 6 personen werk vinden; het bedrijf werd hier ten behoeve van de Noord-Oostpolder gevestigd.

Zoals reeds meerdere malen is opgemerkt, kunnen de delen van de gemeenten Lemsterland en Weststellingwerf, welke bij het onderzoek zijn betrokken, in veel mindere mate dan de Overijselse gemeenten als plaatselijke economische eenheden worden beschouwd. Het is immers gebleken, dat er tussen deze delen en de kernen Wolvega en Lemmer in bepaalde bedrijfsklassen forensenverkeer bestaat. De ontwikkeling van het economische leven en in het bijzonder dat van de stuwende bedrijven in deze kernen kan dus voor de beroepsbevolking in de delen van de gemeente van belang zijn. Ten aanzien van Wolvega willen wij opmerken, dat de groep der stuwende bedrijven zich hier in de loop der jaren niet onaanzienlijk heeft uitgebreid, zodat voor de toekomst een gematigd optimisme vermoedelijk gerechtvaardigd is. Van de uitbreiding der werkgelegenheid zal ook het veengebied kunnen profiteren. Wat de kern Lemmer betreft zijn de kansen op uitbreiding van de stuwende bedrijven gering; voor de bevolking van Oostelijk Lemsterland openen zich in dit opzicht dan ook weinig perspectieven.

Men kan zich tenslotte afvragen, of in de toekomst in het Randgebied industrievestiging is te verwachten. Voor de delen van de beide Friese gemeenten is zulks onwaarschijnlijk in verband met de aanwezigheid van de kernen Lemmer en Wolvega, welke als eventuele vestigingsplaats meer voordelen bieden dan oostelijk Lemsterland en het veengebied van Weststellingwerf. Van de Overijsselse gemeenten kunnen Kuinre en Blankenham wel geheel buiten beschouwing worden gelaten. Deze gemeenten zijn zuiver agrarisch en wat de arbeidsmarkt betreft, noch de kwaliteit, noch de kwantiteit van de arbeiders is een vestigingsfactor van betekenis. Bovendien is de ligging ongunstig door het ontbreken van een spoorweg en goede waterverbinding (hoewel Kuinre per schip bereikbaar is). Voor Blokzijl en Vollenhove ligt de situatie iets gunstiger. Een spoorwegverbinding ontbreekt echter ook hier en hoewel beide plaatsen een open waterverbinding met het IJsselmeer hebben, liggen ze toch ook eigenlijk niet aan groot vaarwater. Vooral de geïsoleerde ligging van Blokzijl rechtvaardigt de mening, dat dit stadje geen grote aantrekkingskracht zal uitoefenen op industriële ondernemers. Blokzijl heeft wel een goede verbinding met de Noord-Oostpolder, welke na het tot stand komen van de nieuwe weg Steenwijk-Blokzijl nog aan waarde heeft gewonnen. De doorgaande verbinding van Vollenhove naar het Noorden loopt daarentegen niet meer langs Blokzijl, daar het verkeer hier reeds gebruik maakt van de wegen door de polder. Vollenhove is wel iets gunstiger gelegen. Hierlangs loopt een belangrijke verbindingsweg met de Noord-Oostpolder, terwijl even ten Zuiden van het stadje, bij de Voorst, één van de drie toegangen is gelegen tot het waterwegennet van de Polder (de andere zijn bij Urk en Lemmer). Een nadeel voor Blokzijl en Vollenhove is echter, dat het industriële milieu er zwak ontwikkeld is.

Van de producten, welke de Noord-Oostpolder voortbrengt en welke industrieel verwerkt dienen te worden (stro, suikerbieten, vlas,

producten voor de conservenindustrie, etc.) zal het Randgebied slechts in geringe mate profiteren, daar deze verwerkende industrieën voornamelijk in de Noordoostpolder zelf gevestigd zullen worden. Een en ander wordt door de Directie van de Polder sterk bevorderd. Emmeloord zal voor deze industrieën een grotere aantrekkingskracht vormen dan Blokzijl en Vollenhove. Er zijn evenwel plannen om in de omgeving van Vollenhove een vlasfabriek te vestigen.

C o n c l u s i e s

1. De stuwende industrie blijkt in het Randgebied van de Noord-Oostpolder zeer weinig ontwikkeld te zijn. In de bouwnijverheid is momenteel een grote bedrijvigheid, welke echter grotendeels een tijdelijk karakter draagt. Het enige constante element vormen de zuivelfabrieken te Oosterzee (50 personen), Munnikeburen (60 personen), Kuinre (29 personen), Blokzijl (28 personen) en Vollenhove (21 personen). Verder kunnen nog genoemd worden een houtbewerkingsbedrijf te Echtenerbrug (+ 30 personen), een textielbedrijf te Blokzijl (18 personen) en enige visverwerkende bedrijven te Vollenhove.
2. Voor de toekomst zijn er weinig perspectieven voor een grotere industriële bedrijvigheid, in verband met de ongunstige vestigingsfactoren voor de industrie. Van de Overijsselse gemeenten in het Randgebied heeft in de eerste plaats Vollenhove en daarna Blokzijl r e l a t i e f nog de gunstigste kansen. In het veengebied van Weststellingwerf en oostelijk Lemsterland is industrievestiging vrijwel uitgesloten, gezien de grotere aantrekkingskracht van de kernen Wolvega en Lemmer in dit opzicht.

—o—o—o—o—o—o—o—o—o—

HOOFDSTUK V

DE LANDBOUW

§ 1. Aantal bedrijven, ontginning en splitsing.

Voor een eerste indruk van de landbouw in een bepaald gebied kunnen de cijfers over de aantallen bedrijven en de gemiddelde bedrijfsgrootte dienen (tabel 1). Deze cijfers geven een statisch beeld van de toestand. Om de ontwikkeling hiervan in het verleden te kunnen nagaan, zal men moeten beschikken over historische cijferreeksen en ook de oorzaken moeten blootleggen, welke tot veranderingen aanleiding hebben gegeven zoals ontginning en splitsing. Op grond van de verkregen inzichten is het dan wellicht mogelijk een prognose over de toekomstige ontwikkeling te maken.

Tabel 1 AANTALLEN BEDRIJVEN EN GEMIDDELTE BEDRIJFSGROOTTE

Jaar van bedrijfs- telling of inventarisatie	Aantal bedrijven							Opp. cul- tuur- grond in ha	Gem. bedr. groot- te in ha	Perc. bedr. bij en- quête betrokken (per ge- meente)
	1-3 ha	3-5 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha	To- taal			
<u>Vollenhove</u>										
Enquête 1949	41	34	75	75	88	28	266	2767	10,40	88%
Inventarisatie 1949	55	47	96	83	94	31	304	2984	9,82	
<u>Blokzijl</u>										
Enquête 1949	3	4	7	8	16	14	45	694	15,41	79%
Inventarisatie 1949	7	6	13	8	20	16	57	840	14,74	
<u>Blankenham</u>										
Enquête 1949	2	4	6	8	30	30	74	1426	19,27	90%
Inventarisatie 1949	2	4	6	9	33	34	82	1603	19,54	
<u>Kuinre</u>										
Enquête 1949	-	-	-	7	14	7	28	434	15,50	93%
Inventarisatie 1949	-	-	-	8	14	8	30	530	17,66	
<u>Weststellingwerf</u>										
Enquête 1949	15	19	34	65	87	93	279	4480	16,06	79%
Inventarisatie 1949	28	30	58	73	109	112	352	5474	15,69	
<u>Lemsterland</u>										
Enquête 1949	15	16	31	36	73	51	191	2953	15,46	79%
Inventarisatie 1949	23	21	44	44	86	68	242	3768	15,57	
<u>Totaal Randgebied N.O.P.</u>										
Enquête 1949	76	77	153	199	308	223	883	12754	14,44	83%
Inventarisatie 1949	115	102	217	225	356	269	1067	15199	14,24	
% bedrijven bij enquête betrokken	66%	75%	71%	88%	87%	83%	83%			

Vollenhove.

Uit de tabel blijkt duidelijk, dat in de gemeente Vollenhove het aantal kleine bedrijven veel groter is dan in de andere gemeenten van onderzoek; bijna 60% der bedrijven is kleiner dan 10 ha. Sinds 1895 is het aantal bedrijven in Vollenhove 1) sterk vermeerderd. Deze uitbreiding heeft voornamelijk plaats gevonden in de grootteklassen 5-10 ha en 10-20 ha; de aantallen bedrijven, kleiner dan 5 ha en groter dan 20 ha zijn nagenoeg onveranderd gebleven. Gaat men nu na, door welke factoren deze uitbreiding mogelijk is gemaakt, dan blijkt uit de gegevens van de enquête (zie staten 5.1 en 5.2), dat hier 7 bedrijven door splitsing zijn ontstaan, terwijl slechts 1 zuiver ontginningsbedrijf voorkomt en verder een 18-tal bedrijven vergroot zijn met ontginningsgrond 2). Er moet dus een derde mogelijkheid hebben bestaan om het aantal bedrijven te kunnen uitbreiden. Deze is te vinden in het veelvuldig voorkomen van het systeem van losland verpachtingen, aankopen van gras op stam en naweide. In Vollenhove moeten vele bedrijven zijn ontstaan door gebruik te maken van deze mogelijkheid. Zoals straks nog zal blijken, heeft meer dan de helft van de bedrijven in dit gebied een gemengde exploitatievorm, d.w.z. deels eigendom, deels pacht.

Gebied Blokzijl-Blankenham-Kuinre.

Deze 3 gemeenten vertonen grote overeenkomst; de agrarische bedrijfstak is gezeteld op oude landbouwgronden en de ontginning is er van weinig betekenis geweest. Het percentage bedrijven <10 ha bedraagt in Blokzijl, Kuinre en Blankenham resp. 37, 26 en 18.

Wat de veranderingen in het aantal bedrijven sinds 1895 betreft, is in Blokzijl het aantal bedrijven toegenomen van 26 in 1910 tot 35 in 1930. In 1949 bedroeg het aantal bedrijven 57 door de vereniging van een deel van het voormalig Ambt van Vollenhove met Blokzijl in 1942. In Blankenham heeft een langzame toeneming tot 1930 plaats gehad; tussen 1930 en 1947 steeg het aantal bedrijven van 69 tot 83, waaronder 6 bedrijven in de grootteklasse van 1-5 ha. In Kuinre is het aantal bedrijven tot 1930 stationnair gebleven; ook hier zijn na 1930 enkele bedrijven (5) nieuw ontstaan.

- 1) Hiermede wordt bedoeld de gemeente Vollenhove in zijn huidige omvang. Van het in 1942 bij de Stad-Vollenhove gevoegde deel van het voormalig Ambt van Vollenhove zijn geen afzonderlijke cijfers sinds 1895 bekend; men kan evenwel aannemen, dat de vermeerdering met 100 bedrijven in het gehele gebied Vollenhove-Blokzijl in de periode 1895-1947 voor het grootste deel betrekking heeft op het gebied, dat thans onder Vollenhove ressorteert.
- 2) Met ontginningsgrond wordt hier bedoeld vergraven veengrond, welke aangemaakt is en eventueel heidegrond, ontgonnen na 1900.

Over de oorzaken van de vermeerdering van het aantal bedrijven laten de staten 5.1 en 5.2 zien, dat in Blankenham 5 bedrijven door splitsing en 3 bedrijven door ontginning zijn ontstaan; in Blokzijl, evenals in Kuinre, is noch door splitsing, noch door ontginning, het aantal bedrijven vermeerderd. Evenals voor de gemeente Vollenhove, moet ook hier de toeneming van het aantal bedrijven voornamelijk toegeschreven worden aan de mogelijkheid om door middel van het pachten van losland een bedrijf te beginnen.

Weststellingwerf (veengebied).

Het gedeelte van de gemeente Weststellingwerf, dat bij het onderzoek is betrokken, omvat de Grote Veenpolder, het Waterschap Olde-Lamer, het Waterschap de Ontginning en een gebied ten Oosten van de Heloma-vaart, tot ongeveer de O-lijn op de topografische kaart, dat o.m. het waterschap Weeren omvat.

Deze grens sluit zo nauwkeurig mogelijk aan bij de scheiding tussen het veengebied en het zandgebied in de gemeente.

Wat de splitsing van bedrijven betreft, laat staat 5.1 zien, dat in de periode 1910-1949 16 bedrijven bij splitsing betrokken zijn geweest, dit is 6% van het totaal aantal. Deze 16 bedrijven bestaan uit 8 rest- en 8 nieuw ontstane bedrijven.

Van meer betekenis dan de splitsing is de ontginning in het veengebied (staat 5.2). Van de 279 geëncquêeerde bedrijven zijn er 63 zuivere ontginningsbedrijven (23%), 51 bedrijven (18%) hebben meer dan 50% ontginningsgrond, 54 bedrijven (19%) hebben minder dan 50% ontginningsgrond, terwijl 111 bedrijven (40%) geen ontginningsgrond bezitten.

Men kan concluderen, dat door de ontginningsmogelijkheden in dit gebied vele nieuwe bedrijven konden worden gesticht, terwijl bestaande bedrijven hun oppervlakte cultuurgrond konden vergroten. In hoeverre nu de toeneming van het aantal bedrijven gelijke tred heeft gehouden met de vergroting van de oppervlakte cultuurgrond, is uit de beschikbare gegevens niet af te leiden. Er zijn aanwijzingen 1), dat in de laatste vijftig jaar de procentuele uitbreiding van het aantal grondgebruikers sterker geweest is, dan de procentuele vermeerdering van de cultuurgrond. De gemiddelde bedrijfs-grootte zou hierdoor iets gedaald zijn.

Lemsterland (Waterschap Oosterzee en Veenpolder van Echten).

Voor de vermeerdering van het aantal bedrijven is de splitsing blijkens de cijfers in staat 5.1 van weinig betekenis geweest. De ontginning heeft in dit opzicht een grotere rol gespeeld. Er zijn nl. 50 bedrijven op ontginningsgronden gesticht, d.i. 26% van het totale aantal. Verder hebben 24% der bedrijven meer dan 50% en 20% minder dan 50% ontginningsgrond, terwijl er 58 bedrijven zijn, welke geen ontginningsgrond hebben.

1) B. Oosten: Sociografie van de Grote Veenpolder van Weststellingwerf.

Bij vergelijking van de gemiddelde bedrijfsgrootte in de Overijsselse gemeenten van het Randgebied met die in het Overijsselse Weidegebied valt op, dat alleen in Vollenhove de gemiddelde grootte der bedrijven hiermee overeenkomst vertoont, nl. 9,8 ha tegenover 9,7 ha. In Blokzijl, Blankenham en Kuinre zijn de bedrijven gemiddeld veel groter. De bedrijven in het veengebied van Weststellingwerf en Lemsterland zijn gemiddeld iets kleiner, dan in het vergelijkbare Friese Veenweide-gebied, nl. resp. 15,7 ha en 15,6 ha tegenover 17,8 ha.

Tenslotte is voor het gehele Randgebied het voorkomen van splitsing en ontginning naar grootteklassen nagegaan (staten 5.1 en 5.2). Van de 53 bedrijven bij splitsing betrokken zijn er 39 groter dan 10 ha. In het merendeel der gevallen heeft de splitsing dus niet geleid tot het ontstaan van kleine bedrijven (<10 ha). De ontginning is voor de grotere bedrijven van meer betekenis geweest dan voor de kleinere. Van de 110 bedrijven van 1-5 ha hebben 30 bedrijven - dit is 20% - uitsluitend of meer dan 50% ontginningsgrond; voor de grotere bedrijven is dit percentage hoger, waarbij men dan nog moet bedenken, dat ook de aantallen bedrijven in deze grootteklassen veel groter zijn dan in die van 1-5 ha. Dat het juist de grotere bedrijven zijn, waar men de meeste ontginningsgrond aantreft, wordt ten dele veroorzaakt door het feit, dat deze bedrijven zich door de ontginning zodanig hebben kunnen uitbreiden, dat zij thans in een andere grootteklasse vallen.

Voorts is uit de enquête nog een indruk verkregen van de nog aanwezige oppervlakte vergraven veengrond (petgaten, kraggenland en hagen), welke in het bezit is van de geënquêteerde bedrijven. Van enige betekenis zijn deze oppervlakten in Weststellingwerf (261 ha), Vollenhove (170 ha) en Lemsterland (69 ha). De bedrijven, kleiner dan 10 ha, bezitten hierin verhoudingsgewijze het grootste aandeel (zie staat 5.3).

In Weststellingwerf is echter nog een belangrijke oppervlakte vergraven veengrond in het bezit van personen of instellingen, welke niet aan de enquête hebben deelgenomen (rietboeren, particulieren, kerk, etc.). De totale oppervlakte van de woeste grond inclusief de geënquêteerde 261 ha bedraagt ongeveer 1700 ha. Hiervan ligt bijna 1000 ha in het veengebied van Weststellingwerf (zie staat 5.4). Van deze 1000 ha petgaten, kraggen en hagen is naar schatting ruim 400 ha als rietland in gebruik, vnl. in de Scheene- en Grachtkavel.

C o n c l u s i e s.

- 1.a. De gemiddelde bedrijfsgrootte is voor Vollenhove 9,8 ha, Blokzijl 14,7 ha, Blankenham 19,5 ha, Kuinre 17,7 ha, Weststellingwerf 15,7 ha en Lemsterland 15,6 ha.
- b. Het grootste percentage kleine bedrijven (<10 ha) komt in Vollenhove voor, nl. bijna 60% van het totale aantal. In Blokzijl, Weststellingwerf en Lemsterland is dit percentage ongeveer 36, in Kuinre 27 en in Blankenham 18.

- 2.a. De tendenz tot splitsen van bedrijven is alleen in Blankenham van betekenis geweest; 16% van de bedrijven is hier bij splitsing betrokken geweest; in Vollenhove, Weststellingwerf en Lemsterland is dit percentage ongeveer 5, terwijl in Kuinre en Blokzijl geen splitsingen werden opgegeven.
- b. Naar grootteklassen komen de meeste splitsingen voor bij bedrijven groter dan 10 ha.
- 3.a. De ontginning is voornamelijk in Weststellingwerf en Lemsterland van betekenis; het aantal zuivere ontginningsbedrijven is hier resp. 23% en 26%; het aantal bedrijven met meer dan 50% ontginningsgrond resp. 18% en 24%.
- b. Naar grootteklassen bezien hebben de grotere bedrijven meer ontginningsgrond dan de kleinere.
4. Vooral in Vollenhove, maar ook in Blokzijl, Blankenham en Kuinre zijn een aantal bedrijven gesticht door het pachten van los land; in deze gemeenten zijn weinig of geen bedrijven door ontginning of splitsing ontstaan.
- 5.a. De oppervlakte vergraven veengrond (petgaten en kraggenland) in het bezit van de geënquêteerde bedrijven, is vnl. van betekenis in Weststellingwerf (261 ha), Vollenhove (170 ha) en Lemsterland (69 ha). De bedrijven < 10 ha bezitten hierin verhoudingsgewijze het grootste aandeel.
- b. In Weststellingwerf ligt van de totale oppervlakte woeste grond van ongeveer 1700 ha bijna 1000 ha vergraven veengrond in het veengebied. Hiervan is naar schatting ruim 400 ha in gebruik als rietland, vnl. in de Scheene- en Grachtkavel.

§ 2. De betekenis van het nevenberoep bij het grondgebruik.

Het is een bekend verschijnsel in de landbouw, dat boeren hun inkomsten uit het landbouwbedrijf trachten aan te vullen door het uitoefenen van een nevenberoep. Anderzijds hebben personen met een niet-agrarisch hoofdberoep veelal enig grondgebruik om door dit agrarische nevenberoep aanvullende inkomsten te verwerven. Van de omvang van dit verschijnsel in het Randgebied wordt hier een beeld gegeven. Daartoe zijn de geënquêteerde grondgebruikers met meer dan 1 ha cultuurgrond in vier groepen ingedeeld 1):

1) Deze indeling is verricht met behulp van de P.B.H.'s, de assistenten van de landbouwconsulent en commissies van boeren. Van de grondgebruikers werd stuk voor stuk nagegaan of zij een nevenberoep hadden en hoeveel tijd hieraan werd besteed; werd minder dan de helft van de tijd aan het nevenberoep besteed, dan vielen zij in groep B, in het andere geval in groep C.

- Groep A - Landbouwers zonder nevenberoep.
 Groep B - Landbouwers met nevenberoep.
 Groep C - Niet-landbouwers met grondgebruik, dus grondgebruikers, wier hoofdberoep buiten de landbouw ligt.
 Groep D - Rustende boeren en grondgebruikers, die vroeger een hoofdberoep hadden buiten de landbouw, maar dit nu niet meer uitoefenen.

Het resultaat van deze indeling is voor de 6 gemeenten van het Randgebied in onderstaand overzicht neergelegd met daarnaast een vergelijking van de toestand in negen gemeenten op de zandgronden¹⁾.

AANTAL BEDRIJVEN, OPPERVLAKTE CULTUURGROND EN DE GEMIDDELDE
 BEDRIJFSGROOTTE NAAR GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS

6 gemeenten Randgebied N.O.P. en 9 gemeenten op de Zandgronden.

Groepen A,B,C en D.

Tabel 2.

Beroepsgroepen	6 gemeenten Randgebied N.O.P.					9 gemeenten op de Zandgronden				
	Aantal bedr.		Cult.grond		Gem. opp. per bedrijf in ha	Aantal bedr.		Cult.grond		Gem. opp. per bedrijf in ha
	per groep	in % v/h totaal aantal >1 ha	in ha	in % van tot. geëng. cult.gr.		per groep	in % v/h totaal aantal >1 ha	in ha	in % van tot. geëng. cult.gr.	
A-Zuivere landbouwers	697	73,9	11625	91,2	16,7	4586	67,6	46749	83,9	10,2
B-Landbouwers met nevenberoep	73	8,3	675	5,3	9,3	935	13,8	5483	9,8	5,9
C-Niet-Landbouwers met grondgebruik	76	8,6	347	2,7	4,6	924	13,6	2682	4,8	2,9
D-Rust.Landbouwers en Schijnbedrijven	37	4,2	105	0,8	2,9	336	5,0	805	1,4	2,4
Totaal geëng. >1 ha	883	100,0	12753	100,0	14,44	6781	100,0	55719	100,0	8,2

Het percentage landbouwers met nevenberoep (B) en niet-landbouwers met grondgebruik (C) is in het Randgebied lager dan in de 9 gemeenten op de zandgronden. Ook de gemiddelde grootte van de bedrijven van de B- en C-boeren in het Randgebied is hoger.

Verder is gebleken, dat in de gemeente Vollenhove het percentage zuivere landbouwers het geringst is, nl. 70% tegenover 80% in Blokzijl, Blankenham en Kuinre, 85% in Weststellingwerf en 82% in Lemsterland. Vanzelfsprekend komen de meeste B- en C-grondgebruikers op de kleinere bedrijven voor, zoals ook uit tabel 3 blijkt.

1) Het "Kleine-Boerenvraagstuk op de Zandgronden" - L.E.I. publicatie.

AANTALLEN BEDRIJVEN NAAR GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS EN GROOTTEKLASSEN

Tabel 3.

Grootteklassen in ha	Bedrijven in groep:								Totaal	
	A		B		C		D			
	Abs. aantal	in % p/gr.kl.	Abs. aantal	in % p/gr.kl.	Abs. aantal	in % p/gr.kl.	Abs. aantal	in % p/gr.kl.	Abs. aantal	in %
1-5	33	21	24	15	62	41	34	22	153	100
5-10	166	83	25	13	6	3	2	1	199	100
10-20	283	92	19	6	5	2	1	-	308	100
>20	215	97	5	2	3	1	-	-	223	100
Totaal	697	79	73	6	76	9	37	4	883	100

Tenslotte is nog van belang het soort beroep, dat door de B- en C-grondgebruikers naast de landbouw wordt uitgeoefend. In staat 5.5 zijn 10 beroepsgroepen onderscheiden en is voor elk van deze groepen de gemiddelde bedrijfsgrootte vermeld. Het is opvallend, dat bij B-grondgebruikers met een niet direct van de landbouw afhankelijk nevenberoep de gemiddelde bedrijfsgrootte ongeveer 10 ha en groter is. Van de C-grondgebruikers is de gemiddelde bedrijfsgrootte kleiner dan in de B-groep; zij besteden ook meer dan de helft van de tijd aan het beroep buiten de landbouw.

C o n c l u s i e s.

1. Het combineren van een landbouwbedrijf met een niet-agrarisch nevenberoep of een niet-agrarisch hoofdberoep met grondgebruik blijkt in het Randgebied van de Noord-Oostpolder niet zo veelvuldig voor te komen als op de zandgronden. Van de geënquêteerde bedrijven in het Randgebied behoort 75% tot de A-groep, 8% tot de B-groep, 9% tot de C-groep en 4% tot de D-groep.
2. Naar gemeenten bestaan er verschillen in de verhouding, waarin de grondgebruikersgroepen voorkomen; in de gemeente Vollenhove behoort 70% der bedrijven tot de A-groep, tegenover ongeveer 80% in Blankenheim, Blokzijl, Kuinre en Lemsterland en 85% in Weststellingwerf.
3. Naar grootteklassen gezien treft men de B- en C-grondgebruikers vooral op de kleinere bedrijven aan. In de grootteklasse 1-5 ha zijn de percentages voor deze groepen resp. 16 en 41%; in de grootteklasse 5-10 ha resp. 13 en 3%. In de grootteklassen boven 10 ha worden deze percentages steeds kleiner.

§ 3. P a c h t e n e i g e n d o m.

Het is gewenst om in deze paragraaf wat dieper in te gaan op de bestaande verhoudingen van pacht en eigendom in het Randgebied van de Noord-Oostpolder. In de eerste plaats komt in de gemeenten van het onderzoek een hoger percentage cultuurgrond in pachtexploitatie voor dan in de landbouwgebieden, waarin zij liggen. Verder is in dit gebied het systeem van de jaarlijkse graslandverkopingen sterk in zwang geweest; de cijfers van loslandverpachtingen spreken hierover duidelijke taal. Zoals in § 1 naar voren is gebracht, heeft dit in bepaalde gemeenten van het Randgebied invloed gehad op aantal en grootte van de bedrijven. Tenslotte is in het Randgebied het pachten van kavels in de Noord-Oostpolder van belang. Om deze redenen wordt aan de eigendoms-pachtverhoudingen meer aandacht besteed dan gebruikelijk is.

a. Eigendoms-pachtverhoudingen.

Allereerst dient te worden opgemerkt, dat de geënquêteerde bedrijven voor de eigendoms-pachtverhoudingen representatief zijn voor alle bedrijven in de gemeenten van onderzoek.

Een inzicht in de bestaande verhoudingen in het Randgebied geeft staat 5.6 1). De grondgebruikers met meer dan 1 ha cultuurgrond zijn hier gesplitst naar grondgebruikersgroepen (A, B, C en D) en naar het percentage van de cultuurgrond, dat in eigendom of pacht is: zuivere eigendomsbedrijven, bedrijven minstens 50% in eigendom, meer dan 50% gepacht en zuivere pachtbedrijven.

In de A-groep blijken van de 697 bedrijven 52% geheel gepacht, 22% voor meer dan de helft gepacht, terwijl de eigendomsbedrijven 11% van het totale aantal uitmaken; de resterende 15% zijn bedrijven, welke voor minstens 50% in eigendom zijn. Bij de 73 B-bedrijven is het pachtelement nog sterker, nl. 45 geheel gepachte, tegenover 5 bedrijven, geheel in eigendom. In de C-groep met 76 bedrijven speelt de eigendom weer een grotere rol (22 eigendomsbedrijven en 11 bedrijven met minstens de helft van de grond in eigendom). In de kwantitatief weinig belangrijke D-groep (37 bedrijven), is de verhouding tussen pacht en eigendom ongeveer gelijk.

Voor de A-groep - als belangrijkste groep - zijn de verschillen, welke er tussen de gemeenten van het onderzoek bestaan, in dezelfde staat aangegeven. Bezien wij de zuivere eigendomsbedrijven, dan blijken deze vnl. in het Veengebied van Weststellingwerf voor te komen - ongeveer 22% van het totale aantal. In de andere gemeenten is 7% of minder volledig in eigendom. Bezien wij het aantal geheel gepachte bedrijven, dan blijkt in alle gemeenten - met uitzondering van Vollenhove - meer dan 50% van het totaal aantal bedrijven tot deze categorie te behoren, waarbij Kuinre, Blankenham en Blokzijl

1) Bij deze indeling is alleen rekening gehouden met de eigendoms-pachtverhouding van de cultuurgrond. Staat 5.7 geeft nog een nader inzicht met betrekking tot de gebouwen; tevens is hier een scheiding gemaakt tussen het pachten van los en behuist land.

nog boven de 60% komen. In Vollenhove met 36% geheel gepachte bedrijven zijn 59% der bedrijven gedeeltelijk gepacht en gedeeltelijk in eigendom. Voor de andere gemeenten schommelt dit laatste percentage om de 30%. In het algemeen kan men zeggen, dat het aantal bedrijven in eigendom zeer gering is - behalve in Weststellingwerf - en dat het percentage geheel gepachte bedrijven groot is, met uitzondering van Vollenhove. De gemengde exploitatievorm komt ook vrij veel voor en is in Vollenhove zelfs overheersend.

Wat de eigendoms-pachtverhouding in de g r o o t t e k l a s s e n betreft, kan worden opgemerkt, dat bij de kleinste bedrijven (1-5 ha) het eigendoms-element sterker is dan bij de grotere; van de bedrijven >30 ha is 68% der bedrijven geheel gepacht tegenover 21% in de grootteklasse 1-5 ha.

b. Het verpachten van los land.

Het grote aantal bedrijven met een gemengde exploitatievorm wijst er reeds op, dat het systeem van loslandverpachtingen in het Randgebied sterk verbreid is. Vele bedrijven trachten door het bijpachten van los land het bedrijf te vergroten; voor de oorlog vond dat plaats door de jaarlijkse graslandverpachtingen. Deze verpachtingen zijn thans grotendeels omgezet in loslandverpachtingen voor 6 jaar, terwijl een klein gedeelte jaarlijks wordt gedistribueerd door de plaatselijke notarissen en toewijzingscommissies. Hiervoor komen de laatste jaren vooral de boeren met minder dan 10 ha in vast gebruik in aanmerking. In tabel 4 wordt een overzicht gegeven van de loslandverpachtingen.

HET VERPACHTEN VAN LOS LAND NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Groep A
Tabel 4

Gemeenten en grootte- klassen in ha	Totaal aantal bedrijven	Aantal bedrijven dat los land pacht	De bedrijven welke los land pachten in % v.h. tot. aant. bedrijven	Totale oppervl. los gepacht land in ha	Opp. los gepacht land in % van de tot. cult- grond	Gemidd. grootte v.d. be- drijven met los ge- pacht land	Gemidd. oppervl. los gep. land per bedr. in ha	Opp. los gepacht land in % v.d. tot. bedrijfs- grootte
Wllef-Veen	237	117	49	767	18	14,8	6,6	45
Lemsterland	156	102	65	997	36	18,4	9,8	53
Kuinre	23	23	100	332	87	16,5	14,4	87
Blankenham	61	45	74	478	78	19,1	10,6	55
Blokzijl	34	29	85	295	48	16,9	10,2	60
Vollenhove	186	160	86	1101	46	12,8	6,9	54
Totaal	697	476	68	3970	34	15,5	8,3	54
1 - 5	33	25	76	69	54	3,9	2,8	72
5 - 10	166	130	78	645	52	7,3	5,0	68
10 - 15	148	106	72	753	41	12,5	7,1	57
15 - 20	135	87	64	867	37	16,8	10,0	60
20 - 30	147	89	61	1022	29	24,3	11,5	47
>30	68	39	57	614	24	36,1	15,7	43

Er blijken 476 bedrijven los land te pachten, d.i. 68% van het totale aantal bedrijven in groep A. Het los gepachte land beslaat 34% van de totale oppervlakte cultuurgrond. Hieronder bevinden zich niet alleen eigendomsbedrijven, welke los land pachten, maar ook vele bedrijven, welke als volledige pachtbedrijven geëclassificeerd zijn en naast het behuist land ook los gepachte grond in gebruik hebben. Voorts bevinden zich hieronder bedrijven, welke alleen het bedrijfsgebouw in eigendom hebben en al het land los bijpachten; in de Overijsselse gemeenten komen 65 van dergelijke bedrijven voor (zie staat 5.7). Dit laatste cijfer illustreert wel de betekenis van het systeem van loslandverpachtingen voor de vermeerdering van het aantal bedrijven.

In Weststellingwerf heeft het pachten van los land relatief nog de minste betekenis; desondanks pacht bijna de helft van de bedrijven hier los land bij met een gemiddelde oppervlakte van 6,6 ha per bedrijf. In Kuinre, Blankenham en Blokzijl is deze oppervlakte per bedrijf gemiddeld het grootst. Bij alle bedrijven, welke los land pachten, maakt de los gepachte oppervlakte gemiddeld 54% van de totale bedrijfs grootte uit. De kleinere bedrijven blijken meer bij het pachten van los land te zijn betrokken dan de grotere; het los gepachte land vormt voor de kleinere bedrijven ook een belangrijker deel van de totale bedrijfs grootte.

Wat de aard van de verpachters van los land betreft blijken in alle gemeenten de particulieren en de Kerk e.a. instellingen de belangrijkste verpachters te zijn met resp. 34 en 27% van de totale oppervlakte los verpacht land. Daarnaast is de Noord-Oostpolder als verpachter van belang met 25% van deze oppervlakte (zie onder c).

c. Het pachten van los land in de Noord-Oostpolder.

Allereerst worden in tabel 5 de enquêtecijfers over de totale oppervlakte los gepacht land in de Noord-Oostpolder per gemeente gesteld naast een opgave van de Directie Noord-Oostpolder. Hierbij bedenke men, dat de enquêtecijfers alleen betrekking hebben op geënquêteerde bedrijven, terwijl de cijfers van de Directie Noord-Oostpolder alle bedrijven omvatten. Bij interne vergelijking is gebleken, dat de opgaven per bedrijf volgens de enquête nauwkeurig overeenstemden met die van de Directie Noord-Oostpolder.

PACHTEN VAN LOS LAND IN DE N.O.P. NAAR GEMEENTEN

Tabel 5.

Gemeenten	Volgens Enquête		Volgens Directie N.O.P.	
	Aantal bedrijven	Gepachte oppervlakte in ha	Aantal bedrijven	Gepachte oppervlakte in ha
Vollenhove	56	320	68	430
Blokzijl	4	43	5	67
Blankenham	19	159	26	201
Kuinre	2	12	3	101
Lemsterland	48	416	56	535
Weststellingwerf	9	105	14	157
Totaal Randgebied N.O.P.	138	1055	172	1492

Onder de 138 bedrijven, welke volgens de enquête land pachten in de Noord-Oostpolder bevinden zich 126 bedrijven uit groep A. Van deze A-bedrijven zijn in tabel 6 nog enkele gegevens verzameld.

HET PACHTEN VAN LOS LAND IN DE NOORD-OOSTPOLDER NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Groep A
Tabel 6

Gemeenten en grootteklassen in ha	Totaal aantal bedrijven met los gepacht land	Aantal bedrijven met los gep. land in de N.O.P.			Oppervl. los gep. land in N.O.P.		Gem. grootte v.d. bedr. m. los gepacht land in N.O.P.	Gem. opp. los gep. land p. bedrijf in N.O.P.	Kolom 8 in % van kolom 7	Gem. opp. los gep. land p. bedrijf buiten de N.O.P. in % van kolom 7
		absoluut aantal	in % van het tot.aant. bedrijven	in % van kolom 1	in ha	in % van tot.opp. los gepacht				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Weststellingwerf	117	9	4	8	105	14	28,1	11,6	41	5
Lemsterland	102	47	30	46	400	40	23,9	8,5	36	15
Kuinre	23	2	9	9	12	4	23,7	6,0	25	59
Blankenham	45	18	30	40	136	28	24,6	7,6	31	22
Blokzijl	29	3	9	10	42	14	25,8	14,2	55	33
Vollenhove	160	47	25	29	275	25	15,6	5,9	38	34
Totaal	476	126	18	26	972	24	21,0	7,7	37	22
1 - 5	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5 - 10	130	15	9	12	55	9	7,6	3,7	48	48
10 - 15	106	22	15	21	118	16	12,3	5,3	43	33
15 - 20	87	25	19	29	177	20	17,5	7,1	41	27
20 - 30	89	37	25	42	287	28	24,2	7,8	32	22
> 30	39	27	40	69	335	55	34,5	12,4	36	12

Het aantal bedrijven, dat land in de Noord-Oostpolder pacht, loopt zowel in de verschillende gemeenten, als in de verschillende grootteklassen sterk uiteen. In Lemsterland en Vollenhove komen naar absolute aantallen de meeste bedrijven met Noord-Oostpolderland voor. Het blijkt voorts, dat in alle gemeenten, het land in de Noord-Oostpolder een belangrijk deel van de totale bedrijfsoppervlakte der bedrijven vormt. Het is overigens zeer opvallend, dat het niet in de eerste plaats de kleine bedrijven zijn, welke land in de polder bijpachten. Uit de tabel blijkt duidelijk, dat het voornamelijk de grotere bedrijven zijn, welke op deze wijze hun oppervlakte cultuurgrond hebben vergroot. Dat de kleine bedrijven ook niet op veel grotere schaal hiertoe zijn overgegaan, moet worden toegeschreven aan de moeilijkheden op technisch en financieel gebied. Het pachten van land in de Noord-Oostpolder brengt met zich mee, dat de veestapel en in vele gevallen ook de dode inventaris (rollend materiaal) moet worden uitgebreid. De beschikbare stalruimte laat echter zonder nieuwe voorzieningen meestal geen grote uitbreiding van de veestapel toe. Deze technische en financiële bezwaren worden

door het tijdelijke karakter van de loslandverpachtingen nog sterker geaccentueerd. Uiteraard zouden deze bezwaren deels kunnen worden weggenomen, indien de kleine boeren bij het pachten van land in de polder er in zouden slagen een zeer nauwe samenwerking tot stand te brengen. Het is echter in de praktijk gebleken, dat zich hierbij grote organisatorische moeilijkheden voordoen. Voor de bedrijven, welke betrekkelijk dicht bij de polder liggen, wegen bovengenoemde moeilijkheden overigens minder zwaar dan voor de bedrijven op grotere afstand.

d. Het totale aantal bedrijven, dat bij de Noord-Oostpolder betrokken is.

Naast deze direct meetbare vergroting van de bedrijfsoppervlakte heeft de Noord-Oostpolder nog in indirecte zin invloed gehad op de bedrijfsgrootte, nl. door de mogelijkheid om er gras op stam (1e snee) en naweide (2e snee) aan te kopen en er vee in te scharen. Dit betekent in feite een vergroting van het bedrijf, hoewel dit niet in de bedrijfsoppervlakte tot uiting komt. Voor een juist inzicht in de betekenis van de Noord-Oostpolder voor de geënuqusteerde bedrijven in het Randgebied is daarom een vergelijking gemaakt tussen de huidige toestand en de wijze, waarop de bedrijven vroeger hun bedrijfsoppervlakte trachtten te vergroten.

Van de A-bedrijven, welke thans door het pachten van kavels of door aankoop van 1e en 2e snede of inscharing van vee bij de Noord-Oostpolder zijn betrokken, is in tabel 7 per gemeente nagegaan, op welke wijze zij hun behoefte dekten vóór deze mogelijkheden in de Noord-Oostpolder bestonden.

HET AANTAL BEDRIJVEN, DAT IN DE N.O.P. PACT, 1ste EN/OF 2de SNEDE KOOPT EN INSCHAART

Greep A.

Tabel 7.

Gemeenten	Aantal bedrijven van het betrokken N.O.P.	In % van het totale aantal bedrijven	Opp. gepacht of gekocht, voordat in de N.O.P. werd gepacht, gekocht of ingeschaard				Opp. gepacht of gekocht in de N.O.P. (149)				Opp. elders gekocht - scharen gekocht		
			jaarl. publiek in ha	1ste snede in ha	naweide 2de snede in ha	scha-ren gekocht	ge-pacht in ha	1ste snede in ha	2de snede in ha	aantal scharen	1ste snede in ha	2de snede in ha	aantal scharen
Wierf-Veen	60	25	12,5	3,0	2,0	18	104,7	-	-	142	1,0	6,1	-
Lensterland	72	46	44,5	21,3	10,5	38	400,7	37,0	4,3	97	10,4	1,4	3
Kuifre	9	39	4,0	8,0	7,0	-	12,0	10,5	-	13	-	-	-
Blankenham	24	39	37,5	14,2	3,2	4	136,5	2,9	-	13	-	-	-
Blokzijl	4	12	15,6	-	-	-	42,7	-	-	6	-	-	-
Vollenhove	77	41	95,4	42,0	20,0	30	275,4	38,2	11,7	47	-	2,8	2
Totaal	246	35	209,5	88,5	42,7	90	972,0	88,6	16,0	318	11,4	10,3	5

Allereerst blijkt, dat 246 bedrijven, of 35% van het totale aantal, op een of andere wijze betrokken zijn bij de Noord-Oostpolder. Bij vergelijking van de vroegere en huidige toestand blijkt voorts, dat deze bedrijven in belangrijke mate geëxpandeerd zijn. Van de gemeenten is het vooral Lemsterland, waar in absolute en relatieve zin een zeer ruim gebruik is gemaakt van de mogelijkheden in de Noord-Oostpolder. Daarnaast kunnen Blankenham en Vollenhove worden genoemd. Naar grootteklassen gezien kan weer worden opgemerkt, dat de grotere bedrijven het belangrijkste aandeel hebben in de oppervlakte, welke gepacht of gekocht is in de Noord-Oostpolder en dat de uitbreiding van deze bedrijven t.o.v. de toestand in het verleden veel groter is dan bij de kleine bedrijven. Deze laatste bedrijven zijn in Lemsterland in dit opzicht nog het verst gegaan.

Door de oriëntering van deze 246 bedrijven op de Noord-Oostpolder is een zekere ontspanning teweeggebracht op het oude land. Immers de aankoop van 1e en 2e snee en het inscharen van vee geschiedt nu bijna geheel in de Noord-Oostpolder, waardoor voor de andere bedrijven de mogelijkheid ontstaan is om van de vrijkomende oppervlakte gebruik te maken.

Tenslotte is nog nagegaan of er verschillen bestaan in de mate, waarin men gebruik maakt van de Noord-Oostpolder kavels, tussen de bedrijven met vreemd personeel en de zuivere gezinsbedrijven 1).

AANTAL BEDRIJVEN MET VREEMD EN GEZINSPERSONEEL, DAT PACHT
IN DE NOORD-OOSTPOLDER NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 8.

Grootte- klassen in ha	Totaal aantal bedrijven	Aantal bedrijven met			
		vreemd personeel, dat		gezinspersoneel, dat	
		pacht in N.O.P.	niet pacht in N.O.P.	pacht in N.O.P.	niet pacht in N.O.P.
1 - 5	33	-	-	-	33 (100)
5 - 10	166	3 (2)	12 (7)	12 (7)	139 (84)
10 - 15	148	5 (3)	38 (26)	18 (12)	87 (59)
15 - 20	135	6 (4)	60 (44)	19 (14)	50 (37)
20 - 30	147	26 (18)	82 (56)	10 (7)	29 (20)
>30	68	20 (29)	38 (56)	7 (10)	3 (4)
Totaal Randgebied	697	60 (9)	230 (33)	66 (10)	341 (49)

() = in procenten van de betreffende grootteklasse.

1) Als criterium van bedrijven met vreemd personeel is hier genomen de duur van de werkzaamheden van de niet tot het gezin of de familie behorende arbeidskrachten. Indien vreemde arbeidskrachten aangetroffen werden met een dienstverband van meer dan 12 weken per jaar, werden deze bedrijven tot de bedrijven met vreemd personeel gerekend.

Van de 126 bedrijven, welke in de Noord-Oostpolder pachten, behoren er 60 tot de categorie met vreemd personeel en 66 tot de gezinsbedrijven. Relatief gezien ligt de verhouding echter anders; van de bedrijven met vreemd personeel pacht 21% in de Noord-Oostpolder, van de bedrijven met gezinspersoneel 16%. Verder blijkt bij de gezinsbedrijven duidelijk, dat van de grotere bedrijven een hoger percentage in de Noord-Oostpolder pacht, dan van de kleinere.

C o n c l u s i e s.

- 1.a. Van de 697 bedrijven in groep A behoort 11% tot de zuivere eigendomsbedrijven, 52% tot de pachtbedrijven, 15% der bedrijven zijn voor minstens 50% in eigendom en 22% der bedrijven is voor meer dan 50% gepacht.
b. Naar gemeenten komen in groep A de meeste zuivere eigendomsbedrijven voor in Weststellingwerf nl. 22% van het totale aantal; in de andere gemeenten blijft dit percentage beneden de 7. In alle gemeenten is meer dan 50% van de bedrijven volledig gepacht, met uitzondering van Vollenhove, waar de gemengde exploitatievorm overheersend is.
- 2.a. Het pachten van los land is in het Randgebied van groot belang; 68% van de A-bedrijven pacht los land bij; het los land beslaat 54% van de totale oppervlakte cultuurgrond.
b. In de Overijsselse gemeenten is het pachten van los land relatief van meer belang dan in de Friese gemeenten. De oppervlakte los gepacht land per bedrijf is in Weststellingwerf het kleinst, nl. 6,6 ha; in Vollenhove 6,9 ha, in Blokzijl, Blankenham en Lemsterland ongeveer 10 ha en in Kuinre ruim 14 ha.
c. De kleinere bedrijven zijn relatief meer bij het pachten van los land betrokken dan de grote bedrijven. Het los gepachte land vormt bij de kleinere bedrijven ook een belangrijker deel van de totale bedrijfs grootte dan bij de grotere bedrijven.
- 3.a. Het pachten van kavels in de Noord-Oostpolder vindt vooral plaats in Vollenhove, Blankenham en Lemsterland, resp. 25%, 30% en 30% van alle bedrijven zijn op deze wijze bij de Noord-Oostpolder betrokken. De gemiddelde gepachte oppervlakte in de Noord-Oostpolder in % van de totale bedrijfs grootte is per bedrijf in deze 3 gemeenten; resp. 36, 31 en 38%.
b. Het aantal kleine bedrijven, dat in de Noord-Oostpolder pacht, is relatief geringer dan dat der grotere bedrijven; in de grootteklasse 5-10 ha ongeveer 9% van het totale aantal en op de bedrijven >30 ha bijna 40%.
c. Voor de bedrijven van 5-10 ha maakt de oppervlakte in de Noord-Oostpolder gepacht ongeveer de helft van de totale bedrijfs grootte uit; voor de bedrijven >30 ha ongeveer 36%.

4. In groep A zijn 246 bedrijven (35%) door pachten van kavels, aankoop van 1e en 2e snee en inscharing van vee bij de Noord-Oostpolder betrokken. In vergelijking met de vroegere toestand zijn deze bedrijven sterk geëxpandeerd. De grotere bedrijven zijn in dit opzicht verder gegaan dan de kleinere.

§ 4. De structuur van de landbouw.

a. De huidige bedrijfsvoering.

(1). Algemeen.

Het Randgebied van de Noord-Oostpolder is een specifiek weidegebied. Alleen de gemeente Vollenhove wijkt hiervan enigszins af, omdat de bedrijven hier gemiddeld 8% van de cultuurgrond als bouwland gebruiken. De bedrijfsstijl van deze bedrijven is evenwel nog niet die van het typische zandbedrijf. Verder zijn in Blokzijl enkele grote bedrijven met akkerbouw. Deze typeren de gemeente echter niet.

Het is gebleken, dat de intensiteit van de bedrijfsvoering in de verschillende gemeenten en in de verschillende grootteklassen nogal uiteenloopt. De verschillen in de mate van intensiteit zeggen zonder meer echter heel weinig over de juistheid van de bedrijfsvoering. De lage intensiteit op de grote bedrijven zal men vooral moeten zien in het licht van het op deze bedrijven voorkomende *arbeids tekort*, terwijl de hogere intensiteit op de kleine bedrijven in nauw verband staat met het grotere arbeidsaanbod. Zoals uit § 6 nog zal blijken, wordt op de grotere bedrijven over het algemeen een zeer hoge arbeidsprestatie per man bereikt; de arbeidskrachten zijn hier volledig bezet. Een verdere intensivering kan hier alleen worden bereikt door: een verder gaande mechanisatie, het aantrekken van meer arbeiders of het verkleinen van de bedrijven.

(2) De graslandexploitatie.

De graslandexploitatie kan worden onderscheiden in beweidingstechniek en de wijze, waarop het wintervoer gewonnen wordt.

Wat betreft de beweidingstechniek hebben wij ons een beeld gevormd van de inscharingsdichtheid. Hieronder wordt verstaan het aantal koeien, waarmee gemiddeld per ha geweid wordt (tabel 9). Als een goede inscharingsdichtheid wordt ongeveer 20 koeien per ha aangenomen.

INSCHARINGSDICHTHEID IN HET RANDGEBIED NAAR
GROOTTEKLASSEN EN GEMEENTEN

Groep A.
Tabel 9.

Grootteklassen in ha	Percentage bedrijven met een inscharingsdichtheid van			
	>20	10-20	5-10	<5
	koeien per ha			
1-5	-	7	47	46
5-10	1	20	64	15
10-15	1	51	42	6
15-20	2	51	43	4
20-30	5	72	21	2
>30	16	65	18	1
Totaal	3	58	34	5
Lemsterland	5	60	32	3
Weststellingwerf	7	70	21	2
Kuinre	-	35	59	6
Blankenham	3	57	37	3
Blokzijl	-	60	26	14
Vollenhove	-	31	57	12

De inscharingsdichtheid neemt regelmatig toe, naarmate de bedrijven groter worden; de kleinere bedrijven hebben dus een slechtere inscharingsdichtheid dan de grotere. De verklaring hiervoor is, dat de beweidingsspercelen op de kleinere bedrijven in verhouding tot de veestapel groter zijn dan op de grotere bedrijven. Naar gemeenten bezien blijkt, dat in Weststellingwerf de grond in dit opzicht het meest intensief gebruikt wordt en de gemeenten Kuinre en Vollenhove het ongunstigste beeld vertonen.

Wat het maaien betreft, hiervan wordt in tabel 10 een uitvoerig overzicht gegeven.

PERCENTAGE GEHOOLD, GEKULD EN GEDROOGD GRASLAND VAN DE TOTALE
OPPERVLAKTE GRASLAND NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 10.

Grootteklassen in ha en gemeenten	Totale oppervl. grasland in ha	waarvan;			Totaal gemaaid
		gehooid	gekuuld	gedroogd	
		i n p r o o c e n t e n			
1-5	122	86	12	-	98
5-10	1191	76	17	1,1	94
10-15	1774	66	22	2,3	90
15-20	2283	66	22	2,5	91
20-30	3471	62	25	4,5	91
>30	2448	56	27	5,2	88
Totaal	11289	64	23	3,5	91
Lemsterland	2738	59	25	4,4	88
Weststellingwerf	4227	65	30	5,4	100
Kuinre	380	58	18	-	76
Blankenham	1169	60	26	1,2	87
Blokzijl	553	70	19	4,0	93
Vollenhove	2222	70	11	0,2	81

Ondanks de zwaardere veebezetting en de slechtere beweidingstechniek zijn de kleinere bedrijven in staat meer te maaien dan de grotere. Dit wijst vermoedelijk op een betere verzorging en bemesting. Naarmate de bedrijven groter worden, wordt er meer gekuild. Eén van de oorzaken dat de kleinere bedrijven meer hooien en minder inkuilen kan hierin gelegen zijn, dat het dikwijls onmogelijk is een kleine oppervlakte in te kuilen, terwijl tegen hooien van een kleine oppervlakte geen bezwaren bestaan. Verder blijkt uit de tabel, dat de grotere bedrijven meer gras hebben laten drogen dan de kleinere. Gezien de lichtere veebezetting op de grote bedrijven, waardoor men gemakkelijker een stukje kan laten liggen voor de drogerijen, is dit ook verklaarbaar.

Een vorm van graslandexploitatie, welke de laatste tijd sterk wordt gepropageerd, is de rantsoenbeweiding. Ook in het Randgebied heeft deze methode opgang gemaakt; 5% der A-bedrijven passen deze methode toe, terwijl 20% van de A-bedrijven gebruik maken van elektrische weideafrastering.

Samenvattend kan tenslotte van de bedrijfsvoering gezegd worden, dat dit de traditionele bedrijfsvoering van het Friese weidebedrijf is. De Overijsselse gemeenten wijken hiervan iets af, wat tot uiting komt in een iets lager percentage gemaaid grasland. Over het geheel is het graslandgebruik niet sterk geïntensiveerd.

(3) De veestapel.

De melkveebezetting per 100 ha cultuurgrond (tabel 11) geeft een goede indruk van de verschillen in de intensiteit van de bedrijfsvoering tussen de grootteklassen en gemeenten.

AANTAL MELKKOEIEN PER 100 HA CULTUURGROND NAAR GROOTTEKLASSEN PER GEMEENTE

Groep A.
Tabel 11.

Gemeenten	Aantal melkkoeien per 100 ha cultuurgrond in de grootteklassen													
	1-5 ha		5-10 ha		10-15 ha		15-20 ha		20-30 ha		> 30 ha		Gemiddeld	
	Aantal melkkoel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven	Aantal melk- koel- en	Aantal be- drij- ven
Leensterland	132	6	132	31	114	37	113	32	101	29	87	21	104	156
Weststel- lingwerf	127	8	123	55	122	43	105	38	109	66	107	27	111	237
Kuifre	-	-	115	6	114	6	98	4	97	5	103	2	104	23
Blankenham	133	1	116	7	110	13	115	15	108	14	96	11	107	61
Blokzijl	162	1	130	6	105	6	98	8	91	10	86	3	97	34
Vollenhove	113	17	99	61	95	43	88	38	87	23	86	4	92	186

Op de kleinere bedrijven is de melkveebezetting aanzienlijk zwaarder dan op de grotere. Van de gemeenten valt Weststellingwerf op door een hoog aantal melkkoeien per 100 ha cultuurgrond en Blokzijl en Vollenhove met een lichte veebezetting.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat het streven naar verbetering van de veestapel bevredigend is; gemiddeld 76% van de bedrijven is aangesloten bij een fok- of controlevereniging. Het aantal gecontroleerde dieren in Kuinre is opvallend laag. Verder valt uit de cijfers op te maken, dat de bedrijven, kleiner dan 10 ha, zeker meer aandacht aan de verbetering van de veestapel moeten besteden.

(4) Bedrijfsinrichting en werktuigen.

De s t a l r u i m t e voor het rundvee blijkt niet volledig benut te worden. De kleinere bedrijven hebben over het algemeen meer ruimte over dan de grotere; op de bedrijven kleiner dan 15 ha. is nog ongeveer 15-25% van de ruimte niet benut; op de grotere bedrijven is nog ongeveer 10% onbenutte ruimte. Wat betreft de varkenshokken is zelfs sprake van een zeer geringe benutting (gemiddeld 30% van de aanwezige ruimte). In verband met de mogelijkheden tot intensivering is dit van belang.

Wat de g i e r k e l d e r s betreft, blijken deze vooral op vele kleine bedrijven niet aanwezig te zijn. Voorts is de beschikbare ruimte op de bedrijven met een gierkelder te klein om een goede gierbewaring mogelijk te maken; gemiddeld is op deze bedrijven per stuk grootvee 1,7 m³ aanwezig, terwijl minstens 2,5 m³ noodzakelijk is.

Het inkuilen in s i l o ' s vindt in Friesland en het aangrenzende Overijsselse weidegebied weinig ingang. Van de bedrijven < 20 ha heeft minder dan 12% een silo; voor de bedrijven, groter dan 20 ha, is dit percentage ongeveer 28%. In Weststellingwerf, Blankenham en Blokzijl beschikt 20-25% der bedrijven over een silo, in Lemsterland en Vollenhove 7 à 8%, terwijl in Kuinre geen silo's voorkomen. Dit verschijnsel moet in verband gebracht worden met het geringe aantal ter beschikking staande arbeidskrachten. De silo moet nl. snel gevuld worden, liefst in enkele dagen. Hiervoor is in korte tijd veel arbeid nodig, welke veelal niet beschikbaar is. Voor de kleine bedrijven komt hier nog bij, dat niet als bij de oude Friese methode enkele kleine percelen na elkaar verwerkt kunnen worden. De oude Friese methode heeft het voordeel, dat men rustig aan de opbouw van de kuilhoop kan werken. Hiertegenover staan wel grotere verliezen, maar de nadelen van het inkuilen in een silo worden in de praktijk zwaarder gevoeld dan de voordelen. Vooral wanneer men het t e k o r t a a n a r b e i d s - k r a c h t e n heeft, kan het inkuilen zonder silo niet zonder meer als een minder goede bedrijfsvoering worden beschouwd (zie ook § 6).

Twee soorten werkzaamheden komen op de weidebedrijven voor mechanisatie in aanmerking: de winning van het wintervoer en het melken. Wat het eerste betreft, dit blijkt bijna volledig gemechaniseerd te zijn. Bijna alle bedrijven - met uitzondering van de kleinste - beschikken over maaimachines en hooibouwwerktuigen. De kleinste bedrijven laten veel maaien door loonmaaiers. Het coöperatief gebruik van werktuigen komt op de weidebedrijven zeer weinig voor.

Het melken blijkt op de grotere bedrijven in Friesland tamelijk sterk gemechaniseerd te zijn. In de Overijsselse gemeenten is dit minder het geval. Op de bedrijven kleiner dan 20 ha komt op geen enkel bedrijf een melkmachine voor. Dat de grotere bedrijven sterker gemechaniseerd zijn, hangt vooral samen met het feit, dat men moeilijk melkers kan krijgen.

In het algemeen zijn dus de kleinere bedrijven minder gemechaniseerd dan de grotere. De onderlinge hulp (boerenhulp) is echter bij de kleinere bedrijven sterker ontwikkeld dan bij de grotere.

Tenslotte is nog opvallend, dat in het veengebied van Weststellingwerf slechts een 2% der bedrijven is aangesloten op het waterleidingnet; dit percentage is in de andere gemeenten 46% of hoger. Het ontbreken van een drinkwaterleiding in het veengebied levert voor de veehouders grote moeilijkheden bij de watervoorziening van het vee op.

(5) Varkens- en kippenhouderij.

De varkens- en kippenhouderij is in dit gebied van geen betekenis. Ook dit kan worden gezien tegen de achtergrond van de krappe arbeidsvoorziening. Op de meeste bedrijven heeft men het zo druk, dat er geen tijd overschiet voor de varkens en kippen. De algemene bedrijfsstijl is mede hierdoor bepaald. Ook de bedrijven, welke wel over arbeid beschikken - over het algemeen de kleine bedrijven - houden geen varkens en kippen. Ten tijde van de enquête was de varkens- en kippenhouderij zeker winstgevend, zodat deze geringe animo niet uit economische factoren is te verklaren.

In alle gemeenten en grootteklassen heeft de kippenhouderij nagenoeg alleen betekenis voor de eigen consumptie. Wat de varkenshouderij betreft, hiervan geeft tabel 12 een overzicht.

VARKENSHOUDERIJ NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 12.

Gemeenten	Aantal afgeleverde mestvar-kens/lopers per bedrijf (1949)	Aantal mestvar-kens per bedrijf (inv.1950)	Grootteklassen in ha	Aantal afgeleverde mestvar-kens/lopers per bedrijf (1949)	Aantal mestvar-kens per bedrijf (inv.1950)
Lemsterland	4	3	1 - 5	2	2
Weststellingwerf	9	4	5 - 10	4	3
Kuinre	2	2	10 - 15	5	3
Blankenham	8	4	15 - 20	8	4
Blokzijl	7	3	20 - 30	9	5
Vollenhove	6	3	> 30	10	4
Totaal	5	3	Totaal	5	3

(6) Het bouwland in de gemeente Vollenhove.

Alleen in Blokzijl en Vollenhove komt bouwland voor. In Blokzijl echter hoofdzakelijk op enkele bedrijven, waaronder één groot akkerbouwbedrijf. In Vollenhove is het bouwland daarentegen regelmatig verspreid over alle bedrijven, zodat alleen hier een bespreking aan de hand van een statistisch onderzoek zijn heeft.

In Vollenhove is gemiddeld 8% van de cultuurgrond bouwland. In tabel 13 wordt een overzicht gegeven van de verdeling van de gewassen over het bouwland.

GEBRUIK VAN DE OPPERVLAKTE BOUWLAND
IN VOLLENHOVE NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 13.

Grootte- klassen in ha	Rogge	Haver	Aardap- pelen	Voeder- bieten	Overige gewassen	Nagewas- sen
	in procenten van de totale oppervlakte bouwland					
1-5	23	13	40	8	17	45
5-10	33	20	38	8	1	43
10-15	28	26	35	8	2	49
15-20	31	27	36	5	-	48
20-30	28	23	36	7	6	45
>30	30	27	18	9	16	43
Totaal	30	24	35	7	4	46

Behalve tussen de allerkleinste en de allergrootste bedrijven is er weinig verschil tussen de grootteklassen. Opvallend is het geringe percentage bieten. Hoewel de oppervlakte bouwland op deze bedrijven gering is, zou dit toch - indien een groot deel hiervan beteeld werd met bieten, bv. 20% - een belangrijke opbrengst aan veevoeder kunnen leveren. Bieten hebben in deze streken, waar een zeer groot deel van het grasland gehooïd wordt, het nadeel, dat het dunnen en op één zetten valt in het begin van de hooioogst en er is dan voor dit veel arbeid vragende werk geen tijd. Aardappelen passen hier beter in het bedrijfsplan. Aardappelen vragen ongeveer evenveel werk als bieten, maar dan hoofdzakelijk in de herfst. We zien dan ook veel aardappelen. Meer dan 35% aardappelen is zelfs niet gewenst voor een goede vruchtwisseling. Ook wordt het bouwland zeer goed benut voor de verbouw van nagewassen. We kunnen dan ook spreken van een goed bouwplan. Voedertecnisch zou het gewenst zijn geweest nog iets minder granen te verbouwen en iets meer bieten, maar hiertegen zullen, vooral op de bedrijven groter dan 10 ha, uit een oogpunt van arbeidsvoorziening te grote bezwaren bestaan.

b. Mogelijkheden tot verbetering en intensivering van de bedrijfsvoering.

Na in de vorige paragrafen een overzicht te hebben gegeven van de structuur en de bedrijfsvoering van de landbouw in het Randgebied, kan thans de vraag worden gesteld in hoeverre de bedrijfsvoering kan worden verbeterd. Deze vraag is van belang in verband met de grote verschillen in arbeidsprestatie, welke er bestaan tussen grote en

kleine bedrijven, zoals in § 6 nader wordt aangetoond. Het blijkt, dat deze verschillen in hoofdzaak worden veroorzaakt door het feit, dat er op de kleine bedrijven aanzienlijk meer arbeid per ha beschikbaar is dan op de grote. De vraag is nu of de bedrijfsvoering in de verschillende grootteklassen voldoende aan het aantal beschikbare arbeidskrachten is aangepast en of hierin ook verbetering kan worden gebracht. We zullen eerst het gehele gebied beschouwen en daarna speciale aandacht wijden aan de gemeente Vollenhove, omdat deze gemeente een afwijkend karakter heeft.

De bedrijven van 10-20 ha kan men als vrij normaal beschouwen. Tot de grote bedrijven zullen wij rekenen de bedrijven, groter dan 20 ha; tot de kleine bedrijven de grootteklassen van 5-10 ha en 1-5 ha.

Wat de grote bedrijven betreft, is in de weidestrecken de klacht vrij algemeen, dat men over te weinig arbeidskrachten beschikt. Dit slaat niet alleen op seizoenarbeid, maar heeft zelfs voornamelijk betrekking op melkers, dus vaste arbeiders.

Ook in het Randgebied is dit het geval. Vooral op de grote bedrijven zouden meer koeien kunnen worden gehouden. Het niet aanwezig zijn van de hiervoor benodigde arbeidskrachten is één der redenen dat men uit de bedrijven niet kan halen wat economisch mogelijk is. Daarnaast wijst het bereiken van zeer hoge aantallen standaarduren per arbeidskracht er op, dat verschillende bedrijfsonderdelen min of meer verwaarloosd worden. Deze verwaarlozing moet dat tot uiting komen in een dalend inkomen per standaarduur (zie § 6).

Het tekort aan arbeidskrachten komt dus op twee wijzen tot uiting, nl. in een te extensieve bedrijfsvoering en in verwaarlozing van bepaalde bedrijfsonderdelen.

Wat de kleine bedrijven betreft, moet onderscheid worden gemaakt tussen de bedrijven van 1-5 ha en 5-10 ha.

Weidebedrijven van 1-5 ha zijn normaliter niet in staat een voldoende bestaan op te leveren voor één arbeidskracht; zelfs bij een zeer vergaande intensivering zal dit niet mogelijk zijn. Bovendien moet er op worden gerekend, dat de arbeidsbezetting hoger zal liggen dan één volwaardige arbeidskracht. Deze bedrijfsgrootte is dus ongewenst. In het onderzochte gebied vormen deze bedrijven een zeer gering aantal.

De bedrijven in de grootteklasse 5-10 ha vormen een belangrijker aantal. In het gehele Randgebied vallen bijna 24% van de bedrijven in deze grootteklasse. De gemiddelde arbeidsprestatie in deze groep is + 2600 standaarduren per volwaardige arbeidskracht. Wanneer men 3000 standaarduren als redelijk beschouwt, is de arbeidsprestatie ongeveer 15% te gering. Bij de huidige bedrijfsvoering is hier dus iets te veel arbeid beschikbaar. Houdt men het arbeidsaanbod (1,4 volwaardige arbeidskracht per bedrijf) constant dan zal, om een redelijke arbeidsprestatie te bereiken, er een intensivering van de bedrijfsvoering moeten plaats vinden, welke per bedrijf op ongeveer 1 koe extra neerkomt. Gezien de grote mogelijkheden, welke het weiland nog biedt, is dit niet veel.

Zelfs bij een gemiddeld arbeidsaanbod van 1,7 (wanneer op alle bedrijven een opvolger aanwezig zou zijn) zou men de arbeidsprestatie vermoedelijk tot een redelijk peil kunnen opvoeren, vooral wanneer men bedenkt, dat in dit gebied zo goed als geen varkens en kippen worden gehouden.

In tegenstelling tot de Zandgronden, waar ongeveer 90% van de bedrijven een te lage arbeidsprestatie heeft, op welke bedrijven dus de intensivering noodzakelijk zou zijn, is het aantal bedrijven in het Randgebied, waarop de intensivering doorgevoerd moet worden betrekkelijk gering. Dit geringe aantal is mede oorzaak waarom de Voorlichtingsdienst in dit gebied meer kans van slagen heeft om de intensivering ook inderdaad te verwerkelijken.

In Vollenhove ligt het accent even anders. Het aantal kleine bedrijven is er groter en de moeilijkheden wegen hierdoor zwaarder. Het aantal bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha en 5-10 ha bedraagt er resp. 10 en 32% van alle A-bedrijven. Het grootste aantal bedrijven komt zelfs voor in de grootteklasse 5-10 ha. Toch steekt deze gemeente nog zeer gunstig af tegen de zandgronden. Het aantal bedrijven met een te lage arbeidsprestatie is er geringer en het gemiddelde niveau van de arbeidsprestatie ligt er hoger. Er is hier geen onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid van een verdergaande intensivering, maar er mag toch wel worden aangenomen, dat bij het huidige arbeidsaanbod in de grootteklasse 5-10 ha gemiddeld een redelijke arbeidsprestatie kan worden bereikt. Wegens het grote aantal bedrijven is de kans van slagen voor een dergelijke, meer algemene intensivering echter geringer dan in de rest van het Randgebied.

C o n c l u s i e s.

1. De landbouw in het Randgebied van de Noord-Oostpolder kenmerkt zich door de traditionele bedrijfsvoering van de Friese weidebedrijven. In de gemeente Vollenhove hebben alle bedrijven een zeker percentage van de grond als bouwland in gebruik; dit percentage is evenwel te gering om hier te kunnen spreken van een bedrijfsvoering als die van het gemengde zandbedrijf.
2. De bedrijfsvoering is op de grote bedrijven weinig arbeidsintensief; de kleine bedrijven worden arbeidsintensiever gedreven. Bij de huidige bedrijfsvoering beschikken de grote bedrijven (>20 ha) over te weinig arbeid, de kleine bedrijven (<10 ha) over te veel arbeid.
- 3.a. De bedrijven, kleiner dan 5 ha (5% van het totaal) kunnen door intensivering geen redelijke arbeidsprestatie bereiken.
b. Voor de bedrijven van 5-10 ha (+ 24% van het totaal) moet het mogelijk zijn door een intensivering een redelijke gemiddelde arbeidsprestatie per volwaardige arbeidskracht te bereiken. Voor de bedrijven van 5-7 ha zal het het moeilijkst zijn een redelijke arbeidsprestatie te bereiken. Voor deze bedrijven zou het van belang zijn indien de gewenste land in de Noord-Oostpolder zou kunnen worden gepacht. De behoefte hieraan is in de gemeente Vollenhove het grootst.

- c. Op de bedrijven >20 ha is in feite sprake van een arbeidstekort; een intensivering is hier alleen mogelijk door een verdergaande mechanisatie, het aantrekken van meer arbeidskrachten of het verkleinen van de bedrijven.
4. In de gemeente Vollenhove zijn de moeilijkheden groter dan in de rest van het Randgebied. 10% van de A-bedrijven (van 1-5 ha) bieden hier geen bestaansmogelijkheid, terwijl het aantal A-bedrijven van 5-10 ha, dat zal moeten worden geïntensiveerd, vrij groot is, nl. 32%.

§ 5. De financiële positie der bedrijven.

Bij de beoordeling van de toestand van de bedrijfsinrichting en het niveau van de bedrijfsvoering dient men het financiële aspect van de bedrijven in overweging te nemen. De gebreken in de uitrusting, zoals deze zich voordoen, kunnen als oorzaak hebben een tekort schieten van het financieel vermogen van deze bedrijven, m.a.w. er is een wisselwerking tussen een gebrekkige uitrusting en een ongunstige financiële positie.

De vragen voor de financiële enquête hadden betrekking op omvang en aard van de schulden, welke op de bedrijven rusten. Naar de omvang van de activa is geen onderzoek gedaan. Men kan aannemen, dat de bedrijven met een grote schuldenlast in het merendeel der gevallen niet of over weinig eigen middelen beschikken ¹⁾, gezien de heersende mentaliteit, welke er bestaat; men gevoelt in het algemeen zeer weinig voor het aangaan van schulden. Voor deze categorie bedrijven zal het moeilijker zijn om crediet op te nemen dan voor de schuldvrije bedrijven, welke eventueel benodigde bedragen voor verbeteringen in de uitrusting en intensivering of uit eigen middelen kunnen putten of vrij gemakkelijk crediet kunnen ophemen. In verband hiermede is de financiële enquête beperkt tot het onderzoek naar de schuldbezwarende der bedrijven. Van de 697 geënquêteerde bedrijven in groep A hebben er 618 - dit is 88% - ook deelgenomen aan de financiële enquête, hetgeen bevredigend mag worden geacht.

Wat de resultaten van het onderzoek betreft, kunnen wij kort zijn. Het algemene beeld van de financiële positie der bedrijven is - ook in vergelijking met andere gebieden - gunstig te noemen. In de eerste plaats blijkt in de groepen A, B en C resp. 71, 81 en 79% der bedrijven schuldvrij te zijn. Bij een soortgelijk onderzoek in 12 gemeenten op de zandgronden bleken slechts 60% van de A-bedrijven en 49% van de B-bedrijven schuldvrij te zijn. In de tweede plaats is een nader

1) Geheel juist is dit niet; er zijn bij de enquête bedrijven aange troffen met een hypothecaire- of bedrijfsschuld van onbepaalde looptijd en waarop veelal nog nimmer was afgelost. Deze bedrijven zullen zeer zeker over eigen middelen beschikken. Dit kan men ook aannemen van een gedeelte van de bedrijven met een kleine schuldenlast.

onderzoek ingesteld naar de grootte van de schulden van de 178 belaste bedrijven in groep A (29% van het totale aantal in deze groep). In het algemeen ging de schuldbelasting een als toelaatbaar gestelde grens niet te boven; het merendeel van deze bedrijven had zelfs een belasting van minder dan de helft van hetgeen als toelaatbaar werd geacht.

Voorts kan nog worden opgemerkt, dat de meest voorkomende reden voor het ontstaan van schulden, of anders gezegd voor het opnemen van credieten, is, de overname of aankoop van het bedrijf, wanneer men bedrijfshoofd wordt. Daarnaast zijn uitbreiding of aankoop van de inventaris en de aankoop van het bedrijf door boeren, die reeds bedrijfshoofd waren (boedelscheiding), belangrijke oorzaken. Bezie men het voorkomen van schuld naar de juridische vormen van het grondgebruik, dan komen er naarmate het pachtelement sterker wordt, verhoudingsgewijze minder bedrijven met schuld voor. In de verschillende grootteklassen en de gemeenten van onderzoek was de verhouding van het aantal bedrijven zonder en met schuld ongeveer gelijk.

Het algemene beeld van de financiële positie der bedrijven is in het Randgebied - ook in vergelijking met andere gebieden - gunstig te noemen. Het overgrote deel der bedrijven moet in staat worden geacht om de bedragen, welke benodigd zijn voor een eventuele verbetering in de uitrusting en een eventuele intensivering, of te putten uit eigen middelen of te verkrijgen door het opnemen van crediet.

§ 6. D e a r b e i d s p r e s t a t i e.

Het is van zeer groot belang om een indruk te hebben van de hoeveelheid productiemiddelen (oppervlakten land en aantallen dieren), welke door de werkers op de bedrijven in de verschillende grootteklassen in het Randgebied worden bediend. Hiervoor moet men per gemeente en per grootteklasse over deze cijfers kunnen beschikken. Onder a zal de methode ter bepaling van de arbeidsprestatie en de gebruikswaarde van de volgens deze methode verkregen cijfers nader worden uiteengezet. Onder b volgt een globaal overzicht van de arbeidsprestatie in de gemeenten van onderzoek en in de grootteklassen. In verband met de lage arbeidsprestatie op de kleinste bedrijven en de hoge prestatie op de grote bedrijven wordt hieraan onder c en d aandacht besteed.

a. Methode ter bepaling van de arbeidsprestatie.

De moeilijkheid, waar men bij de bepaling van de arbeidsprestatie op stuit is, dat de voortbrenging van landbouwproducten op verschillende wijzen en in onderling verschillende verhouding geschiedt en meerdere categorieën arbeidskrachten bij de productie betrokken zijn.

De enige mogelijkheid om dit vraagstuk tot een bevredigende oplossing te brengen is gelegen in het onder één noemer brengen van enerzijds verschillende gewassen en diersoorten en anderzijds de verschillende categorieën arbeidskrachten.

Voor de gewassen en dieren is dit gedaan door de a r b e i d s - b e h o e f t e in uren te bepalen met behulp van arbeidsnormen, welke ontleend zijn aan de goed geleide bedrijven van ongeveer 15 ha

in de weidestrecken. Hierbij is de bestaande methode van werken geaccepteerd, maar de niet-economisch aangewende arbeid zoveel mogelijk geëlimineerd. Deze arbeidsnormen - aangeduid als *s t a n d a a r d - u r e n* - geven dus per gewas en diersoort de technisch benodigde hoeveelheid arbeid weer op de goed geleide bedrijven bij de stand van de bedrijfsvoering in het gebied van onderzoek 1). Het is mogelijk, dat men voor bedrijven, welke sterker gemechaniseerd zijn, met lagere arbeidsnormen moet werken, zoals in de loop van dit hoofdstuk zal blijken voor de bedrijven, welke een melkmachine in gebruik hebben. Per bedrijf kan men op deze wijze de totale arbeidsbehoefte in standaarduren bepalen.

Om de verschillende categorieën arbeidskrachten tot een bruikbare eenheid van arbeidsprestatie te herleiden wordt het begrip volwaardige arbeidskracht gebruikt 2). Dit komt overeen met een mannelijke arbeidskracht in de volproductieve leeftijd (tussen 20 en 60 jaar), die het gehele jaar in het bedrijf werkzaam is.

Door deling van het arbeidsaanbod (in volwaardige arbeidskrachten) op de arbeidsbehoefte (in standaarduren) kan men de arbeidsprestatie in standaarduren per volwaardige arbeidskracht berekenen, zowel per bedrijf als per grootteklasse en per gebied. De vraag rijst nu, welke betekenis deze arbeidsprestatie heeft voor het economisch-sociografisch onderzoek, waarbij in dit verband essentieel is, dat met groepen van bedrijven, d.w.z. met gemiddelde cijfers wordt gewerkt.

In de eerste plaats geeft de arbeidsprestatie een indruk van het fysische resultaat van de arbeid, welke door de werkers in de verschillende grootteklassen wordt geleverd. In de tweede plaats zal men zich afvragen in hoeverre de arbeidsprestatie per werker een maatstaf is voor het arbeidsinkomen, dus de netto-productie per werker. Het arbeidsinkomen is het product van het aantal standaarduren per werker maal het arbeidsinkomen per standaarduur. Het is hier niet de plaats om in te gaan op de verschillende aspecten van de factoren, welke invloed hebben op de totstandkoming van het arbeidsinkomen. Er wordt volstaan met het geven van de resultaten van een aantal weidebedrijven (tabel 14), waaruit blijkt, dat althans in de grootteklassen van de verschillende landbouwgebieden het aantal standaarduren per werker een vrij betrouwbare maatstaf is voor het arbeidsinkomen. De verschillen in het arbeidsinkomen per standaarduur in de grootteklassen van ieder landbouwgebied blijken nl. gering te zijn.

- 1) Een overzicht van de gebruikte normen en een verdere uiteenzetting hiervan kan men vinden in Bijlage I.
- 2) Hier wordt vooruitgelopen op de resultaten van § 9:
"Analyse van het arbeidsaanbod".

ARBEIDSINKOMEN PER STANDAARDUUR OP WEIDEBEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN PER LANDBOUWGEBIED^{x)}

Tabel 14.

Gebieden	Arbeidsinkomen per standaarduur (in gld)									
	<10 ha		10-15 ha		15-25 ha		>25 ha		Totaal	
	Aantal bedrij- ven	gld	Aantal bedrij- ven	gld	Aantal bedrij- ven	gld	Aantal bedrij- ven	gld	Aantal bedrij- ven	gld
Friesland Kleigebied	-	-	4	2,06	6	2,21	14	1,79	24	1,94
" Veengebied	2	1,54	3	1,47	11	1,58	28	1,61	44	1,59
N.-Holland Kleigebied	-	-	-	-	17	1,62	-	-	17	1,62
Z.-Holland Zelfkazend geb.	3	1,69	10	1,43	18	1,41	3	1,46	34	1,44
Z.-Holland Cons.melkgebied	-	-	3	1,42	21	1,52	5	1,33	29	1,47
Totaal	5	1,63	20	1,56	73	1,58	50	1,63	148	1,59

x) Boekjaar 1948/49; uitkomsten van weidebedrijven bij het L.E.I. in administratie

b. De arbeidsprestatie in de gemeenten van onderzoek.

Allereerst wordt in tabel 15 een overzicht gegeven van arbeidsaanbod, arbeidsbehoefte 1) en arbeidsprestatie in de gemeenten; het overzicht heeft alleen betrekking op de bedrijven in groep A.

ARBEIDSAANBOD, ARBEIDSBEHOEFTE EN ARBEIDSPRESTATIE NAAR GEMEENTEN

Groep A:

Tabel 15.

Gemeenten	Aan- tal be- drij- ven	Arbeidsbehoefte							Arbeidsaanbod			Arbeids- prestatie
		In standaard- uren		In % van het totaal					aantal volwaardige arbeidskrachten			aantal standaard- uren per volw. arbeids- kracht
		per be- drijf	per ha	voor rund- vee	voor var- kens	voor kip- pen	voor paar- den	voor de cult. gron- de	per ge- meen- drijf	per be- drijf	per 100ha cult. gron- de	
Lemsterland	156	7033	396	60,7	2,2	0,7	3,1	33,3	318,5	2,05	11,5	3444
Weststellingwerf	237	7656	425	59,6	3,5	0,7	3,3	32,9	541,6	2,29	12,7	3350
Kuinre	23	6470	391	63,9	1,0	0,2	3,6	31,3	42,3	1,84	11,1	3521
Blankenham	61	8025	413	61,2	2,8	0,4	3,0	32,6	138,9	2,28	11,7	3525
Blokzijl	34	7554	421	55,1	3,4	0,7	3,0	37,7	73,8	2,17	12,1	3480
Vollenhove	186	5518	426	53,1	4,9	1,9	3,4	36,7	324,7	1,75	13,5	3161
Totaal Randgebied	697	6934	416	58,5	3,4	0,9	3,3	34,0	1439,8	2,07	12,4	3357

- 1) Voor de bedrijven, welke een melkmachine in gebruik hebben, is een norm van 175 standaarduren per melkkoe aangenomen; voor de andere bedrijven is de norm gesteld op 225 standaarduren; zie ook Bijlage I. In totaal werden in het Randgebied 57 melkmachines gebruikt, welke als volgt over de gemeenten verdeeld zijn; Blokzijl 2, Blankenham 5, Lemsterland 17 en Weststellingwerf 33.

Men ziet uit de tabel, dat de onderlinge verschillen tussen de gemeenten - met uitzondering van Vollenhove - niet groot zijn. Wat de arbeidsbehoefte betreft, is het aantal standaarduren per ha het geringst in Kuinre en Lemsterland; het verschil met Vollenhove en Weststellingwerf, waar de bedrijfsvoering blijkens de cijfers het meest intensief is, is echter gering. De arbeidsbehoefte van de diverse bedrijfsonderdelen is in de vier Noordelijkste gemeenten ongeveer gelijk. In Vollenhove en in geringer mate ook in Blokzijl is de arbeidsbehoefte voor varkens en de cultuurgrond wat groter dan in de 4 andere gemeenten. Van de verschillen, welke er tussen de gemeenten bestaan t.a.v. het arbeidsaanbod, krijgt men de beste indruk door vergelijking van het aantal volwaardige arbeidskrachten per 100 ha cultuurgrond. In Vollenhove blijkt deze het grootst te zijn, nl. 13,5, waartegenover Kuinre staat met het geringste aantal, nl. 11,1. De arbeidsprestatie, welke resulteert uit de gegevens van arbeidsaanbod en arbeidsbehoefte, blijkt in Vollenhove met 3161 standaarduren per volwaardige arbeidskracht per jaar het geringst te zijn. In de andere gemeenten ligt de gemiddelde prestatie boven de 3400 standaarduren. Van de betekenis van deze prestatie krijgt men een indruk, indien men bedenkt, dat voor de gemengde bedrijven op de zandgronden als een bereikbare norm een prestatie van 2900 standaarduren is aangenomen en dat in de officiële arbeidsovereenkomsten (C.A.O.) is vermeld, dat van een arbeider-veeverzorger een prestatie van 3200 arbeidsuren verlangd kan worden.

Het zal duidelijk zijn, dat voor een juist inzicht in de arbeidsprestatie in het Randgebied bovenstaande cijfers niet voldoende zijn. Een differentiatie naar de grootteklassen is noodzakelijk, zoals in tabel 16 voor de bedrijven in groep A van alle gemeenten tezamen is geschied.

In de eerste plaats blijkt de arbeidsbehoefte per ha op de kleinere bedrijven aanzienlijk hoger te zijn, dan op de grotere; op de bedrijven van 1-5 ha gemiddeld ruim 500 standaarduren tegenover ongeveer 360 op de bedrijven van >30 ha. De arbeidsbehoefte voor het rundvee is in alle bedrijven nagenoeg gelijk; varkens en kippen daarentegen vragen op de kleinere bedrijven een groter deel van de totale arbeidsbehoefte dan op de grotere, terwijl de verzorging van de cultuurgrond met het groter worden der bedrijven een groter percentage van de totale arbeidsbehoefte blijkt op te eisen. Wat het arbeidsaanbod betreft, ziet men, dat in de grootteklasse 1-5 ha gemiddeld 1,01 volwaardige arbeidskracht aanwezig is tegenover gemiddeld 3,24 op de bedrijven >30 ha, dus ongeveer driemaal zoveel. De arbeidsbehoefte daarentegen neemt toe van 2000 standaarduren op de 1-5 ha bedrijven tot gemiddeld 13.500 op de grootste bedrijven; dus ongeveer zevenmaal zoveel. Hieruit kan men concluderen, dat de arbeidsprestatie op de grotere bedrijven belangrijk hoger moet zijn dan op de kleinere, zoals uit de tabel ook blijkt. Naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt, wordt de arbeidsprestatie per volwaardige arbeidskracht groter, van ongeveer 2000 standaarduren op de bedrijven van 1-5 ha tot ruim 4000 standaarduren op de bedrijven >30 ha.

ARBEIDSBEOEFTE, ARBEIDSAANBOD EN ARBEIDSPRESTATIE NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 16.

Groot- teklas- sen in ha	Aantal bedrij- ven	Arbeidsbehoefte							Arbeidsaanbod			Arbeids- prestatie	
		In standaarduren		In % van het totaal					Aantal volwaardige arbeidskrachten			Aantal standaarduren per volwaard. arbeidskracht	
		per bedrijf	per ha	voor rond- vee	voor var- kens	voor kippen	voor paar- den	v/d cult. grond	per klasse	per bedrijf	per 100ha cult. grond	Rand- gebied N.O.P.	13 ge- meenten op de Zandgr.
1-2)													
2-3)	6	1630	631	51,9	4,9	15,3	1,5	26,4	3,5	0,59	22,9	2763	1194
3-4)	10	1882	532	61,9	4,1	1,1	2,4	30,5	10,6	1,06	30,0	1772	1484
4-5)	17	2201	483	56,9	2,9	6,7	1,6	31,8	19,3	1,14	24,9	1938	1695
5-6)	23	2882	526	57,5	5,4	3,2	3,8	30,1	27,6	1,20	21,9	2405	1840
6-7)	43	3257	507	57,8	3,7	6,2	3,0	29,3	57,9	1,35	21,0	2420	1943
7-8)	45	3517	475	56,5	6,5	2,4	3,5	31,1	62,0	1,38	18,6	2553	2098
8-9)	19	4120	492	58,7	4,7	2,2	3,8	30,5	27,9	1,47	17,5	2807	2132
9-10)	36	4240	450	60,5	3,1	0,6	3,6	32,2	53,8	1,40	15,9	2837	2267
10-12)	63	4958	456	59,7	3,7	1,7	3,6	31,3	165,2	1,67	15,3	2970	2259
12-15)	85	5955	444	59,8	3,5	0,9	3,4	32,3	158,1	1,66	13,9	3202	2428
15-20)	135	7320	422	58,4	3,7	0,6	3,6	33,7	294,9	2,18	12,6	3351	2639
20-25)	87	9218	413	59,3	3,4	0,3	3,0	33,9	227,7	2,62	11,7	3522	2841
25-30)	60	10782	397	57,9	2,9	0,4	3,2	35,6	170,9	2,85	10,5	3786	3189
30-40)	50	12508	376	58,1	2,3	0,2	2,9	36,6	157,5	3,15	9,5	3971)	3464
> 40)	18	16133	339	56,6	2,0	0,1	2,6	38,6	62,9	3,49	7,3	4618)	
Totaal	697	6934	416	58,5	3,4	0,9	3,3	34,0	1439,8	2,07	12,4	3357	2279
1-5)	33	2001	514	57,6	3,6	6,4	1,8	30,6	33,5	1,01	26,1	1973	1504
5-10)	166	3588	483	58,2	4,6	2,9	3,5	30,8	229,2	1,38	18,6	2599	2058
10-15)	148	5531	448	59,8	3,6	1,2	3,5	31,9	263,2	1,78	14,4	3109	2352
15-20)	135	7320	422	58,4	3,7	0,6	3,6	33,7	294,9	2,18	12,6	3351	2639
20-30)	147	9856	406	58,6	3,2	0,4	3,1	34,7	398,6	2,71	11,1	3635	2941
>30)	68	13468	363	57,6	2,2	0,2	2,8	37,3	220,4	3,24	8,7	4156	3464

In de laatste kolom van tabel 16 is de arbeidsprestatie vermeld van de bedrijven in de overeenkomstige grootteklassen op de zandgronden. In alle grootteklassen in het Randgebied blijkt de arbeidsprestatie per volwaardige arbeidskracht aanzienlijk hoger te zijn. Op de Zandgronden bereiken de bedrijven in de grootteklasse 20-30 ha een gemiddelde arbeidsprestatie van ongeveer 2900 standaarduren; in het Randgebied komen de 10-15 ha bedrijven reeds op een gemiddelde prestatie van 3100. Niet alleen ligt het absolute niveau van de arbeidsprestatie in het Randgebied hoger, maar ook is de spreiding van de bedrijven over de grootteklassen hier gunstiger dan op de Zandgronden. Van alle A-bedrijven in het eerste gebied is bijna 30% kleiner dan 10 ha; dit percentage is voor de Zandgronden ruim 60%. Het kleine-boerenvraagstuk is in het Randgebied, zowel wat de

onderlinge verhouding van het aantal grote en kleine bedrijven, als wat het absolute niveau van de arbeidsprestatie op de kleine bedrijven betreft, veel minder ernstig dan op de Zandgronden.

Tenslotte volgt nog een overzicht van de arbeidsprestatie in de verschillende grootteklassen per gemeente. In verband met de geringe aantallen bedrijven in bepaalde grootteklassen diene men zeer voorzichtig te zijn met het trekken van conclusies.

DE ARBEIDSPRESTATIE NAAR GROOTTEKLASSEN EN GEMEENTEN

Groep A.
Tabel 17.

Gemeenten	Grootteklassen											
	1-5 ha		5-10 ha		10-15 ha		15-20 ha		20-30 ha		>30 ha	
	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie	Aan- tal bedr.	Arb. pres- tatie
Lemsterland	6	2663	31	2883	37	3332	32	3321	29	3487	21	4043
Woststellingwerf	8	1921	55	2519	43	2968	38	3370	66	3558	27	4114
Kuifre	-	-	6	2754	6	3710	4	3118	5	3835	2	4126
Blankenham	1	1598	7	2878	13	2985	15	3352	14	3852	11	3991
Blokzijl	1	1290	6	2467	6	3019	8	3460	10	3984	3	4304 x)
Vollenhove	17	1913	61	2511	43	3084	38	3861	23	3806	4	5382 x)
Totaal Randgebied	33	1973	166	2599	148	3109	135	3351	147	3635	68	4156

x) De arbeidsprestatie op de bedrijven > 30 ha in Blokzijl en Vollenhove is onwaarschijnlijk hoog en wordt vermoedelijk veroorzaakt door foutieve opgaven bij de enquête. Omdat de invloed van deze bedrijven op het gemiddelde van de betreffende gemeenten gering is, zijn de cijfers in alle tabellen opgenomen.

c. De arbeidsprestatie op de grote bedrijven (>20 ha).

Men zal zich afvragen op welke wijze de zeer hoge arbeidsprestatie, welke op de bedrijven van omstreeks 20 ha en groter bereikt wordt, is te verklaren.

Men kan aannemen, dat het arbeidsaanbod juist is opgenomen, gezien de zeer geringe spreiding van het aantal volwaardige arbeidskrachten per oppervlakte eenheid in deze bedrijven (zie ook de noot bij tabel 17). De losse arbeidskrachten, die vooral door de grotere bedrijven in de periode van de topdrukke worden aangetrokken, kunnen echter voor een groter percentage volwaardigheid geteld worden, dan bij de berekening is geschied, omdat tijdens de topdrukke in de hooibouw de arbeidstijden veel langer zijn dan in het andere gedeelte van het jaar 1). De cijfers over de arbeidsprestatie worden daardoor in te gunstige zin beïnvloed. Daarnaast is het feit,

1) Indien een losse arbeider bv. 2 maanden op een bedrijf werkt, wordt hij gerekend voor 1/6 volwaardige arbeidskracht; hierbij wordt dus aangenomen, dat de arbeidsprestatie in alle maanden van het jaar even hoog is. In werkelijkheid is dit niet het geval; tijdens de topdrukke in de zomer wordt veel harder en langer gewerkt dan in de winterperiode. De arbeider is hierdoor in feite niet voor 1/6 volwaardig, maar bv. voor 1/5 of nog meer.

dat de grote bedrijven gebruik maken van losse arbeidskrachten, die in de winter worden afgestoten, van groot belang ter verklaring van het verschil in arbeidsprestatie tussen grote en kleine bedrijven. Het kleine gezinsbedrijf kan immers de lasten van de overvloedige arbeid in de winter niet op de maatschappij afwentelen, zoals de grote bedrijven; deze moeten door het bedrijf worden opgevangen, hetgeen de arbeidsprestatie uiteraard doet dalen.

Wat betreft de arbeidsbehoefte, staat het wel vast, dat de normen voor de verschillende bedrijfsonderdelen op de grote bedrijven in het Randgebied enigszins lager dienen te liggen dan op de kleine bedrijven. De mechanisatiegraad is er hoger en in verband met het in feite bestaande arbeidstekort is ook de verzorging van bijv. het grasland minder dan op de kleine bedrijven. Ook bieden de werkzaamheden op de grote bedrijven wat meer mogelijkheden tot arbeidsverdeling. Een en ander is oorzaak, dat het aantal standaarduren per werker op deze bedrijven zeer hoog is.

Zoals hierboven is opgemerkt en ook in de paragraaf over de structuur van de landbouw meermalen ter sprake is gebracht, bestaat op de grote bedrijven in het Randgebied een arbeidstekort. Hetzelfde verschijnsel treft men ook in de andere weidegebieden aan. In het Randgebied heeft dit echter scherpere vormen aangenomen, doordat vele landarbeiders uit dit gebied thans in de Noord-Oostpolder werken. Het is niet te verwachten, dat dit arbeidstekort in de toekomst minder zal worden. Het beroep van melkknecht oefent weinig aantrekkingskracht uit; in ieder geval minder dan het arbeider zijn op de akkerbouwbedrijven. Het is zeer waarschijnlijk, dat de Noord-Oostpolder hierdoor vele tijdelijke arbeidskrachten uit het Randgebied permanent zal gaan vasthouden. Bovendien is, volgens enkele met de plaatselijke toestanden goed op de hoogte zijnde personen, het aantal behoorlijke arbeiderswoningen onvoldoende en zijn deze woningen vaak op te grote afstand van de bedrijven gelegen. Dit zou mede van invloed zijn op het bestaande tekort aan landarbeiders op de grote bedrijven. Dit arbeidstekort nu heeft belangrijke consequenties ten aanzien van de bedrijfsvoering. Er is o.a. gewezen op het handhaven van de Friese methode bij de inkuiling van gras, de meer extensieve benutting van het grasland, de geringe ontwikkeling van de varkenshouderij en de moeilijkheden voor de grotere bedrijven, welke over bouwland beschikken, om meer voederbieten in het bouwplan op te nemen (Vollenhove). In het algemeen heeft dit arbeidstekort dus een meer extensieve bedrijfsvoering ten gevolge. Daarnaast zal in § 8 blijken, dat op de grotere bedrijven de afvloeiing van de zoons uit de landbouw te gering is; dit staat waarschijnlijk voor een deel in verband met het bestaande arbeidstekort. Het vaststellen van het arbeidstekort op de bedrijven van ongeveer 20 ha en groter is van belang in verband met het arbeidsoverschot op de kleine bedrijven, zoals hieronder zal blijken.

d. De arbeidsprestatie op de kleine bedrijven.

Zoals hiervoor (tabel 16) is gebleken, is de arbeidsprestatie op de kleine bedrijven in het algemeen te laag. De vraag rijst nu, welke mogelijkheden het kleine bedrijf ten dienste staan om de arbeidsprestatie tot een redelijk niveau op te voeren.

Benadert men dit probleem van de zijde van de arbeidsbehoefte, dan kan de behoefte - zoals in § 4 is aangetoond - nog belangrijk

vergroot worden. Wij behoeven op dit punt hier niet meer in te gaan, maar kunnen volstaan met te wijzen op het feit, dat in dit opzicht de grotere bedrijven over meer mogelijkheden beschikken dan de allerkleinste, omdat de arbeidsbehoefte per ha op deze bedrijven nog geringer is.

Over de tweede mogelijkheid om de arbeidsprestatie te vergroten, nl. een vermindering van het arbeidsaanbod, kan het volgende gezegd worden. Normaal kan het arbeidsaanbod niet dalen beneden het sociale minimum van het aanbod, dat wil zeggen elk bedrijf moet tenminste plaats bieden aan een man en een vrouw, dus aan tenminste één volwaardige arbeidskracht. Stelt men zich op het standpunt, dat men niet meer dan één zoon als opvolger op het bedrijf houdt, dan zal het aantal arbeidskrachten fluctueren van 1 (in de eerste fase van de gezinscyclus) tot 2 (wanneer de zoon volledig op het bedrijf meewerkt). Beziat men in verband hiermede het arbeidsaanbod op de kleine bedrijven (tabel 16), dan blijkt ook inderdaad het arbeidsaanbod niet te dalen beneden het sociale minimum, met uitzondering van de enkele bedrijven in de grootteklasse 1-3 ha.

Beziat men de kleine bedrijven tegen de achtergrond van het sociale minimum van het arbeidsaanbod en de mogelijkheden van de vergroting van de arbeidsbehoefte, dan komt men tot de conclusie, dat een bedrijfsgrootte van ongeveer 6 ha voor het Randgebied in het algemeen als de minimum grootte vastgesteld kan worden. De arbeidsbehoefte van bedrijven van ongeveer 6 ha zou door een geringe intensivering (1 koe méér) opgevoerd kunnen worden tot rond 3300 standaarduren per bedrijf, zoals uit tabel 16 blijkt. Dit is voldoende om het aantal volwaardige arbeidskrachten, dat overeenkomt met het sociale minimum van het aanbod, dus 1 tot 1,3, een redelijke prestatie te laten leveren 1).

Met nadruk wordt erop gewezen, dat een bedrijfsgrootte van 6 ha niet voldoende is om ook de fluctuaties in de gezinsgrootte op te vangen, d.w.z. ook de zoon, die bestemd is als opvolger, voldoende werk te geven. Een bedrijfsgrootte van ongeveer 6 ha moet dus worden opgevat als de minimum oppervlakte. De consequentie hiervan is, dat men ook het arbeidsaanbod op deze bedrijven moet beperken tot het sociale minimum. aangezien anders de arbeidsprestatie, gemeten in standaarduren, aanzienlijk zou dalen. Dit betekent, dat de opvolger tijdelijk elders emplooi moet vinden.

1) Uit de paragrafen 7 en 9 blijkt, dat vooral op de kleinere bedrijven een groot gedeelte van de vrouwen op het bedrijf meewerkt, gemiddeld ongeveer 3 uur per dag. Als minimum van aanbod wordt dan ook aangenomen ongeveer 1,3 volwaardige arbeidskracht. Tijdelijk - bv. in de periode van de jonge kinderen - zal dit aanbod kunnen dalen tot 1 volwaardige arbeidskracht.

In dit verband herinneren wij aan hetgeen hiervoor is gezegd over het arbeidstekort op de grote bedrijven. Gezien de verhouding van het aantal kleine bedrijven ten opzichte van het aantal grotere moet hierin een gunstige gelegenheid worden gezien om een tijdelijke afvloeiing van de kleine bedrijven te bewerkstelligen. Anderzijds is er in de naaste toekomst in de Noord-Oostpolder een bepaalde opnamecapaciteit van arbeidskrachten te verwachten, zodat de zoons van de kleine bedrijven ook in deze richting tijdelijk kunnen uitwijken. Wij willen er op wijzen, dat het tijdelijk werken op een ander bedrijf van de zoons, die later bedrijfshoofd worden, in Nederland nog te weinig ingang heeft gevonden. In Denemarken bijv. is het gebruikelijk, dat deze zoons na de landbouwschool gedurende een groot aantal jaren op bedrijven in andere delen van het land werken. Behalve een ruimere algemene ontwikkeling heeft dit ook een verhoging van het peil van de landbouwtechnische kennis tot gevolg en bovendien zijn deze zoons, wanneer zij eenmaal bedrijfshoofd zijn, veel beter toegankelijk voor nieuwe methoden.

Er wordt hier tenslotte nog bij aangetekend, dat op de zandgronden een oplossing in bovenbedoelde zin van het arbeidsoverschot op de kleine bedrijven niet mogelijk is. Het aantal kleine bedrijven is er veel groter dan in het Randgebied - 62% der bedrijven is

<10 ha -, zodat slechts een klein gedeelte van de zoons op deze bedrijven tijdelijk op de grote bedrijven kan gaan werken.

Op de mogelijkheden voor de groep bedrijven van 1 tot 6 ha, welke kleiner zijn dan de wenselijk geachte minimum-bedrijfs grootte, komen wij in hoofdstuk VI nader terug. Hier zij slechts geconstateerd, dat voor de kleine bedrijven van 6 ha en groter het arbeidsoverschot, dat veroorzaakt kan worden door de aanwezigheid van een opvolger, geen probleem b e h o e f t te zijn.

C o n c l u s i e s .

- 1.a. De a r b e i d s b e h o e f t e is voor de verschillende bedrijfsonderdelen in bijna alle grootteklassen gelijk. Op de kleinste bedrijven vragen varkens en kippen een iets groter deel van de totale arbeidsbehoefte dan op de grotere, terwijl de cultuurgrond op de grotere bedrijven een wat groter deel van de totale behoefte opeist dan op de kleinere.
- b. De arbeidsbehoefte in standaarduren per ha daalt van ruim 500 op de 1-5 ha bedrijven tot ongeveer 360 op de bedrijven >30 ha.
- c. De regionale verschillen in de arbeidsbehoefte van de bedrijfs-onderdelen zijn niet groot; in Vollenhove en Blokzijl vraagt de cultuurgrond iets meer van de totale arbeidsbehoefte dan in de andere gemeenten. Het grootste aantal standaarduren per ha vindt men in Weststellingwerf en Vollenhove (425) en het geringste aantal in Kuinre (390); de onderlinge verschillen zijn niet groot.

- 2.a. Het arbeidsaanbod per 100 ha daalt van 26 volwaardige arbeidskrachten op de 1-5 ha bedrijven tot bijna 9 op de bedrijven >30 ha.
 - b. Per bedrijf stijgt het arbeidsaanbod in dezelfde grootteklassen van 1 tot 3,2.
 - c. Per 100 ha cultuurgrond bestaan er tussen de gemeenten vrij grote verschillen wat betreft het aantal volwaardige arbeidskrachten; in Kuinre is dit het geringst en in Vollenhove en Weststellingwerf het grootst.
- 3.a. De arbeidsprestatie in standaarduren per volwaardige arbeidskracht is op de 1-5 ha bedrijven bijna 2000, in de grootteklassen van 5-10 en 10-15 ha resp. 2600 en 3100 om verder toe te nemen tot ruim 4000 op de grootste bedrijven.
 - b. Regionaal gezien is de gemiddelde arbeidsprestatie het laagst in Vollenhove, nl. 3150 standaarduren; de andere gemeenten liggen op een niveau van ongeveer 3350 tot ruim 3500.
4. Op de grote bedrijven wordt een hoge arbeidsprestatie bereikt, doordat ten gevolge van het bestaande arbeidstekort lang wordt gewerkt en ook de losse arbeidskrachten, die in de hooibouw worden aangetrokken, een zeer hoge prestatie leveren. Het arbeidstekort heeft anderszijds een minder goede verzorging van het grasland tot gevolg, waardoor de melkveebezetting ook geringer moet zijn en de bedrijfsvoering minder intensief is dan op de kleine bedrijven.
- 5.a. De lage arbeidsprestatie op de kleinste bedrijven vindt zijn oorzaak in het te grote arbeidsaanbod, dat niet beneden het sociale minimum kan dalen, d.i. per bedrijf ruim 1 volwaardige arbeidskracht.
 - b. In verband met dit sociale minimum van het aanbod is het voor het bereiken van een behoorlijke arbeidsprestatie in het algemeen noodzakelijk, dat de minimum bedrijfsgrootte op ongeveer 6 ha wordt gesteld. Dit komt overeen met een arbeidsbehoefte van ongeveer 3300 standaarduren per bedrijf.
 - c. Bedrijven van deze grootte zijn echter niet in staat om de fluctuatie in de gezinsgrootte op het bedrijf zelf op te vangen. Wil men de arbeidsprestatie op een redelijk niveau handhaven, dan zullen de opvolgers op deze bedrijven tijdelijk, nl. in de periode tussen het verlaten van de school en het tijdstip, dat zij bedrijfshoofd worden, elders emplooi moeten vinden. Hiertoe opent het arbeidstekort op de grote bedrijven de gelegenheid, evenals de in de toekomst te verwachten vraag naar agrarische arbeidskrachten in de Noord-Oostpolder.

§ 7. De stand van de agrarische bevolking.

Thans zullen enkele sociale verschijnselen met betrekking tot de agrarische bevolking in het Randgebied gequantificeerd worden. De cijfers, welke vermeld worden, hebben uitsluitend betrekking op de groep der zuivere boeren (A); de aantallen in de groepen B en C zijn zo klein, dat een vergelijking met groep A niet verantwoord is.

De gemiddelde leeftijd van de boeren in groep A is 47,5 jaar; naarmate de bedrijven kleiner worden, stijgt echter de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden. Dit verschijnsel kan van belang geacht worden, omdat de instelling van de jongere boeren tegenover verschillende aspecten van het maatschappelijk leven veelal een andere is dan die van de oudere. In de grootteklasse van 1-5 ha is 40% der bedrijfshoofden ouder dan 60 jaar; voor de grootteklassen 5-10 ha en >10 ha zijn deze percentages resp. 23% en 14%. Naar gemeenten bezien, blijkt de veroudering van de bedrijfshoofden in Vollenhove het sterkst te zijn voortgeschreden.

Het grootste percentage ongehuwde bedrijfs-hoofden (24%) en weduwnaars (12%) treft men aan in de grootteklasse 1-5 ha; in de andere grootteklassen is het aantal gehuwde bedrijfshoofden steeds groter dan 83%. Voor de afzonderlijke gemeenten is dit percentage steeds groter dan 85%, met uitzondering van Vollenhove, waar 77% van de bedrijfshoofden thans gehuwd is.

Het gemiddelde kindertal van de A-boeren is ruim 3 per gezin. Er blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen bedrijfsgrootte en kindertal; de boeren op de grotere bedrijven hebben meer kinderen. Naar gemeenten bezien hebben de boeren in Vollenhove meer kinderen dan die in de andere gemeenten; het gemiddelde kindertal is hier nl. 3,5 per gezin. Dit houdt verband met het grote percentage Gereformeerden in deze gemeente.

Van de 577 zoons van 15 jaar en ouder zijn er 352 nog thuis inwonend, terwijl er 225 het ouderlijk huis verlaten hebben.

Van de inwonende zoons werkt het merendeel in de landbouw, nl. 89%; voorts 4% in de nijverheid, 1% in handel, verkeer en overige beroepen, terwijl 6% geen beroep heeft; dit zijn vnl. schoolgaande jongens. Van degenen, die in de landbouw werken, zijn weer de meesten geheel in het ouderlijk bedrijf werkzaam (74%); daarnaast is er een groep, die gedeeltelijk thuis werkt en gedeeltelijk op het bedrijf van een ander (16%) en een aantal inwonende zoons, dat als boerenknecht of landarbeider in agrarische loondienst is (9%). Wij merken hierbij op, dat deze laatste categorie bijna geheel afkomstig is van de bedrijven, kleiner dan 10 ha. Naar gemeenten bezien zijn het vooral Vollenhove en in mindere mate ook Weststellingwerf, waar dit verschijnsel voorkomt. In Vollenhove is bovendien een groter percentage van de in de landbouw werkzame zoons slechts gedeeltelijk op het ouderlijk bedrijf.

Van de 225 uitwonende zoons van 15 jaar en ouder werkt 56% in de landbouw (waarvan ongeveer de helft als zelfstandige boer), 9% in de nijverheid (waarvan een derde deel zelfstandig),

4% in handel en verkeer, 9% in de overige beroepen, terwijl 22% geen beroep heeft; dit zijn voornamelijk dienstplichtige militairen. Men ziet, dat onder de uitwonende zoons een groter percentage in beroepen buiten de landbouw werkzaam is dan onder de inwonende zoons. De uitwonende zoons zijn in doorsnee ook ouder en meestal gehuwd.

Van het t o t a a l a a n t a l z o o n s van 15 jaar en ouder in de groepen A en B zijn er 483 in de landbouw werkzaam en 171 er buiten of resp. 74% en 26%. Van deze 171 zoons zijn er 133 direct na de leerplichtige leeftijd en 38 op latere leeftijd naar beroepen buiten de landbouw afgevloeid. De beroepsveranderingen vinden overigens vnl. binnen de agrarische sector plaats; slechts in enkele gevallen werkt men eerst buiten de landbouw om daarna weer in de landbouw terug te keren.

§ 8. A f v l o e i i n g e n g e n e r a t i e d r u k.

a. Afvloeiing.

Onder afvloeiing wordt verstaan het wegtrekken uit de landbouw van zoons van grondgebruikers. In onderstaande tabel geven wij de hierop betrekking hebbende percentages voor de zoons in de groepen A en B.

AFVLOEIINGSPERCENTAGES DER IN- EN UITWONENDE BOFRENZOONS NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A,B en A+B

Tabel 18.

Grootteklas- sen in ha	Inwonende zoons ≥ 15 jaar			Uitwonende zoons ≥ 15 jaar			In- en uitwonende zoons ≥ 15 jaar		
	A	B	A+B	A	B	A+B	A	B	A+B
1-5	20	18	19	50	60	54	39	38	39
5-10	17	31	20	36	82	45	24	52	30
>10	9	11	9	46	91	49	23	41	24
Totaal	11	20	12	44	78	48	24	44	26

Duidelijk blijkt het grote verschil tussen de inwonende zoons en de uitwonende, die het ouderlijk huis, meestal door huwelijk reeds verlaten hebben. Slechts 12% van alle inwonende zoons was op het ogenblik van de enquête niet in de landbouw werkzaam. In aanmerking genomen, dat zich onder dezen nog een aantal schoolgaanden en invaliden bevindt, kunnen wij met zekerheid vaststellen, dat de afvloeiing direct na de leerplichtige leeftijd zeer gering is.

Het afvloeiingspercentage van de uitwonende zoons 1) kunnen wij

1) Onder de uitwonende zoons bevinden zich 40 dienstplichtige militairen. Laten wij deze categorie buiten beschouwing, dan daalt het afvloeiingspercentage aanmerkelijk, bv. voor het gehele Randgebied (A+B) van 48 tot 39%.

als uiteindelijke afvloeiing van boerenzoons uit de landbouw beschouwen. Deze bedraagt voor het gehele Randgebied 48%. Of deze groot genoeg is, zullen wij hieronder zien, wanneer de generatiedruk aan de orde komt. Wij kunnen echter reeds vaststellen, dat de afvloeiing - in het bijzonder voor de inwonende zoons - op de kleine bedrijven groter is dan op de grotere. Voor de delen van het Randgebied zij met betrekking tot de uiteindelijke afvloeiing nog opgemerkt, dat Lemsterland met 43% het laagst staat en de drie gemeenten Kuinre, Blankenham en Blokzijl met 59% het hoogst.

b. Generatiedruk.

Onder generatiedruk wordt verstaan de verhouding van enerzijds het aantal op een bedrijf wachtende boerenzoons en anderzijds het aantal bedrijfshoofden, dat gerekend kan worden af te vallen. Gemiddeld worden de opvolgers in het Randgebied op ongeveer 30-jarige leeftijd bedrijfshoofd. D.w.z. dat er per jaar 1/15 van de geheel in het ouderlijk bedrijf werkzame boerenzoons zelfstandig boer dienen te worden, omdat de zoons, afgezien van een verdere agrarische opleiding, op 15-jarige leeftijd in het ouderlijke bedrijf worden opgenomen. Verder blijkt uit de practijk, dat de boeren van 60 jaar en ouder over 10 jaar voor het allergrootste deel zijn uitgeschakeld en dat het aantal, dat dan nog volledig bedrijfshoofd is, ongeveer gelijkgesteld kan worden aan het aantal, dat op een jongere leeftijd dan 60 jaar door de dood of anderszins aan het bedrijf is ontvallen.

De generatiedruk is nu de verhouding van het aantal inwonende zoons, dat geheel in het ouderlijk bedrijf werkzaam is, gedeeld door 15 en het aantal bedrijfshoofden van 60 jaar en ouder gedeeld door 10. Dit verhoudingsgetal is geen exact cijfer, doch het geeft bij benadering aan of het aantal boerenzoons, dat uit de landbouw wegtrekt, groot genoeg is. Is de generatiedruk gelijk aan 1, dan is de afvloeiing juist voldoende; is hij kleiner dan 1, dan zal er in de toekomst een tekort aan opvolgende boerenzoons zijn; in het tegengestelde geval treedt een overschot op.

Wij geven hier alleen de cijfers voor groep A, omdat de aantallen in de groepen B en C zó klein zijn, dat aan de uitkomsten geen betekenis gehecht kan worden.

GENERATIEDRUK NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN.

Groep A.

Tabel 19.

Grootte- klassen in ha	Weststel- lingwerf	Lemster- land	Drie gemeenten	Vollenhove	Totaal Randgebied
1-5	0,3	0,0	0,7	0,0	0,1
5-10	0,4	1,1	0,5	0,5	0,5
10-15	2,7	0,8	1,0	1,1	1,3
15-20	0,9	5,0	1,7	1,6	1,8
20-30	2,1	2,3	3,3	3,0	2,4
>30	3,3	zeer groot	2,0	1,7	3,7
Totaal	1,37	1,93	1,53	0,91	1,3

Men ziet uit d e tabel, dat de generatiedruk op de bedrijven, kleiner dan 10 ha, minder is dan 1, hetgeen betekent, dat op vele van deze bedrijven thans geen opvolgers zijn. De mogelijkheid bestaat dus, dat enige van deze bedrijven in de naaste toekomst zullen verdwijnen, indien de thans afgevloede zoons van deze bedrijven niet terugkeren en indien deze bedrijven niet worden overgenomen door anderen. Op de grotere bedrijven neemt de generatiedruk sterk toe; de afvloeiing van boerenzoons op deze bedrijven is te gering en daardoor is de mogelijkheid van splitsing van deze bedrijven nog altijd aanwezig.

§ 9. A n a l y s e v a n h e t a r b e i d s a a n b o d.

In verband met de verschillende categorieën arbeidskrachten, die op de bedrijven voorkomen, is het noodzakelijk, dat deze categorieën tot eenzelfde eenheid worden omgerekend. Hiertoe wordt het begrip volwaardige arbeidskracht gebruikt. Dit komt overeen met een mannelijke arbeidskracht in de volproductieve leeftijd (tussen 20 en 60 jaar), die het gehele jaar op het bedrijf werkzaam is.

Mannen. Voor de waardering van de mannelijke arbeidskrachten in verband met de leeftijd zijn de volgende normen aangehouden, waarbij een volwaardige arbeidskracht op 100% is gesteld;

15-17 jaar;	70%
18-19 "	; 90%
20-59 "	; 100%
60-69 "	; 70%
≥ 70 "	; 10%

Naast de leeftijd is ook de arbeidsduur van belang voor het bepalen van het percentage volwaardigheid. Het tijdelijk meewerken is gevraagd in uren per dag, dagen per week en weken per jaar en het resultaat is omgerekend. Dit is in het bijzonder van belang voor de B-bedrijfshoofden, die een deel van hun arbeidstijd aan het nevenberoep besteden en voor de C-bedrijfshoofden, die slechts een geringe tijd in de landbouw werkzaam zijn. Uit de normen voor de leeftijd en de opgaven over de duur van het meewerken in het bedrijf kon dus voor elke mannelijke arbeidskracht het percentage volwaardigheid worden vastgesteld.

Vrouwen. Voor elk uur per dag gedurende het gehele jaar, dat meisjes en vrouwen in het bedrijf meewerken, is 10% van een volwaardige arbeidskracht in rekening gebracht.

Voor de berekening van het percentage volwaardigheid en het aandeel in de totale landbouwwerkzaamheden zijn zeven categorieën arbeidskrachten onderscheiden (zie tabel 20).

PERCENTAGE VOLWAARDIGHEID EN AANDEEL IN DE TOTALE LANDBOUWWERKZAAMHEDEN

Groep A.
Tabel 20.

	Mannelijke bedrijfs- hoofden	Medew. echtgen. vrouw. bedrijfs- hoofden	Mede- werken- de zoons	Mede- werken- de dochters	Inwonende familieleden		Inwonend personeel		Uitwo- nende arbeiders.	Totaal mannen	Totaal vrouwen
					M	V	Knechts	Dienst- boden			
Percentage vol- waardigheid	92,8	31,1	82,7	35,6	84,6	35,0	89,4	36,2	45,6	75,2	32,8
Procentueel aandeel in de tot. landbouw- werkzaamheden	43,5	7,4	17,4	3,9	3,3	0,6	5,5	0,9	17,5	86,8	13,2

De cijfers in de tabel laten zien, dat het percentage volwaardigheid van de vrouwelijke arbeidskrachten meer dan 30 bedraagt; dit betekent, dat de vrouwen ruim 3 uur per dag op de bedrijven werkzaam zijn en dat een vrouwelijke agrarische beroepspersoon ongeveer overeenkomt met éénderde volwaardige, mannelijke beroepspersoon. Wat betreft de echtgenoten van de mannelijke bedrijfshoofden zij hier aangetekend, dat 55% van hen op het bedrijf blijkt mee te werken. Voor de mannelijke arbeidskrachten kan de arbeidsduur niet direct uit het percentage volwaardigheid bepaald worden, omdat hierin ook een reductie voor de leeftijd is opgenomen. Voorts blijkt uit de tabel, dat de arbeidskrachten uit het gezin meer dan 70% van de totale werkzaamheden voor hun rekening nemen.

Naar gemeenten bezien, houden de verschillen, welke er t.a.v. bovenstaande cijfers bestaan, voornamelijk verband met het verschil in de gemiddelde bedrijfsgrootte tussen de gemeenten. Waar een groot aantal kleine bedrijven voorkomt (Vollenhove) zal bv. het aandeel van de gezinsarbeid in de totale werkzaamheden vanzelfsprekend ook groot zijn. De regionale verschillen in de gemiddelde volwaardigheidspercentages en in het aandeel in de totale landbouwwerkzaamheden zijn echter niet van die aard, dat zij bijzondere aandacht verdienen. Dit geldt ook voor de toeneming van het percentage volwaardigheid, naarmate de bedrijven groter worden. Het is nl. een normaal verschijnsel, dat op de grotere bedrijven de dochters langer werken en er meer vaste arbeiders aanwezig zijn dan op de kleinere. Voorts gaan de zoons op de grotere bedrijven niet tijdelijk ergens anders werken, maar blijven het gehele jaar op het ouderlijk bedrijf.

Het aandeel in de totale landbouwwerkzaamheden loopt voor de categorieën arbeidskrachten in de verschillende grootteklassen sterk uiteen; de cijfers laten wij hieronder volgen.

PROCENTUEEL AANDEEL IN DE LANDBOUWWERKZAAMHEDEN VAN DE VERSCHILLENDE
VOLWAARDIGE ARBEIDSKRACHTEN NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 21.

Grootteklas- sen in ha	Bedrijfs- hoofden en echt- genoten	Inwonende kin- deren	Inwonende fami- lieleden	Totaal gezins- arbeid	Inwonend personeel	Uitwo- nende ar- beiders	Totaal vreemde arbeid	Totaal mannen	Totaal vrouwen
1 - 5	83,4	7,8	7,5	98,6	0,9	0,5	1,4	90,4	9,6
5 - 10	75,4	16,3	3,3	94,9	1,6	3,5	5,1	84,7	15,3
10 - 15	59,3	23,7	3,6	86,5	3,8	9,7	13,5	86,2	13,8
15 - 20	49,3	25,2	3,8	78,4	6,2	15,4	21,6	86,8	13,2
20 - 30	39,8	22,7	4,0	66,6	10,2	23,2	33,4	86,5	13,5
> 30	33,2	18,3	4,5	55,8	8,3	35,9	44,2	90,0	10,0
Randgebied	50,9	21,3	3,9	76,2	6,4	17,4	23,8	86,8	13,2

Het aandeel van de inwonende kinderen neemt tot 20 ha regel-
matig toe, boven de 20 ha treedt een daling op. Voor het inwonend
personeel geldt hetzelfde, maar bij deze categorie is 30 ha de
grens. Beide verschijnselen komen ook op de zandgronden voor.

Het aandeel van de gezinsarbeid neemt met de stijging der
bedrijfs grootte af. Ongeveer 24% van de landbouwwerkzaamheden in
het Randgebied wordt verricht door vreemd personeel; d.w.z. een
kwart van de arbeid aldaar wordt betaald. Op de zandgronden is dit
percentage 11% bij een gemiddelde bedrijfs grootte van 10 ha; deze
bedraagt in het Randgebied 16,5 ha.

Bij het uitwonende personeel dient men voor ogen te houden,
dat onderscheid kan worden gemaakt in drie categorieën, nl.

172 arbeiders, die meer dan 44 weken per jaar op een bedrijf
werken;

289 arbeiders van minder dan 20 weken per jaar en

78 arbeiders van 20 tot 44 weken per jaar.

De gemiddelde volwaardigheidspercentages voor deze drie soorten
zijn resp. 97, 13 en 53%. Vermeldenswaard is voorts, dat slechts
51% der bedrijven in het Randgebied met uitwonende arbeiders werkt.
Dit percentage klimt op van 24% der bedrijven van 5-10 ha tot 81% der
bedrijven groter dan 30 ha. Meer dan de helft van deze bedrijven
heeft één, slechts enkele meer dan twee uitwonende arbeiders in
dienst.

In de grootteklassen bestaat in de verhouding van het aandeel van
mannelijke tegenover vrouwelijke arbeidskracht, ongerekend in volwaar-
dige arbeidskrachten, weinig verschil. Alleen op de bedrijven beneden
5 ha en groter dan 30 ha is het aandeel van de vrouwelijke arbeidskrach-
ten in de totale landbouwwerkzaamheden iets kleiner dan op de bedrijven
in de andere grootteklassen. In het algemeen is het aandeel van de
vrouwen in het Randgebied geringer dan op de Zandgronden.

Zeer instructief is ook het overzicht van het aantal absolute en
volwaardige arbeidskrachten per bedrijf in de verschillende grootte-
klassen.

AANTAL ARBEIDSKRACHTEN PER BEDRIJF NAAR GROOTTEKLASSEN

Groep A.
Tabel 22.

Grootteklas- sen in ha	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	absoluut	volwaard.	absoluut	volwaard.	absoluut	volwaard.
1-5	1,2	0,9	0,3	0,1	1,5	1,0
5-10	1,5	1,2	0,7	0,2	2,2	1,4
10-15	2,1	1,5	0,8	0,3	2,9	1,8
15-20	2,6	1,9	0,9	0,3	3,5	2,2
20-30	3,1	2,3	1,0	0,4	4,1	2,7
> 30	3,8	2,9	0,9	0,3	4,7	3,2
Randgebied	2,4	1,8	0,8	0,3	3,2	2,1

Wij zien, dat in de grootteklasse 1-5 ha het arbeidsaanbod is gedaald tot aan de grens van het sociale minimum, dat uit tenminste een man en een vrouw voor een bedrijf bestaat. Op de bedrijven van 5-10 ha is het aantal arbeidskrachten in absolute aantallen 2,2 en naar volwaardigheid 1,4. Naarmate de bedrijven groter werden neemt het aantal arbeidskrachten toe.

Voor de B- en C-grondgebruikers, die tot nu buiten beschouwing zijn gelaten, zal het percentage volwaardigheid kleiner zijn dan voor de bedrijfshoofden in groep A. Het blijkt, dat de B-boeren gemiddeld 36% van hun tijd aan hun nevenberoep besteden, terwijl het niet-agrarisch hoofdberoep van de C-boeren ongeveer 65% van hun totale arbeidstijd vraagt. Verder blijkt het aandeel in de landbouwwerkzaamheden van de inwonende zoons in deze groepen groter te zijn dan in groep A. Het uitoefenen van een neven- of hoofdberoep naast het boerenbedrijf kan dus met zich meebrengen, dat de afvloeiing van de zoons wordt geremd.

Tenslotte is het voorkomen van burenhulp nagegaan. Het blijkt, dat dit verschijnsel in het Randgebied nagenoeg even frequent voorkomt als op de zandgronden (30% der bedrijven ontvangen en verlenen burenhulp). In de Overijsselse gemeenten is de burenhulp sterker in zwang dan in de Friese; hetzelfde kan gezegd worden van de kleine bedrijven ten opzichte van de grotere.

C o n c l u s i e s.

1. Het gemiddelde volwaardigheidspercentage en het aandeel in de totale landbouwwerkzaamheden in groep A is voor de mannelijke bedrijfshoofden resp. 93% en 44%; voor de meewerkende echtgenoten en vrouwelijke bedrijfshoofden resp. 31% en 7%; voor de meewerkende zoons resp. 83% en 17%, voor de meewerkende dochters resp. 36% en 4%, voor de inwonende familieleden resp. 69% en 4%, voor de inwonende knechts en dienstboden resp. 75% en 6% en voor de arbeiders resp. 46% en 17%.

- 2.a. Het aandeel van de gezinsarbeid in de totale werkzaamheden neemt af van 99% op de bedrijven van 1-5 ha tot 56% op de bedrijven >30 ha.
- b. Het aandeel in de totale werkzaamheden van de mannen en vrouwen afzonderlijk is gemiddeld resp. 87% en 13%. Tussen de grootte-
klassen en de gemeenten bestaan in dit opzicht weinig verschillen.
3. Het aantal volwaardige arbeidskrachten per bedrijf neemt in groep A toe van 1,0 in de grootteklasse 1-5 ha tot 3,2 op de bedrijven >30 ha.
- 4.a. Het uitwonende personeel omvat 172 arbeiders van meer dan 44 weken per jaar (volw. perc. 97%), 78 van 20-44 weken (53%) en 289 van minder dan 20 weken (13%).
- b. Slechts 51% van het totaal aantal bedrijven werkt met uitwonend personeel; voor de bedrijven van 5-10 ha bedraagt dit 24%, voor de bedrijven boven 30 ha 81%.

§ 10. H e t o n d e r w i j s .

In het kader van dit onderzoek was het van belang een indruk te krijgen van de mate, waarin door de agrarische beroepsbevolking onderwijs is of wordt genoten. Men kan nl. aannemen, dat degenen, die landbouwonderwijs hebben gevolgd, meer open staan voor het in praktijk brengen van nieuwe methoden op landbouwtechnisch gebied; wij denken hierbij vooral aan de sterk gepropageerde intensivering van het bedrijfsplan. Daarnaast is het van belang om ook van de boerenzoons, die uit de landbouw zijn weggetrokken, te weten, welk onderwijs zij hebben genoten. Indien zij als ongeschoolden in de andere bedrijfstakken zijn opgenomen, is dit behalve voor henzelf, ook weinig bemoedigend voor degenen, die in de toekomst nog moeten afvloeien. Uit nationaal-economisch oogpunt is het bovendien van het grootste belang, dat men - o.a. voor de realisering van het industrialisatieplan - beschikt over vakbekwame arbeidskrachten.

Bij het onderzoek naar het onderwijs zijn twee typerende verschijnselen naar voren gekomen. In de eerste plaats blijkt, dat de bedrijfsgrootte grote invloed uitoefent op de mate, waarin men van de onderwijsinstellingen gebruik maakt. De bedrijfshoofden op de kleinere bedrijven en ook de zoons van de kleine boeren hebben minder onderwijs gevolgd, dan die op de grotere. Dit kan voor de intensivering van het bedrijfsplan, welke, zoals hiervoor gebleken is, vooral op de kleinere bedrijven moet plaats vinden, moeilijkheden opleveren. In staat 5.8 in Bijlage II is het genoten onderwijs vermeld van de bedrijfshoofden en de in en buiten de landbouw werkzame zoons in de verschillende grootteklassen. In de tweede plaats is geconstateerd, dat naarmate de bedrijfshoofden of hun zoons ouder zijn, een geringer percentage van hen onderwijs heeft genoten. Hoewel ook andere factoren een rol spelen - o.a. het kleinere aantal landbouwscholen en -cursussen en de geringe welvaart in het algemeen - , ligt hier ook ongetwijfeld aan ten grondslag de grotere betekenis, welke men in de loop der

jaren aan het onderwijs is gaan toekennen. Na deze algemene opmerkingen laten wij thans enkele cijfers volgen.

a. Bedrijfshoofden.

Van de 697 geregistreeerde bedrijfshoofden hebben er slechts 270 of 39% onderwijs genoten. Deelt men de bedrijfshoofden in de leeftijds-klassen; 30 jaar en jonger, 30-40, 40-59 en 60 jaar en ouder in, dan zijn de percentages geschoolde bedrijfshoofden in de genoemde leeftijds-klassen, resp. 67, 64, 36 en 10; een duidelijke demonstratie van het hierboven vermelde verschijnsel. De indeling van de bedrijfshoofden naar de woongemeenten laat zien, dat in Vollenhove in verhouding het minste onderwijs gevolgd is (25%). Het grote aantal kleine bedrijven en het in verhouding grotere aantal oudere bedrijfshoofden in deze gemeente zal hieraan niet vreemd zijn. In de andere gemeenten blijkt meer dan de helft van het aantal bedrijfshoofden geen landbouwonderwijs gevolgd te hebben.

b. De in de landbouw werkzame zoons.

Van de 314 inwonende zoons in deze groep blijken er 211 of 67% landbouwonderwijs genoten te hebben; het lagere landbouwonderwijs is de meest voorkomende vorm van onderwijs. Bij de 126 uitwonende zoons is het percentage, dat landbouwonderwijs gevolgd heeft, aanzienlijk lager, nl. 48%. Bij deze groep overweegt bovendien het aantal, dat cursussen gevolgd heeft. De uitwonende zoons zijn dus zowel kwantita-tief als kwalitatief minder geschoold dan de inwonende. De oorzaak hiervan schuilt in de eerste plaats in het feit, dat de uitwonende zoons ouder zijn dan de inwonende (vgl. de bedrijfshoofden) en in de tweede plaats in de afhankelijke positie, welke een deel van deze groep in het agrarisch bedrijf inneemt; 40% van hen is nl. in loondienst werkzaam.

Het is ook hier weer opvallend, dat de zoons, die afkomstig zijn van de kleinere bedrijven minder gebruik maken van onderwijsinrichtingen dan die van grotere. Naar gemeenten blijkt voor de inwonende zoons Lemsterland het grootste percentage landbouwkundig geschoolden te bezitten, nl. 75%. Voor de andere gemeenten ligt dit percentage tussen de 60 en 70. Bij de uitwonende zoons springt het geringe aantal, dat in Vollenhove onderwijs gevolgd heeft, sterk in het oog; tegenover een percentage van 23 steken de andere gemeenten in verhouding zeer gunstig af.

Vergelijkt men deze in- en uitwonende zoons met de bedrijfshoofden, dan kan men op het gebied van het onderwijs een belangrijke vooruitgang waarnemen. De percentages landbouwkundig geschoolden onder de huidige bedrijfshoofden, de uitwonende en de inwonende zoons, zijn resp. 39, 48 en 67. In de kwaliteit van het genoten onderwijs is ook een verbetering te constateren. Terwijl de bedrijfshoofden voornamelijk de algemene land-bouwcursus of een speciale cursus gevolgd hebben, overweegt bij de inwonende zoons het onderwijs aan de lagere landbouwschool.

c. De buiten de landbouw werkzame zoons.

Zoals reeds is opgemerkt, is het van belang, dat de boerenzoons, die naar andere bedrijfstakken overgaan in één of andere vorm vakonder-wijs genieten, opdat zij niet als ongeschoolden op de arbeidsmarkt terecht komen. Maken wij ook hier onderscheid tussen inwonende (38)

en uitwonende zoons (99), dan blijkt de eerste groep beter voor een werkkring buiten de landbouw geschoold te zijn, dan de tweede groep. Typerend is voorts, dat $\frac{1}{3}$ deel van de uitwonende zoons nog landbouwonderwijs genoten heeft. Zij hebben blijkbaar eerst het voornemen gehad om in de landbouw te blijven; pas op latere leeftijd zijn zij tot het inzicht gekomen, dat de landbouw hun geen kansen bood en zijn zij noodgedwongen - als ongeschoolden dus - naar een andere bedrijfstak overgegaan. De noodzaak tot het volgen van passend vakonderwijs is in de toekomst nog te sterker, omdat - zoals in § 8 over generatiedruk en afvloeiing gebleken is - vooral van de zoons op de bedrijven van >10 ha nog velen de landbouw zullen moeten ~~moeten~~ verlaten. En juist onder de zoons van de grotere bedrijven blijken er velen eerst landbouwonderwijs te volgen om daarna naar een andere bedrijfstak over te gaan. Deskundige voorlichting t.a.v. beroepskeuze en onderwijs moet derhalve ook voor dit gebied ten zeerste worden aanbevolen. Wij spreken hier opzettelijk over "deskundig" i.v.m. het feit, dat de zoons "met ander onderwijs" zeer duidelijk de voorkeur geven aan overig ander onderwijs, d.i. H.B.S. en U.L.O., boven de ambachtsschool. Het is te betwijfelen, of deze voorkeur is toe te juichen, gezien het alom heersende tekort aan goed geschoolde vakarbeiders tegenover een overvloed aan administratief personeel.

-O-O-O-O-O-O-O-O-

HOOFDSTUK VI.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Het onderzoek in de 6 gemeenten van het Randgebied van de Noord-Oostpolder is ingesteld om het inzicht in de welvaartsproblemen van het gebied te verdiepen en zo mogelijk richtlijnen ter sanering aan te geven. Hiertoe was het noodzakelijk om de relatie, welke er tussen de Noord-Oostpolder en het Randgebied bestaat, zo duidelijk mogelijk aan te tonen en tevens aan te geven in hoeverre de Noord-Oostpolder eventueel een bijdrage kan leveren ter sanering van het gebied. Uit de inhoudsopgave kan blijken welke facetten voor dit welvaartsonderzoek van belang werden geacht. Uiteraard is aan de Landbouw als het belangrijkste middel van bestaan de meeste aandacht geschonken.

In de eerste plaats is gebleken, dat de economische achteruitgang van Kuinre en Blokzijl, veroorzaakt door het wegvallen van enkele bestaansbronnen, welke in het verleden van groot belang waren, geen verband houdt met het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder. Reeds omstreeks het midden van de vorige eeuw vertoonden deze stadjes tekenen van verder verval door de structuur-veranderingen, welke zich in handel en verkeer voltrokken. In Blokzijl namen hierdoor ook de nauw met de handel verbonden scheepvaart en industrie gaandeweg in betekenis af. Voor Kuinre was het verminderen van de doorgaande scheepvaart (turfaafvoer) een gevoelige slag. In de gemeente Vollenhove houdt het verval, in tegenstelling met Kuinre en Blokzijl, een meer direct verband met de afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee. Hoewel reeds omstreeks 1900 een achteruitgang van het economisch leven in de gemeente Stad-Vollenhove te constateren viel, zette de depressie pas goed door na 1920, toen men met de afsluiting van de Zuiderzee was begonnen. Het belangrijkste middel van bestaan van het stadje, de Zuiderzeevervisserij, alsmede de daarop ingestelde industrie (visverwerkingsbedrijven) en handel werden hierdoor tot ondergang gedoemd. Tussen 1900 en 1947 daalde het aantal mannelijke beroepspersonen in de visserij dan ook van ruim 200 tot 35. In Blankenham, het Oostelijk deel van Lemsterland en het veengebied van Weststellingwerf hebben zich - afgezien van de veenexploitatie in de beide Friese gemeenten - geen structurele veranderingen in het economische leven voorgedaan; van oudsher heeft de bevolking in deze gemeenten zich uitsluitend met de landbouw bezig gehouden.

Parallel met deze ontwikkeling van het economische leven loopt de demografische ontwikkeling. In de Overijsselse gemeenten bleef het zielen aantal in de periode 1880-1920 nagenoeg constant; de daling van de bevolking in Kuinre en Blokzijl wordt in deze periode nog gecompenseerd door de toeneming in de andere gemeenten, speciaal in het voormalig Ambt-Vollenhove. Tussen 1920-1930 liep het zielen aantal sterk terug, vnl. door de ontvolking van Stad-Vollenhove en Blokzijl. In deze periode vloei de bevolking in veel sterker mate dan in de voorgaande periode uit het Randgebied af naar andere delen van het land, waar door de hoogconjunctuur betere

bestaansmogelijkheden waren. Door de depressie van de dertiger jaren werd de migratie geremd met als gevolg een vrijwel constant blijvend bevolkingsaantal tot 1938, na welk jaar de bevolking in het Randgebied geleidelijk ging toenemen. Deze toeneming werd veroorzaakt door het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder, waardoor de werkgelegenheid in dit gebied belangrijk werd vergroot. Als begeleidende oorzaak voor deze toeneming moet de opstuwung der bevolking door de oorlogsomstandigheden worden genoemd. De delen van de beide Friese gemeenten vertonen een overeenkomstige demografische ontwikkeling.

De toeneming van de bevolking sinds 1938 houdt nauw verband met de werkzaamheden in de Noord-Oostpolder. Om deze reden is de huidige beroepsstructuur van de bevolking (1947) vergeleken met die van 1930. Hieruit kan worden nagegaan, in hoeverre zich in de gemeenten van het Randgebied onder invloed van de Noord-Oostpolder structurele wijzigingen hebben voltrokken en in hoeverre deze veranderingen een meer constant karakter zullen dragen. De veranderingen in de beroepsstructuur, vergeleken met de toestand in 1930 blijken zich voornamelijk tot de bedrijfsklassen Bouwnijverheid, Overheidsdiensten en vrije beroepen en Landbouw te beperken.

Wat betreft de B o u w n i j v e r h e i d is er sprake van een belangrijke stijging van het aantal werkzamen in deze bedrijfsklasse onder invloed van de werkzaamheden in de Noord-Oostpolder. In Vollenhove hebben zich met het oog hierop o.a. twee grote aannemersbedrijven gevestigd, welke eind 1950 resp. 240 en 105 arbeiders in dienst hadden. Ook in andere gemeenten, met uitzondering van Blankenham, is deze bedrijfsklasse van betekenis. Naarmate echter de Polder zijn voltooiing nadert, zal de werkgelegenheid in deze bedrijfsklasse, afgezien van enig onderhoudswerk in de Noord-Oostpolder, weer dalen tot de normale omvang.

De stijging van het aantal werkzamen in O v e r h e i d s - d i e n s t e n - v r i j e b e r o e p e n is op twee oorzaken terug te voeren: de uitbreiding van het Overheidsapparaat als een normaal na-oorlogsverschijnsel en de vestiging van bepaalde met de Noord-Oostpolder verband houdende Diensten. Verwacht kan worden, dat de meeste van deze Diensten in de toekomst hun zetel naar de woonkernen van de Polder-zullen verplaatsen.

De zeer sterke stijging van het aantal personen, dat in de L a n d b o u w werkzaam is, is geen gevolg van een vergroting van de werkgelegenheid op de landbouwbedrijven van het oude land - het aantal bedrijven is nl. sinds 1930 weinig toegenomen - , doch houdt verband met het grote aantal agrarische arbeidskrachten, dat de Noord-Oostpolder heeft aangetrokken. De agrarische werkloosheid, ~~die,~~ welke, voor de werkzaamheden in de Noord-Oostpolder een aanvang hadden genomen, vooral in Ambt-Vollenhove van belang was - in 1937 nog 164 personen - is thans in het Randgebied vrijwel geheel verdwenen. Type-rend voor deze sterke aantrekkingskracht van de Noord-Oostpolder is wel het feit, dat op de grotere bedrijven in het Randgebied een tekort aan arbeidskrachten bestaat. De toekomstige ontwikkeling van dit vraagstuk is moeilijk te voorspellen. Enerzijds zal er speciaal voor de cultuurtechnische werken in de Polder een geringer vraag naar

landarbeiders te verwachten zijn, terwijl het voorts in de lijn der verwachtingen ligt, dat vele landarbeiders - ook uit andere delen van het land - zich in de toekomst in de Polder zullen vestigen. Hierdoor zal de vraag naar landarbeiders uit het Randgebied afnemen. Anderzijds zullen de grotere bedrijven in het Randgebied, gezien het huidige tekort, waarschijnlijk nog een zekere opname-capaciteit vertonen. Het tekort aan arbeidskrachten (melkers) is overigens een algemeen voorkomend verschijnsel in de weidestrecken en houdt verband met de geringe aantrekkelijkheid van het beroep. Waarschijnlijk is het ontbreken van voldoende goede arbeiderswoningen in het Randgebied ook van invloed op het arbeidstekort. Voor het Randgebied kan wel worden verwacht, dat, indien in de toekomst niet de nodige aandacht aan de afvloeiing van de bevolking wordt geschonken, de mogelijkheid bestaat, dat in de gemeente Vollenhove weer sprake zal zijn van agrarische werkloosheid.

In de bedrijfsklasse *H a n d e l* (winkelstand, etc.) kan men spreken van een overbezetting, waarvan de oorzaak moet worden gezocht in het verloren gaan van de historische verzorgingsfunctie en in het feit, dat vóór de inwerkingtreding van de Vestingswet Kleinbedrijf (1937) vele winkeltjes werden gevestigd om aanvullende inkomsten te verwerven. De Handel heeft op tweeërlei wijze geprofiteerd van de drooglegging van de Noord-Oostpolder, nl. door de toeneming van het bevolkingsaantal sinds 1938 en doordat zij een deel van de verzorgingsfunctie van de Polder tot zich heeft weten te trekken. Aangezien in de Noord-Oostpolder in de toekomst verzorgingskernen zullen worden gesticht en aangenomen mag worden, dat de bevolking in het Randgebied zeker niet verder zal toenemen, kan worden geconcludeerd, dat de Handel voor de toekomst geen *g r o t e r e* mogelijkheden zal bieden. Hoewel er enige blijvende opleving zal zijn, kan deze, gezien de huidige overbezetting, ruimschoots door de bestaande bedrijven worden opgenomen.

Een inventarisatie van de in het Randgebied voorkomende *s t u w e n d e b e d r i j v e n* laat zien, dat deze - met uitzondering van de landbouwbedrijven - slechts zeer sporadisch voorkomen. De enige stuwende bedrijven van betekenis zijn in feite de 5 zuivel-fabrieken met een gezamenlijke personeelsbezetting van ongeveer 190 personen. Hoewel een verruiming van de melkaanvoer van de veeteelt-bedrijven uit de Noord-Oostpolder kan worden verwacht, zal dit voor de werkgelegenheid in het algemeen van weinig betekenis zijn. Van de overige stuwende bedrijven kunnen nog worden genoemd een bedrijf voor houtbewerking te Echtenerbrug (30 personen) en een textielbedrijf te Blokzijl (18 personen).

De mogelijkheden van industrievestiging in de toekomst zijn zeer gering; in dit opzicht bezitten Vollenhove en daarna Blokzijl nog de minst slechte kansen van de 6 gemeenten van onderzoek.

De *v i s s e r i j* is als stuwende bedrijfstak alleen nog in Vollenhove van betekenis; in 1947 waren 35 mannelijke beroepspersonen in de visserij werkzaam. In deze gemeente komen tevens nog enkele visverwerkingsbedrijffjes voor.

Samenvattend kan t.a.v. de bovengenoemde bedrijfsklassen worden geconcludeerd, dat er wel enige blijvende opleving onder de invloed

van de Noord-Oostpolder kan worden verwacht, doch dat de bedrijvigheid zich in enkele bedrijfsklassen niet op het huidige peil zal handhaven. De vermindering van de werkgelegenheid zal zich in het bijzonder in de bouwnijverheid en in de agrarische sector doen gevoelen. In de gemeente Vollenhove, welke enerzijds het meest benadeeld is door de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee en anderzijds, althans tijdelijk, de meeste voordelen heeft ondervonden van het in cultuur brengen van de Noord-Oostpolder, zal de terugslag in het economisch leven van de 6 onderzochte (delen van) gemeenten relatief het grootst zijn.

De vraag, welke thans nog ter beantwoording over blijft, is: wat heeft men te verwachten van de landbouw, het belangrijkste middel van bestaan, op het oude land?

Allereerst zullen enkele opmerkingen worden gemaakt over de omstandigheden waaronder de agrarische productie plaats vindt. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan de waterbeheersing, de ontsluiting, de gebruiksverkaveling en de grootte der bedrijven.

Wat de waterbeheersing en de ontsluiting betreft is uit de rapporten van de cultuurconsulenten voor Friesland en West-Overijsel naar voren gekomen, dat deze in de gemeenten Vollenhove, Blokzijl, Kuinre en Blankenham nog veel te wensen over laten. In de Friese gemeenten is over het algemeen de ontsluiting behoorlijk - met uitzondering van het waterschap Oldelamer - en in de gemeente Lemsterland ook de waterbeheersing. In een gedeelte van de Grote Veenpolder van Weststellingwerf, met name in de Scheenekavel, kan de waterbeheersing evenwel nog aanzienlijk worden verbeterd. De verkavelingstoestand is vooral in Vollenhove slecht: gemiddeld 6 kavels per bedrijf, terwijl nog geen 22% van het aantal kavels bij de bedrijfsgebouwen is gelegen. Hierbij dient nog in aanmerking te worden genomen, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte in Vollenhove meer dan 5 ha lager ligt dan in de andere gemeenten van het Randgebied. Na Vollenhove volgen de gemeenten Blokzijl, Kuinre en Blankenham; ook in deze gemeenten is de verkaveling, vooral de ligging van de kavels t.o.v. de bedrijfsgebouwen, ongunstig. In de Friese gemeenten is de verkavelingstoestand iets beter. Maar toch is ook hier nog altijd een aanzienlijke verbetering mogelijk.

Wat de grootte der bedrijven betreft noemt Vollenhove weer een aparte plaats in. De gemiddelde bedrijfsgrootte is er bijna 10 ha, in de andere gemeenten 15 ha en meer. Het aantal bedrijven kleiner dan 10 ha bedraagt in Vollenhove 60%, terwijl dit percentage voor de delen van de Friese gemeenten en Blokzijl ongeveer 36, voor Kuinre 27 en voor Blankenham 18 bedraagt. Uit deze cijfers blijkt al direct, dat het landbouvvraagstuk in het Randgebied anders ligt dan op de zandgronden, waar de gemiddelde bedrijfsgrootte 8 ha bedraagt en meer dan 70% van de bedrijven kleiner zijn dan 10 ha. Alleen de landbouw in Vollenhove vertoont grote overeenkomst met die op de zandgronden.

De toeneming van het aantal bedrijven is in het Randgebied van veel minder betekenis geweest dan op de zandgronden. In beginsel kunnen nieuwe bedrijven ontstaan door splitsing en ontginning van woeste grond;

voor het Randgebied moet hier nog aan worden toegevoegd het ontstaan van bedrijven door het pachten van los land. De splitsing van bedrijven is in het gehele Randgebied van weinig betekenis geweest, terwijl de ontginning alleen in de Friese gemeenten Weststellingwerf en Lemsterland - waar het aantal ontginningsbedrijven resp. 23% en 26% bedraagt - van belang is geweest. In Vollenhove, maar ook in Blokzijl, Blankenham en Kuinre zijn ettelijke bedrijven gesticht door het pachten van los land.

Het pachten van los land is in het Randgebied van grote betekenis: van de A-bedrijven pacht 68% van het totale aantal los land bij, terwijl het los gepachte land 34% van de totale oppervlakte uitmaakt. Hierbij zij opgemerkt, dat het los gepachte land op de grote bedrijven relatief van minder betekenis is dan op de kleinere. Naar gebied is het pachten van los land in de Overijsselse gemeenten relatief van meer betekenis dan in de Friese.

Ongeveer 25% van de oppervlakte los gepacht land was in 1950 in de Noord-Oostpolder gelegen. Het pachten van kavels in deze polder vindt vooral plaats in Lemsterland, Blankenham en Vollenhove, waar resp. 30, 30 en 25% van alle bedrijven op deze wijze bij de Noord-Oostpolder zijn betrokken. Opvallend is nog, dat veel meer grote dan kleine bedrijven land pachten in de nieuwe polder. In de grootteklasse van 1-5 ha was er zelfs geen enkel bedrijf en in de grootteklasse van 5-10 ha slechts 9% van het aantal, dat in de nieuwe polder land bijpachtte. De gronden in de Noord-Oostpolder zijn dus voor de kleine bedrijven in het Randgebied van weinig betekenis geweest. Weliswaar zijn er voor de kleine bedrijven bezwaren van technische, financiële en organisatorische aard, welke het pachten van los land in de polder bemoeilijken, maar het komt ons voor dat deze niet onoverkomelijk zijn. Het zal voor de randgebieden van de toekomstige polders van het grootste belang zijn om aan dit punt voldoende aandacht te besteden. Hiernaast moet er op worden gewezen dat ondanks het feit, dat het voornamelijk de grotere bedrijven zijn, welke land in de Noord-Oostpolder pachten, hierdoor toch een zekere ontspanning op het oude land wordt teweeg gebracht. Deze ontspanning is evenwel niet zo groot als de oppervlakte gepachte grond in de Noord-Oostpolder doet vermoeden, aangezien het belangrijkste deel van de door deze grotere bedrijven in de Noord-Oostpolder gepachte grond, als extra moet worden beschouwd, d.w.z. als meer dan de normaal door deze bedrijven gepachte oppervlakte los land.

Na dit overzicht over de omstandigheden waaronder de bedrijven produceren, rijst de vraag: hoe staat het met de arbeidsprestatie op deze bedrijven? Voor de beoordeling van de landbouw in een bepaald gebied zijn gegevens over de arbeidsprestatie, uitgedrukt in standaarduren per volwaardige arbeidskracht, zeer belangrijk. Hiermee wordt nl. een inzicht verkregen in de hoeveelheid productiemiddelen (oppervlakte grond en aantallen dieren), welke door de werkers in de verschillende grootteklassen wordt bediend. Hiernaast is het arbeidsinkomen per standaarduur van belang; is dit in de grootteklassen gelijk, dan geven de cijfers over de arbeidsprestatie tevens de hoogte

van het arbeidsinkomen per werker aan. In het algemeen kan over het Randgebied worden opgemerkt, dat het niveau van de arbeidsprestatie aanzienlijk hoger is dan op de zandgronden. Gemiddeld bedraagt de prestatie per werker in het Randgebied 3350 standaarduren en op de zandgronden 2200. De gemeente Vollenhove ligt met 3160 standaarduren per werker aanzienlijk beneden de andere gemeenten. Deze gemeente vereist dan ook onze speciale aandacht. Tussen de grootteklassen loopt deze prestatie voor het Randgebied uiteen van 2000 tot 4000 standaarduren. Hierbij moet onmiddellijk worden opgemerkt, dat de groep bedrijven met de laagste arbeidsprestatie zeer gering in aantal is en dat de hierop volgende groep (5-10 ha) al direct een prestatie laat zien van 2600 standaarduren per werker. Opvallend is hierbij het verschil met de zandgronden, waar alle bedrijven beneden 15 ha - meer dan 85% van het totale aantal - een arbeidsprestatie van minder dan 2500 standaarduren te zien gaven.

Vergelijken we de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod per bedrijf en per grootteklasse in het Randgebied met die op de zandgronden, dan blijkt de arbeidsbehoefte ongeveer overeen te stemmen, terwijl het arbeidsaanbod in het Randgebied in alle grootteklassen aanzienlijk lager is. Rekening houdend met het feit, dat op een normaal gezinsbedrijf met een opvolger het minimum arbeidsaanbod ruim 1 volwaardige arbeidskracht bedraagt en het maximum aantal 2 en tevens in aanmerking nemend, dat ook de vrouw enkele uren per dag meewerkt, kan worden aangenomen, dat het gemiddeld arbeidsaanbod van een groep normale gezinsbedrijven ongeveer 1,6 tot 1,7 volwaardige arbeidskrachten zal bedragen. De grootteklassen 1-5 ha en 5-10 ha in het Randgebied blijven met een arbeidsaanbod van resp. 1 en 1,38 hier dus aanzienlijk beneden. Hieruit kan de conclusie worden getrokken, dat op verschillende bedrijven in deze grootteklassen geen opvolger aanwezig is; de cijfers over de generatiedruk illustreren dit duidelijk. Uit het feit, dat op de bedrijven boven 10 ha de generatiedruk groter is dan 1, moet nu echter niet de conclusie worden getrokken, dat op deze bedrijven het arbeidsaanbod zeer ruim is. Integendeel, deze bedrijven - vooral die boven 20 ha - hebben een tekort aan arbeidskrachten, niet alleen losse, maar vooral ook melkers, dus vaste arbeidskrachten. Het gevolg hiervan is mede geweest, dat meer zoons in het bedrijf worden vastgehouden dan wenselijk is. Dit gebrek aan vaste arbeidskrachten op de grotere bedrijven is al enkele jaren een algemeen voorkomend verschijnsel in de weidestrecken. Een te extensieve bedrijfsvoering waarbij voor bepaalde bedrijfsonderdelen zelfs van verwaarlozing kan worden gesproken, moet worden gezien als een direct gevolg van dit tekort.

Welke mogelijkheden zijn er nu, gelet op de arbeidsprestatie, het bedrijfsplan en het arbeidsaanbod, voor de onderscheiden groepen van bedrijven in het Randgebied aanwezig?

Voor de bedrijven van 1 - 5 ha, met een gemiddelde arbeidsprestatie van nog geen 2000 standaarduren, kan niet worden aangenomen, dat hierop door een intensivering van de bedrijfsvoering, een behoorlijke arbeidsprestatie zal worden bereikt. Een vermindering van het arbeidsaanbod is ook niet mogelijk, aangezien het sociale

minimum op deze bedrijven reeds is bereikt. Er zal daarom moeten worden gestreefd naar een vermindering van deze kleine bedrijven. Deze vermindering kan in beginsel op twee manieren worden bereikt. In de eerste plaats door, gebruik makend van het feit, dat op deze bedrijven geen voldoende opvolgers zijn, geen zoons van bedrijfs-
hoofden van grotere bedrijven op de bedrijven van 1-5 ha toe te laten, waardoor op de duur een aantal van deze kleine bedrijven zal verdwijnen. In de tweede plaats kan men de bedrijven vergroten, waarbij de minimum bedrijfsgrootte op ongeveer 6 ha moet worden gesteld. Voor de oplossing van het probleem der kleine bedrijven in het Randgebied, welke overigens gering in aantal zijn, zal het accent moeten worden gelegd op de eerste methode, de natuurlijke sanering. Het kleine-boerenvraagstuk moet nl. tegen een ruimere achtergrond worden gezien. Op de zandgronden bijv. vormt dit vraagstuk een veel nijpender probleem door het veel grotere percentage kleine bedrijven en doordat de arbeidsprestatie op deze bedrijven op een aanzienlijk lager niveau ligt dan op bedrijven van dezelfde grootte in het Randgebied. Meer dan 85% van de bedrijven op de zandgronden heeft een te lage arbeidsprestatie en meer dan de helft zal niet in staat zijn om deze prestatie tot een acceptabel niveau op te voeren. Deze zgn. keuterbedrijven zijn niet van de laatste tientallen jaren, maar kwamen ook reeds in de 19e eeuw voor. Het zijn de omstandigheden geweest, welke gemaakt hebben, dat meer dan de helft van de bedrijven op de zandgronden een vraagstuk zijn gaan vormen. In vergelijking met deze zandgebieden kan er eigenlijk in het Randgebied niet worden gesproken van een kleine-boerenvraagstuk. In dit verband gezien zijn er dan ook geen gegronde redenen aan te voeren om juist in dit gebied de kleine bedrijven te vergroten met grond uit de Noord-Oostpolder. Een uitzondering in dit opzicht vormt de gemeente Vollenhove, waar 60% der bedrijven kleiner is dan 10 ha; in de andere gemeenten is dit percentage 36% of minder. De gemiddelde arbeidsprestatie is in de gemeente Vollenhove dan ook aanzienlijk lager dan in de andere gemeenten van het Randgebied.

Voor de groep b e d r i j v e n v a n 5 - 10 h a met een gemiddelde prestatie van 2600 standaarduren moet het technisch mogelijk worden geacht om door intensivering, vooral van het graslandgebruik, een behoorlijke arbeidsprestatie te bereiken. Het zal voor het bereiken van een behoorlijke arbeidsprestatie gewenst zijn, dat de opvolgers op deze bedrijven tijdelijk op andere bedrijven gaan werken. Behalve voor de arbeidsprestatie kan dit ook van belang worden geacht voor een verruiming van het inzicht en een vergroting van de technische kennis. Bij de verwerkelijking van deze intensivering zullen vanzelfsprekend moeilijkheden worden ondervonden, vooral op de kleinste bedrijven uit deze groep. Toch heeft de noodzakelijke intensivering van deze groep een goede kans van slagen, doordat deze bedrijven nog een betrekkelijk kleine groep vormen - 22% van het totaal - en dus gemakkelijker i n d i v i d u e e l door de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst kunnen worden bereikt. Op de zandgronden bijv. zou een intensivering met veel meer moeilijkheden gepaard gaan, omdat daar meer dan 80% der bedrijven een te lage

arbeidsprestatie heeft en dus door de Voorlichtingsdienst zouden moeten worden bewerkt.

De bedrijven van 10 - 20 ha blijken in geen enkel opzicht een probleem te vormen; de gemiddelde arbeidsprestatie ligt reeds aanzienlijk boven de 3000 standaarduren.

Op de bedrijven groter dan 20 ha wordt een abnormaal hoge arbeidsprestatie bereikt. In de paragraaf over de arbeidsprestatie is uiteengezet, hoe het komt dat deze prestatie onder bepaalde omstandigheden zeer hoog kan zijn. O.a. werd hierbij gewezen op de zeer extensieve bedrijfsvoering, waarbij voor bepaalde bedrijfsonderdelen van verwaarlozing sprake is. De bedrijfsvoering kan op deze bedrijven alleen worden verbeterd en eventueel geïntensiveerd door het aantrekken van meer arbeidskrachten en/of een verdergaande mechanisering. Ten aanzien van het aantrekken van meer arbeidskrachten kan hierbij worden gewezen op de opvolgers van de bedrijven van 5-10 ha, die, om de arbeidsprestatie op deze bedrijven op een behoorlijk niveau te brengen, tijdelijk elders dienen te gaan werken. Kunnen deze grote bedrijven op de duur niet voldoende vreemde arbeidskrachten aantrekken, dan blijft als enige oplossing over: verkleining tot de omvang van gezinsbedrijven.

Op grond van het bovenstaande kan men o.i. moeilijk aan de indruk ontkomen, dat in het Randgebied het accent niet in de eerste plaats ligt op het vraagstuk van de kleine bedrijven, maar op dat van de grote. Het meest op de voorgrond tredende verschijnsel is niet zozeer het overschot aan arbeidskrachten op de kleine bedrijven als wel het tekort aan arbeidskrachten op de grote bedrijven. Van belang hierbij is, dat de zich in de agrarische bedrijfstak voordoende vraagstukken in alle gemeenten - met uitzondering van Vollenhove - door een interne sanering kunnen worden opgelost. Bij deze sanering moet worden gedacht aan de cultuurtechnische eigenschappen van het gebied en aan de arbeidsprestatie en de factoren welke hierop van invloed zijn. Voor de bedrijven met een te geringe arbeidsprestatie - een betrekkelijk gering aantal - is een intensieve samenwerking met de Voorlichtingsdienst mogelijk en van groot belang. Om het arbeidsoverschot op deze bedrijven zo klein mogelijk te maken is het van belang, dat in een bepaalde phase van de gezinsontwikkeling, de opvolgers op andere bedrijven gaan werken. De grote bedrijven met een tekort aan arbeidskrachten bieden hiertoe een gunstige gelegenheid. Om de bedrijfsvoering op deze grote bedrijven te verbeteren en daarna te intensiveren zullen deze bedrijven behalve aan de aantrekking van vreemde arbeidskrachten, ook aandacht moeten besteden aan de mechanisatie. Vanzelfsprekend moet de oplossing van het tekort aan arbeidskrachten niet worden gezocht in het vasthouden van meerdere zoons. Dit is slechts een tijdelijke oplossing; men verschuift hiermee de moeilijkheid naar de tijd, waarin de opvolging moet worden geregeld.

Voor de gemeente Vollenhove zijn de mogelijkheden, om door een interne sanering de landbouw op een verantwoord niveau te brengen, niet voldoende. Het grote aantal kleine bedrijven met een te lage arbeidsprestatie en de zeer ongunstige toestand op cultuurtechnisch gebied dwingen hier tot een andere oplossing. Een ruilverkaveling in de gebruikelijke betekenis van het woord zal niet het

gewenste effect opleveren, aangezien hierdoor alleen een verbetering wordt bereikt t.a.v. ontwatering, ontsluiting en verkaveling. Het probleem van het te grote aantal kleine bedrijven wordt hierdoor niet opgelost. Om een volledige sanering van de landbouw in Vollenhove te bereiken is een herverkaveling noodzakelijk, zoals deze voor het eiland Walcheren is uitgevoerd, waarbij dus ook de bedrijfsgrootte wordt gesaneerd. In het kader van deze herverkaveling zal het noodzakelijk zijn dat een bepaalde oppervlakte grond uit de Noord-Oostpolder voor saneringsdoelinden ter beschikking wordt gesteld. Door het ter beschikking stellen van enkele honderden ha cultuurgrond in de Noord-Oostpolder zal de bedrijfsgrootte kunnen worden opgevoerd tot de minimumgrens van ongeveer 6 ha. In verband met de zeer ongunstige ligging t.a.v. de kavels zal verplaatsing van een aantal bedrijfsgebouwen noodzakelijk zijn om het plan volledig effect te doen sorteren.

Mocht een herverkaveling in dit gebied niet mogelijk zijn, dan is ook d.m.v. een ruilverkaveling, waaraan vastgekoppeld een bedrijfsgroottesanering op basis van vrijwilligheid, nog wel het een en ander te bereiken. De sanering in Staphorst kan in dit opzicht als voorbeeld dienen. Gezien de terugslag, welke op het economisch leven - in Vollenhove na het voltooiën van de werkzaamheden in de Noord-Oostpolder - kan worden verwacht, is het van belang, dat deze sanering met spoed wordt aangepakt.

Naast Vollenhove neemt ook de gemeente Weststellingwerf in het Randgebied een bijzondere positie in, zij het om andere redenen dan Vollenhove. Ons beperkend tot het veengebied kan worden opgemerkt, dat de bedrijfsvoering, welke door het tekort aan arbeidskrachten zeer extensief is, nog aanzienlijk kan worden verbeterd en geïntensiveerd, terwijl hiernaast in de gemeente zelf nog grote mogelijkheden aanwezig zijn om de oppervlakte cultuurgrond uit te breiden. Deze mogelijkheden zijn zo groot, dat het zeer zeker overweging verdient of het niet gewenst is om ook de boeren van het zandgebied van Weststellingwerf hiervan mede te laten profiteren. In het rapport over de gehele gemeente Weststellingwerf wordt hier dieper op ingegaan. In het veengedeelte wordt nog ongeveer 1000 ha vergraven veengrond aangetroffen, waarvan ruim 500 ha rietland en de rest petgaten, kraggen en hagen; het goede rietland ($\pm$ 300 ha) ligt vrijwel geheel in de Scheenekavel.

Behalve voor de Scheenekavel zijn voor het gehele gebied plannen gemaakt om de nog niet in cultuur gebrachte grond te ontginnen. In de Grachtkavel, waar de aanwezige ondergrondsbeemaling de ontginning zeer gewenst maakt, wordt de ontginning thans met kracht aangepakt. Een complex van 40 ha, door Domeinen eerst onteigend, is reeds door de Nederlandse Heide Maatschappij in uitvoering genomen. Dat de ontginning van deze vergraven veengrond technisch 1) zeer goed mogelijk is

1) De hoofdopzichter van de Nederlandse Heide Maatschappij te Hoerenveen deelde ons nog mede, dat de kosten van een veenontginning bij 100% subsidie van de Overheid in de arbeidslonen en sociale lasten ongeveer f. 2500,- per ha bedragen.

en tot prachtige resultaten kan leiden, bewijst het waterschap "De Ontginning", een voorbeeld van een goed uitgevoerde veenontginning. In het Waterschap Oldelange is het de bedoeling om de ontginning van de resterende petgaten etc. gepaard te doen gaan met een betere ontsluiting van de 3 km lange percelen en een meer doelmatige waterbeheersing. Hier zal dus voor de uitvoering wel de vorm van "ruil-verkaveling" moeten worden gekozen. In de Scheenekavel is nog geen ondergrondsbemaling, zodat hier de ontginning gepaard moet gaan met het plaatsen van particuliere gemalen. Voorts komt in de Scheenekavel nog een aanzienlijke oppervlakte goed rietland voor. Ongetwijfeld redenen waarom hier de ontginning nog wel enige tijd op zich zal laten wachten.

Apart dient hier nog te worden vermeld, het ontbreken van drinkwaterleiding; uit de enquête is gebleken, dat slechts 2% van de bedrijven gebruik kan maken van waterleiding. Door de bewoners wordt het als een ernstig gemis gevoeld.

Tenslotte is het van groot belang, dat zowel in Vollenhove, als in de andere gemeenten van het Randgebied de nodige aandacht aan de afvloeiing van de agrarische jongeren wordt besteed. Als middel om deze te versterken moet vooral de voorlichting omtrent de beroepskeuze en de gelegenheid om vakonderwijs te volgen, worden gezien. Het is in hoge mate ongewenst en het betekent ook een rem op de afvloeiing, als de agrarische jongeren als ongeschoolden in andere bedrijfstakken te werk moeten worden gesteld. Dit is des te noodzakelijker, omdat het Randgebied niet in staat is om aan het natuurlijk bevolkingsoverschot werk te verschaffen. Als de werkzaamheden in de Noord-Oostpolder voltooid zijn, zal dit verschijnsel weer in scherpere vormen naar voren treden. Een goede vakopleiding zal deze natuurlijke afvloeiing bevorderen, zowel van de agrarische jongeren, als van die uit andere bedrijfstakken.

In de inleiding werd reeds gewezen op de sociale spanningen welke zullen ontstaan ten gevolge van de verschillen in sociale en economische structuur ~~in~~ ^{aan} het uiterst rationeel ingericht landbouwgebied de Noord-Oostpolder en het Randgebied, waar de productieomstandigheden verre van ideaal zijn. Ten einde deze spanningen zoveel mogelijk te voorkomen zal het noodzakelijk zijn, dat de in dit rapport voorgestelde saneringen zo spoedig mogelijk worden tot stand gebracht.

STANDAARDUREN

De bij dit onderzoek gebruikte standaarduren zijn ontleend aan arbeidsstudies van het L.E.I. Door middel van tijdschrijfboekhoudingen zijn over een reeks van jaren op verschillende bedrijven gegevens verzameld over de benodigde arbeid voor de verschillende bedrijfsonderdelen. Deze gegevens dienden als basis voor het vaststellen van de standaarduren per bedrijfsonderdeel. In sommige gevallen - speciaal voor de gemengde zandbedrijven - was het niet mogelijk de verkregen cijfers zonder meer te gebruiken, omdat het aanwezige arbeidsoverschot vaak aanleiding geeft tot het aanwenden van meer arbeid dan economisch verantwoord is. Met behulp van terzake deskundigen werd in deze gevallen een correctie op de cijfers toegepast.

De op deze wijze vastgestelde standaarduren werden getoetst aan de boekhoudingen van de bedrijven. Het loonbedrag werd vergeleken met het bedrag, dat verkregen werd door het aantal standaarduren per bedrijf te vermenigvuldigen met het loon per uur + de sociale lasten. Over het algemeen was er een goede overeenstemming. Voor de bedrijven kleiner dan 5 ha bleken de standaarduren iets te laag te zijn, voor de bedrijven groter dan 25 ha iets te hoog. Dit verschil was ook te verwachten, daar de kleinere bedrijven nu eenmaal op vele punten minder doelmatig moeten werken dan de grotere.

Hieronder geven wij per bedrijfsonderdeel de voor het Randgebied Noord-Oostpolder gebruikte standaarduren;

Veestapel

Per melk- of kalfkoe	225
Idem met melkmachine	175
Per stuks jongvee of mestvee	25
Per mestvarken	40
Per fokzeug (incl. biggen)	100
Per werkpaard	150
Per 100 kippen (incl. kuikens)	400

Grasland (per ha)

Verzorgen + bemesten	65
Hooien per keer	75
Kuilen per keer	75

Bouwland (per ha)

Winterrogge	250
Haver	250
Aardappelen	700
Bieten	700
Stoppelknollen	180

BIJLAGE II - STATEN EN GRAFIEKEN

Grafiek 2.1

Het Randgebied in Overijssel

Vestiging en Vertrek

DE BEROEPSSTRUCTUUR IN HET RANDGEBIED VAN FRIESLAND
(Volks- en beroepstelling 1947)

Staat 3.1

Bedrijfsklassen	Lemsterland		Weststellingwerf			Lemsterland		Weststellingwerf		
	Lemmer	Wijk Oost	Wolvega (wijk o)	Veengebied Wijk 1	Wijk 2	Lemmer	Wijk Oost	Wolvega (wijk o)	Wijk 1	Wijk 2
	in absolute aantallen					in procenten				
Bouwnijverheid	164	107	137	18	66	12,6	11,1	9,9	2,9	8,2
Bewerking van hout, kurk en stro	65	17	16	19	4	5,0	1,8	1,2	3,2	0,5
Kleding en reiniging	29	8	42	2	4	2,2	0,8	3,0	0,3	0,5
Metaalnijverheid, scheepsbouw enz.	100	35	109	8	27	7,7	3,6	7,9	1,3	3,3
Voedings- en genotmiddelen	110	110	195	21	70	8,4	11,3	14,1	3,4	8,7
Overige nijverheid en ambacht	57	17	80 ¹⁾	10 ²⁾	19 ³⁾	4,4	1,8	5,8	1,6	2,3
Totale nijverheid en ambacht	525	294	579	78	190	40,3	30,4	41,9	12,7	23,5
Landbouw	133	469	279	487	501	10,2	48,8	20,2	79,3	61,8
Visserij en jacht	145	14	2	3	7	11,1	1,4	0,1	0,5	0,9
Handel	164	82	196	18	52	12,6	8,5	14,2	2,9	6,4
Verkeer	172	47	97	7	24	13,2	4,9	7,0	1,1	3,0
Overheidsdienst, credit- en bankwezen, vrije beroepen enz.	114	29	162	9	22	8,7	3,0	11,7	1,5	2,7
Onderwijs en credienst	22	15	34	4	8	1,7	1,6	2,5	0,7	1,0
Onbekend of losse werklieden	28	16	29 ⁴⁾	8 ⁴⁾	6 ⁴⁾	2,2	1,6	2,1	1,3	0,7
Totale mannelijke beroepsbevolking	1303	966	1382	614	810	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kleding en reiniging	19	10	26	4	12	5,6	4,5	6,2	1,8	5,6
Voedings- en genotmiddelen	22	1	4	-	1	6,4	0,4	0,9	-	0,5
Overige nijverheid en ambacht	4	1	14	-	2	1,2	0,4	3,3	-	0,9
Totale nijverheid en ambacht	45	12	44	4	15	13,2	5,3	10,4	1,8	7,0
Landbouw	29	110	42	181	102	8,5	48,7	9,9	79,7	47,7
Handel	103	35	100	11	30	30,2	15,5	23,6	4,8	14,0
Verkeer	22	2	36	1	4	6,5	0,9	8,5	0,4	1,9
Overheidsdienst enz.	25	6	43	3	5	7,3	2,6	10,2	1,3	2,3
Onderwijs	15	4	29	-	5	4,4	1,8	6,9	-	2,3
Huiselijke diensten	102	57	127	27	52	29,9	25,2	30,0	11,9	24,3
Totale vrouwelijke beroepsbevolking	341	226	423	227	214	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1) w.o. 15 mijnbouw, veenderij enz.

2) w.o. 6 " " "

3) w.o. 17 " " "

4) resp. 80-84, beroep onbekend

Lemsterland Wijk Oost- Veenpolder van Echten +
Waterschap Oosterzee

Westst.werf Wijk Oost- Wolvega
ongeveer 1/3 Wijk 1 + Wijk 2 = Veengebied

BEROEPSSTRUCTUUR IN HET RANDGEBIED VAN OVERIJSEL
(Volks- en beroepstelling 1947)

Staat 3.2

Bedrijfsklassen	Vollenhove	Blakzijl	Blankenham	Kuinre	Vollenhove	Blakzijl	Blankenham	Kuinre
	in absolute aantallen				in procenten			
Bouwnijverheid	266	73	3	30	16,8	16,4	1,5	10,8
Bewerking van hout, kurk en stro	38	2	-	-	2,4	0,4	-	-
Kleding en reiniging	10	4	-	3	0,6	0,9	-	1,1
Metaalnijverheid	57	19	1	11	3,6	4,3	0,5	4,0
Textielnijverheid	11	12	-	-	0,7	2,7	-	-
Gas-, Electr.-, Waterl.bedr.	27	1	-	-	1,7	0,2	-	-
Voedings- en genotmiddelen	85	40	3	33	5,4	9,0	1,5	11,9
Overige nijverheid en ambacht	5	8	-	2	0,3	1,8	-	0,7
Totale nijverheid en ambacht	499	159	7	79	31,5	35,8	3,5	28,5
Landbouw	740	150	180	125	46,7	33,8	90,5	45,1
Visserij en jacht	36	1	-	1	2,3	0,2	-	0,4
Handel	105	46	3	18	6,6	10,4	1,5	6,5
Verkeer	55	27	2	25	3,5	6,1	1,0	9,0
Overheidsdienst, Crediet- en bankwezen, vrije beroepen enz.	119	45	4	22	7,5	10,1	2,0	7,9
Onderwijs en eredienst	20	8	3	5	1,3	1,8	1,5	1,8
Onbekend of losse werklieden	10	8	-	2	0,6	1,8	-	0,7
Totale mannelijke beroepsbevolking	1585	444	199	277	100,0	100,0	100,0	100,0
w.o. tijdelijk niet werkenden	71	19	6	20	4,5	4,3	3,0	7,2
Kleding en reiniging	7	3	-	2	1,6	2,5	-	2,9
Totale nijverheid en ambacht	16	4	-	3	3,6	3,3	-	4,4
Landbouw	186	38	84	14	42,1	31,1	84,8	20,6
Handel	55	28	4	21	12,4	23,0	4,0	30,9
Verkeer	18	12	2	3	4,1	9,8	2,0	4,4
Overheidsdienst enz.	35	6	1	7	7,9	4,9	1,0	10,3
Onderwijs	12	3	1	1	2,7	2,5	1,0	1,5
Huiselijke diensten	119	30	7	19	26,9	24,6	7,1	27,9
Totale vrouwelijke beroepsbevolking	442	122	99	68	100,0	100,0	100,0	100,0
w.o. tijdelijk niet werkenden	2	2	-	-	0,4	1,6	-	-

DE BEROEPSSTRUCTUUR IN HET RANDGEBIED ALS GEHEEL
(Volks- en beroepstelling 1947)

Staat 3.3

Bedrijfsklassen	Vollen- hove	Bloktijl	Blanken- ham	Kuivre	Oostelijk Lemster- land	Westst. werf veengebied	Randgebied N.O.P.		Het Rijk in proc.
	in procenten						in abs.	in %	
Bouwnijverheid	16,8	16,4	1,5	10,8	11,1	5,9	563	11,5	8,4
Hout, kurk en stro	2,4	0,4	-	-	1,8	1,6	80	1,6	2,1
Kleding en reiniging	0,6	0,9	-	1,1	0,8	0,4	31	0,6	2,0
Metaalnijverheid	3,6	4,3	0,5	4,0	3,6	2,5	158	3,2	11,0
Voedings- en genotmiddelen	5,4	9,0	1,5	11,9	11,4	6,4	362	7,4	5,4
Overige nijverheid en ambacht	2,7	4,7	-	0,7	1,8	2,0	112	2,3	10,6
Totale nijverheid en ambacht	31,5	35,8	3,5	28,5	30,4	18,8	1306	26,7	39,6
Landbouw	46,7	33,8	90,5	45,1	48,6	69,4	2652	54,2	19,3
Visserij en jacht	2,3	0,2	-	0,4	1,4	0,7	62	1,3	0,4
Handel	6,6	10,4	1,5	6,5	8,5	4,9	324	6,6	11,5
Verkeer	3,5	6,1	1,0	9,0	4,9	2,2	187	3,8	9,0
Overheidsdienst etc.	7,5	10,1	2,0	7,9	3,0	2,2	250	5,1	10,1
Onderwijs en eredienst	1,3	1,8	1,5	1,8	1,6	0,8	63	1,3	1,9
Onbekend of losse werklieden	0,6	1,8	-	0,7	1,7	1,0	50	1,0	0,1
Overige beroepen	-	-	-	-	-	-	-	-	8,1
Totale mannelijke beroepsbevolking in %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0
Idem in absolute aantallen	1585	444	199	277	966	1424	4895		2922842
Kleding en reiniging	1,6	2,5	-	2,9	4,4	3,6	38	2,7	10,1
Voedings- en genotmiddelen	0,2	-	-	1,5	0,4	0,2	4	0,3	1,9
Overige nijverheid en ambacht	1,8	0,8	-	-	0,4	0,5	12	0,9	7,5
Totale nijverheid en ambacht	3,6	3,3	-	4,4	5,3	4,3	54	3,9	19,6
Landbouw	42,1	31,7	84,8	20,6	48,7	64,2	715	51,1	17,9
Handel	12,4	23,0	4,0	30,9	15,5	9,3	134	13,2	16,6
Verkeer	4,1	9,8	2,0	4,4	0,9	1,1	32	2,3	5,9
Overheidsdienst etc.	7,9	4,9	1,0	10,3	2,7	1,8	63	4,5	14,4
Onderwijs	2,7	2,5	1,0	1,5	1,8	1,1	26	1,9	4,6
Huishelijke diensten	26,9	24,6	7,1	27,9	25,2	17,9	311	22,2	18,9
Overige beroepen	0,3	0,2	0,1	-	-	0,3	63	0,9	2,1
Totale vrouwelijke beroepsbevolking in %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0
Idem in absolute aantallen	442	122	99	68	226	441	1398		943603

	Vollenhove		Bloktijl		Blankenham		Kuivre		Oostelijk Lemsterland		Westst. werf veengebied		Randgebied N.O.P.		Het Rijk	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Tot. mann. beroepsbevolking	1585	78,2	444	78,4	199	66,8	277	80,3	966	81,0	1424	76,4	4895	77,8	2922842	75,
" vrouw. "	442	21,8	122	21,6	99	33,2	68	19,7	226	19,0	441	23,6	1398	22,2	943603	24,
Totale beroepsbevolking	2027	100,0	566	100,0	298	100,0	345	100,0	1192	100,0	1865	100,0	6293	100,0	3866445	100,

HET AANTAL BEDRIJVEN, BIJ SPLITSING BETROKKEN NAAR GEMEENTEN, GROOTTEKLASSEN
EN PERIODEN VAN SPLITSING

Staat 5.1

Gemeenten of grootteklassen	Totaal aantal bedrijven	Aantal bedrijven bij splitsing betrokken						Aantal restbe- drijven	Aantal nieuw ontstane bedrijven
		vóór '20	'20-'30	'30-'40	'40-'50	'50-'60	In % v/h totaal		
Weststellingwerf	279	4	1	9	2	16	5,7	8	8
Lemsterland	191	5	5	2	-	12	6,3	5	7
Kuinre	28	-	-	-	-	-	-	-	-
Blankenham	74	2	2	2	6	12	16,2	7	5
Blokzijl	45	-	-	-	-	-	-	-	-
Vollenhove	266	2	3	2	6	13	4,9	6	7
Totaal	883	13	11	15	14	53	6,0	26	27
in % per periode		24,6	28,7	28,3	26,4	100			
1-5 ha	153	-	-	2	3	5	3,3	2	3
5-10 "	199	-	4	-	5	9	4,5	4	5
10-20 "	308	4	4	4	6	18	5,8	10	8
> 20 "	223	9	3	9	-	21	9,4	10	11

AANTAL BEDRIJVEN NAAR HET PERCENTAGE ONTGINNINGSGROND¹⁾ NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Staat 5.2

Gemeenten of grootteklassen	zonder ontg. gr.			50% ontg. gr.			50-100% ontg. gr.			alleen ontg. gr.			Totaal	
	Aant. bedr.	In % per groep	In % per klasse	Aant. bedr.	In % per groep	In % per klasse	Aant. bedr.	In % per groep	In % per klasse	Aant. bedr.	In % per groep	In % per klasse	Aant. bedr.	In % per groep
Weststellingwerf	171	19,9	39,8	54	50,0	19,4	51	50,0	18,3	63	54,8	22,6	279	31,6
Lemsterland	58	10,4	30,4	37	34,3	19,4	46	45,1	24,1	50	43,5	26,2	191	21,6
Kuinre	28	5,0	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	3,2
Blankenham	69	12,4	93,2	2	1,9	2,7	2	2,0	2,7	1	0,9	1,4	74	8,4
Blokzijl	45	8,1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	5,1
Vollenhove	247	44,3	92,9	15	13,9	5,6	3	2,9	1,1	1	0,9	0,4	266	30,1
Totaal	558	100,0	63,2	108	100,0	12,2	102	100,0	11,6	115	100,0	13,0	883	100,0
1-5 ha	110	19,7	71,9	13	12,0	8,5	10	9,8	6,5	26	17,4	13,1	153	17,3
5-10 "	122	21,9	61,3	26	24,1	13,1	16	15,7	8,0	35	30,4	17,6	199	22,5
10-20 "	208	37,3	65,6	34	31,5	10,7	39	38,2	12,3	36	31,3	11,4	317	35,9
> 20 "	118	21,1	55,1	35	32,4	16,4	37	36,3	17,3	24	20,9	11,2	214	24,2

1) vergraven veengrond, die ontgonnen is + na 1900 ontgonnen heidegrond.

DE OPPERVLAKTE VERGRAVEN VEENGROOND¹⁾ NAAR GEMEENTEN EN GROOTTEKLASSEN

Staat 5.3

Gemeenten en grootte- klassen in ha	Oppervlakte vergraven veengrond		Eigen- dom	Pacht	Wild gras- land	Riet- land	Water	Wild gras- land	Riet- land	Water
	ha	in % v/d cult.gr.								
Weststellingwerf	261,52	5,8	51,2	48,8	27,4	43,9	28,7	1,6	2,5	1,7
Lemsterland	68,50	2,3	53,9	46,1	38,5	53,8	7,7	0,9	1,0	0,2
Kuinre	7,60	1,8	44,7	55,3	61,8	38,2	-	1,1	0,7	-
Blankenham	15,13	1,1	70,3	29,7	16,7	46,0	37,3	0,2	0,5	0,4
Blokszijl	2,35	0,4	-	100,0	-	-	100,0	-	-	0,4
Vollenhove	170,74	6,2	71,0	29,0	25,7	54,0	20,3	1,6	3,3	1,3
Totaal	525,84	4,1	58,2	41,8	28,3	48,3	23,4	1,2	2,0	1,0
1-5 ha	46,36	10,1	74,2	25,8	36,5	45,0	18,5	3,7	4,6	1,9
5-10 "	225,57	15,5	55,2	44,8	27,0	44,3	28,7	4,2	6,9	4,5
10-20 "	134,21	3,0	55,3	44,7	38,2	44,4	25,4	0,9	1,3	0,8
>20 "	119,70	1,8	61,0	39,0	25,6	61,5	12,9	0,5	1,2	0,2

1) Petgaten en kraggenland.

OPPERVLAKTE WOESTE GROND IN WESTSTELLINGWERF
(Inventarisatie Ned. Heide Mij)

Staat 5.4

	Oppervlakte heide in ha	Oppervlakte petgaten, kraggen en hagen in ha	Oppervlakte rietland in ha	Totaal
Zandgebied van Weststellingwerf				
1. Rijsberkamper- en Boylerveld	100	-	-	100
2. Boekelterveld en bij Bekhoffilla	20	-	-	20
3. Oostersche- en Westersche veld (Noordwolde)	40	-	-	40
4. Lindevallei ten Z. van de Linde	-	525	-	525
5. Lindevallei ten W. van de Rijksweg	20	30	-	50
Veengebied van Weststellingwerf				
6. Waterschap Oldelamer	-	130	100 ¹⁾	230
7. Grachtkavel	-	145	120 ²⁾	265
8. Scheenekavel	-	200	300 ³⁾	500
Totaal	180	1030	520	1730

1) Slecht rietland, grotendeels niet in exploitatie

2) Minder goed rietland

3) Gemiddeld goed rietland, in exploitatie

INDELING VAN DE B- EN C-GRONDGEBRUIKERS NAAR BEROEPSGROEPEN

Groep B en C-
Staat 5.5

Beroeps- groepen	Aantal bedrijven in groep B						Aantal bedrijven in groep C					
	Vollen- hove	Kuinre- + Blau- kenham + Blok- zijk	West- stel- ling- werf	Lem- ster- land	Totaal Rand- geb.	Gemiddelde bedrijfs- grootte	Vollen- hove	Kuinre- + Blau- kenham + Blok- zijk	West- stel- ling- werf	Lem- ster- land	Totaal Rand- geb.	Gemiddelde bedrijfs- grootte
1	2	2	4	4	12	4,13	7	3	1	4	15	2,79
2	1	-	-	-	1	3,08	8	-	3	2	13	2,54
3	3	1	2	-	6	5,62	1	1	-	2	4	3,03
4	5	-	-	3	8	7,77	-	-	-	2	2	1,57
5	1	-	3	-	4	4,36	2	-	3	-	5	2,91
6	5	2	3	2	12	9,96	-	1	-	-	1	2,50
7	6	4	3	-	13	10,29	12	-	7	6	25	4,64
8	-	1	4	-	5	8,62	1	-	-	-	1	1,84
9	2	5	1	-	8	19,00	2	4	-	2	8	19,46
10	2	2	-	-	4	12,45	1	-	-	1	2	3,47

Omschrijving der beroepsgroepen, behorende bij staat 5.5.

1. Landarbeiders.
2. Arbeiders N.O.P., D.U.W., Heide Mij, Gront Mij, polderwerkers.
3. Losse arbeiders en fabrieksarbeiders (w.o. zuivelarbeiders).
4. Melkrijders.
5. Rietsnijders en rietbewerkers.
6. Beroepen, welke afhankelijk zijn van of nauw verbonden met het agrarische bedrijf, zoals loonwerker, handelaar in agrarische producten, veeverloskundige, huisslager, wagensmid, etc.
7. Verzorgende beroepen, afhankelijk van de dorpsgemeenschap, zoals bakker, slager, caféhouder etc. en de ambachtslieden, niet direct afhankelijk van of nauw verbonden met het agrarisch bedrijf, zoals timmerman, metselaar, loodgieter, etc.
8. Maatschappelijke beroepen, beroepspersonen en arbeiders in dienst van overheid, stichtingen, kerk, etc., zoals brugwachter, controleur, administrateur.
9. Veehandelaar en veetransporteur.
10. Diverse beroepen.

Groep A, B, C, D

Stat - 5.6

1) Gegevens volgens inventarisatie 1950

Groep A:
Saat 5.7

Gemeenten en grootsteden	Gebouwen in eigendom			Gebouwen gehuurd			Gebouwen met land gepacht						Totaal aantal bedrijven	Bedrijven welke los land pachten	Pacht- bedrijven (behuurd land)							
	land- eigendom	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht	land- eigendom	land- eigendom gepacht	land- eigendom	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht	land- eigendom gepacht										
Weststellingwerf Leesterland Kuitere Blankenham Blokhilj Vollenhove	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h	aantal	% v/h
	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.	bedr.	tot.
	36	15	55	23	8	4	2	1	7	3	8	4	77	32	44	73	237	100	117	49	136	57
	14	9	47	30	14	61	1	1	2	1	6	4	38	24	41	26	156	100	102	65	87	56
	-	0	7	30	14	61	-	-	-	-	-	-	-	-	2	9	23	100	23	100	2	9
	4	7	17	28	8	13	3	5	-	-	1	2	12	20	16	26	61	100	45	74	29	48
	1	3	7	21	12	35	-	-	-	-	2	6	4	12	8	24	34	100	29	85	14	41
	12	6	96	52	31	17	-	-	3	2	10	5	11	6	23	12	186	100	160	86	47	25
Totaal	67	10	229	33	80	11	6	1	12	2	27	4	142	20	134	19	697	100	476	68	315	45
1-5 ha	6	19	20	53	4	13	-	2	-	1	5	3	1	3	1	3	32	100	25	78	2	6
5-10 ha	20	12	65	39	30	18	-	3	1	1	3	2	16	10	27	16	167	100	130	78	49	29
10-15 "	10	7	54	36	18	12	-	1	1	1	3	2	31	21	30	20	148	100	106	72	65	44
15-20 "	16	12	45	34	15	12	-	2	2	1	2	1	29	22	23	17	134	100	87	65	56	42
20-30 "	11	7	35	24	11	7	-	-	6	4	11	7	42	28	32	22	148	100	89	60	91	61
>30 "	4	6	10	15	2	3	-	-	2	3	6	9	23	34	21	31	68	100	39	57	52	76

Uit deze tabel blijkt, dat er in totaal 27 + 134 = 161 bedrijven zijn, welke behuurd land en tevens nog los land pachten.

HET ONDERWIJS, GENOTEN DOOR DE BEDRIJFSHOOFDEN
EN DE IN DE LANDBOUW WERKZAME ZOONS

Groep A.
Staat 5.8

Grootte- klassen in ha	Bedrijfshoofden						
	Totaal	Met landbouwonderwijs			Peroc.met landb.ond van tot.	Met ander onderw.	Geen verder onderw.
		Middel- baar	Lager	Cursus- sen 1)			
1-5	33	-	1	2	9	-	30
5-10	166	2	8	21	19	4	131
10-15	148	1	9	46	38	4	88
15-20	135	2	10	43	41	5	75
20-30	147	4	14	64	56	6	59
>30	68	3	12	28	63	2	23
Totaal	abs. 697	12	54	204	-	21	406 2)
	% 100	1,7	7,7	29,3	38,7	3,0	58,3
Inwonende zoons van 15 jaar en ouder							
1-5	8	1	-	2	38	-	5
5-10	58	-	19	10	50	3	26
10-15	64	2	27	8	58	2	25
15-20	68	7	25	14	68	2	20
20-30	79	8	38	18	81	1	14
>30	37	2	26	4	86	-	5
Totaal	abs. 314	20	135	56	-	8	95
	% 100	6,3	43,0	17,9	67,2	2,5	30,3
Uitwonende zoons van 15 jaar en ouder							
1-5	9	-	-	1	11	-	8
5-10	29	-	1	5	21	-	23
10-15	16	-	4	5	56	2	5
15-20	21	1	4	6	52	-	10
20-30	36	3	6	16	69	2	9
>30	15	1	4	4	60	-	6
Totaal	abs. 126	5	19	37	-	4	61
	% 100	4,0	15,1	29,3	48,4	3,2	48,4

1) In hoofdzaak Algemene landbouwcursus; voorts melkerscursus, zuivelkennis, enz.

2) Waaronder 6 onbekend.

HET ONDERWIJS VAN DE BUITEN DE LANDBOUW WERKZAME ZOONS
Groep A.
Staat 5.8 (vervolg)

Grootteklas- sen in ha		Inwonende zoons van 15 jaar en ouder					
		Totaal aantal	Met land- bouwon- derwijs	Met ander onderwijs	Geen verder onderwijs	Met ander onderwijs	
						Nijver- heidson- derwijs	Overig ander onderwijs
1-5		2	-	1	1	-	1
5-10		12	3	5	4	3	2
10-15		5	-	5	-	3	2
15-20		4	1	3	-	-	3
20-30		8	2	6	-	2	4
>30		7	-	7	-	-	7
Totaal	abs.	38	6	27	5	8	19
	%	100	15,8	71,1	13,2	29,6 ¹⁾	70,4 ¹⁾

		Uitwonende zoons van 15 jaar en ouder					
1-5		9	1	2	6	2	-
5-10		16	4	8	4	2	6
10-15		28	9	8	11	2	6
15-20		14	5	5	4	-	5
20-30		14	5	5	4	-	5
>30		18	10	6	2	2	4
Totaal	abs.	99	34	34	31	8	26
	%	100	34,3	34,3	31,3	23,5 ¹⁾	76,5 ¹⁾

1) Deze procenten betrekken op de kolom "Met ander onderwijs".